

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

**CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE UYGULANMIŞ OLAN İLKÖĞRETİM
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA
SEYAHATNAMELERİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hamza YAKAR

Malatya-2013

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE UYGULANMIŞ OLAN İLKÖĞRETİM
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA
SEYAHATNAMELERİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hamza YAKAR

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Recep DÜNDAR

Malatya-2013

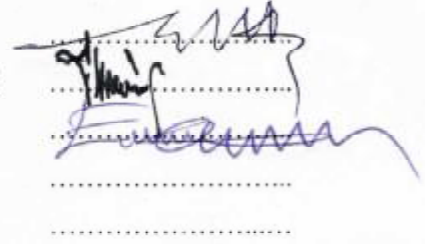
KABUL VE ONAY SAYFASI

T.C.
İnönü Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
İlköğretim Anabilim Dalı
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı

Hamza Yakar tarafından hazırlanan “Cumhuriyetten Günümüze Uygulanmış Olan İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Seyahatnamelerin İncelenmesi” başlıklı bu çalışma, 12.07.2013 tarihinde yapılan sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Prof. Dr. Mesut AYDIN
Üye (Tez Danışmanı) : Yrd.Doç. Dr. Recep DÜNDAR
Üye : Yrd.Doç. Dr. Eyüp İZCİ
Üye :
Üye :

ONAY

...../...../201...

Prof. Dr. Celal ÇAKAN
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yrd. Doç. Dr. Recep DÜNDAR'ın danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **Cumhuriyetten Günümüze Uygulanmış Olan İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Seyahatnamelerin İncelenmesi** başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Hamza YAKAR

ÖNSÖZ

Eğitim tarihi boyunca öğretim programlarında gerçekleştirilen düzenlemelerin izini sürmek, genel olarak bir programın tarihi temellerini bilmek anlamına gelir. Eğitim alanındaki yenilikleri takip etmenin bir yolu, hazırlanan programlarda belli bir öğretim alanını düzenli ve sistematik olarak incelemekten geçer. Sosyal Bilgiler öğretim programı, ilköğretim programları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ülkemizde Sosyal Bilgiler öğretim programı, yapılan düzenlemeler çerçevesinde farklı aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir.

Bu çalışmada, Cumhuriyetten günümüze kadar uygulanmış olan ikinci kademe Sosyal Bilgiler öğretim programlarında seyahatnamelerin yeri incelenmiştir. Bu doğrultuda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan öğretim programları, programlar üzerine yapılan bilimsel makale ve tez çalışmaları, Türk eğitim tarihine yönelik bilimsel çalışmalar ve Tebliğler Dergisinde yayımlanan öğretim programlarına ilişkin düzeltme ve değişiklikler değerlendirilerek sonuçlara varılmıştır.

Gerek yüksek lisans ders dönemi, gerekse tez dönemi boyunca bana her konuda yardımcı olan, büyük bir sabırla çalışmalarımı destekleyip yönlendiren ve çalışmanın tamamlanmasında her türlü gayreti gösteren tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Recep DÜNDAR'a çok teşekkür ediyorum.

Çalışmanın hazırlanmasında görüşlerinden faydalandığım, yoğun çalışma programlarına rağmen bana zaman ayıran ve olumlu yönlendirmelerde bulunan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Eyüp İZCİ'ye, zaman zaman görüşlerinden istifade ettiğim Yrd. Doç. Dr. Bahadır KÖKSALAN'a ve İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı Bölüm Başkanı saygı değer hocam Prof. Dr. Mesut AYDIN'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu süreçte, bazı temel kaynaklara ulaşmam konusunda yardım eden ve özverili bir şekilde çalışmalarımı baştan sona okuyarak düzeltmelerde bulunan değerli meslektaşım Sosyal Bilgiler öğretmeni Ebru ATAR'a ve son olarak çalışmanın yazım sürecinde emeği geçen kardeşim Zehra YAKAR'a teşekkür ediyorum.

Hamza YAKAR

ÖZET

CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE UYGULANMIŞ OLAN İLKÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA SEYAHATNAMELERİN İNCELENMESİ

YAKAR, HAMZA

Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Recep DÜNDAR

Temmuz-2013, xii+141 sayfa

Bu araştırmada, Cumhuriyetten günümüze kadar uygulanan Sosyal Bilgiler öğretim programı ve programın amaç ve konuları seyahatnamelere göre incelenmiştir. Bu nedenle çalışmada, tarama modeli içerisinde yer alan tarihsel yöntem kullanılmıştır. Araştırmada, tarihsel yöntem kullanıldığından veri kaynakları, 1923'ten günümüze kadar yayımlanmış olan konu ile ilgili yazılı materyallerden oluşmaktadır.

Araştırmada, 1938 ve 1949 ortaokul programları, 1970 Sosyal Bilgiler öğretim programı, 1985 ortaokul programları Milli Tarih ve Milli Coğrafya programları ve 1998 ve 2005 Sosyal Bilgiler öğretim programları incelenmiştir.

Genel olarak bu araştırmada, altıncı ve yedinci sınıf ikinci kademe Sosyal Bilgiler öğretim programlarının hedef ve hedef davranışlarda, içerik, eğitim durumları ve sınav durumlarında seyahatnamelerle ilgili hangi tür değişim ve gelişimlerin olduğu sorusuna yanıt aramaya çalışılmıştır.

Araştırma beş bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde “Giriş”, II. Bölümde “Kuramsal Bilgiler ve İlgili Araştırmalar”, III. Bölümde “Yöntem”, IV. Bölümde “Bulgular ve Yorumlar”, V. Bölümde “Sonuçlar ve Öneriler” bulunmaktadır.

Araştırmanın kuramsal temelini açıklamak için Sosyal Bilgilerin anlamı, tanımı ve amacı, Sosyal Bilgilerin tarihi gelişimi ve seyahatnamelerin tanımı detaylı olarak araştırılmış ve açıklanmıştır. Araştırmada yararlanılan kaynaklar kaynakçada gösterilmiş ve araştırma tamamlanmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara dayalı olarak çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Bilgiler ğretim programı, program değerlendirme, eğitim programı, seyahatname, Evliya Çelebi.

ABSTACT

THE EXAMIATION OF TRAVEL BOOKS IN TEACHING SOCIAL SCIENCES IN PRIMARY SCHOOLS APPLIED BEGINNIG FROM THE FONDATION OF REPUBLIC

YAKAR, HAMZA

**M.S., Inonu University, Institute of Educational Sciences
Elementary Education Social Sciences Teaching**

Advisor: Assistant Professor Recep DÜNDAR

July-2013, xii+141 pages

In this study, secondary school Social Studies Curriculum set from the proclamation of the republic until today and purposes and topics of curriculum have been examined according to travel books. So historical method was conducted. The data in study consist of related written materials published from 1923 to nowadays.

In the study 1938 and 1949 Secondary School Curriculums, 1970 Secondary School Social Studies Curriculum, 1985 Secondary School Curriculum of National History and Geography, 1998 and 2005 Secondary School Social Studies Curriculum were examined.

Generally it is tried to find answer in this study what kind changes and developments became related to travel books in the aims and aimed behaviors, content, education situation and examining situation in the sixth and seventh class of the secondary school social studies curriculum.

The research includes five parts. The first part is "Introduction", the second part is "Theoretical Information and Relevant Publication", the third part is "Method", the forth part is "Inventions and Comments", and the fifth part is "Results and Suggestions. To reveal theoretical bases of study, definition, meaning and purposes of Social Studies and its historical development and definition of travel books in details have been

researched and explained. Sources used are also given in references and study has been completed.

There are several suggestions in parallel with the results that gained from the research.

Key Words: Social Studies Curriculum, Program Evaluation, Curriculum, travel books, Evliya Çelebi.

TABLolar LİSTESİ

Tablo-1: Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kullanılabilecek Edebi Ürünler.....	52
Tablo-2: Tarih ile Edebiyat Arasındaki Farklar.....	54
Tablo-3: Genel Olarak Sosyal Bilgiler Öğretim Programları.....	81
Tablo-4: 1938 Ortaokul Programına Göre Sosyal Bilgiler Derslerinin Haftalık Dağılımı....	83
Tablo-5: 1949 Ortaokul Programına Göre Sosyal Bilgiler Derslerinin Haftalık Dağılımı....	85
Tablo-6: 1970 Ortaokul Programına Göre Sosyal Bilgiler Dersinin Haftalık Dağılımı .	89
Tablo-7: 1985 Programında Milli Tarih Dersinin Haftalık Dağılımı	92
Tablo-8: 1985 Programında Milli Coğrafya Dersinin Haftalık Dağılımı	94
Tablo-9: 1985 Yılında Ortaokulların Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi.....	96
Tablo-10: 1998'den Günümüze Kadar Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yapılan Düzenlemeler.....	98
Tablo-11: 1998 Sosyal Bilgiler Programına Göre 6.Sınıf Ünitelerinin Dağılımı.....	101
Tablo-12: 1998 Sosyal Bilgiler Programına Göre 7.Sınıf Ünitelerinin Dağılımı.....	102
Tablo-13: 2005 Programında 6.Sınıf Üniteleri ve Doğrudan Verilecek Beceriler	108
Tablo-14: 2005 Programında 7.Sınıf Üniteleri ve Doğrudan Verilecek Beceriler	108
Tablo-15: 2005 Programında Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 6. Sınıf Öğrenme Alanları, Üniteleri, Kazanım Sayıları ve Süreleri.....	110
Tablo-16: 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına Göre 7. Sınıf Öğrenme Alanları, Üniteleri, Kazanım Sayıları ve Süreleri	112
Tablo-17: 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına Göre Seyahatnamelerin Sınıf Düzeyinde Karşılaştırılması	115
Tablo-18: 2009 Yılında 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Türk Tarihinde Yolculuk Ünitesinde Yapılan Değişiklikler.....	117

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NCSS	: Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
TD	: Tebliğler Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTKB	: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı
vd.	: ve diğerleri

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	i
ONUR SÖZÜ	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
İÇİNDEKİLER	x

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.Problem Durumu	6
1.2. Araştırmanın Amacı	7
1.3.Araştırmanın Önemi	8
1.4.Varsayımlar	9
1.5. Çalışmanın Sınırlılıkları.....	10
1.6.Tanımlar	10

II. BÖLÜM

KURAMSAL BİLGİLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1.Seyahatname Nedir?.....	13
2.1.1. Seyahatnamenin Genel Özellikleri	16
2.1.2. Seyahatnamelerin Sınıflandırılması.....	17
2.1.3. Türk Tarihi Açısından Önemli Olan Seyahatnameler	22
2.2. Seyahatnamelerin Değeri.....	26
2.2.1. Edebi Tür Olarak Seyahatnameler.....	26
2.2.2. Yazılı Kanıt Olarak Seyahatnameler	27
2.2.3. Seyahatnamelerden Elde Edilecek Bilgiler	30
2.3. Sosyal Bilgiler Öğretimi	32
2.3.1. Program Geliştirme Çalışmaları	34
2.3.2. Sosyal Bilgiler Öğretim Programları	36

2.3.2.1. 1938 Ortaokul Programı.....	43
2.3.2.2. 1949 Ortaokul Programı.....	44
2.3.2.3. 1970 Ortaokul Programı.....	45
2.3.2.4. 1985 Milli Tarih Dersi Öğretim Programı ve Milli Coğrafya Dersi Öğretim Programı.....	45
2.3.2.5. 1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı.....	45
2.3.2.6. 2005 Sosyal Bilgiler Programı.....	46
2.3.2.7. 2012 Yılındaki Değişiklikler	48
2.3.3. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Edebiyat	49
2.3.4. Sosyal Bilgilerde Yazılı Kanıtların Kullanılması.....	55
2.3.5. Seyahatnamelerin Seçiminde Dikkat Edilecek Faktörler	59
2.4. Seyyahların Kaleminden Türk Toplumunu	60
2.4.1. Eski Türklerde Toplumsal Yaşam	60
2.4.2. Seyahatnamelere Göre Osmanlı Toplumunu	64
2.5. Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi	69
2.5.1. Evliya Çelebi'nin Hayatı.....	69
2.5.2. Seyahatname.....	71
2.6. İlgili Araştırmalar	75

III. BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli	78
3.2. Verilerin Toplanması ve Analizi	79

IV. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

4.1. 1938 Ortaokul Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi.....	82
4.2. 1949 Ortaokul Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi.....	84
4.3. 1970 Ortaokul Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi.....	88
4.4. 1985 Milli Tarih Dersi Öğretim Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi ...	91
4.5. 1985 Milli Coğrafya Dersi Öğretim Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi	93
4.6. 1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi.....	97
4.7. 2005 Sosyal Bilgiler Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi	103

4.7.1. 2006 ve 2007 Yılındaki Değişiklikler.....	115
4.7.2. 2008 ve 2009 Yılındaki Değişiklikler.....	116
4.7.3. 2012 Yılındaki Değişiklikler.....	118

V. BÖLÜM
SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar.....	120
Öneriler.....	127
KAYNAKÇA	128
EKLER	137

I. BÖLÜM

GİRİŞ

Sosyal Bilgiler öğretimi programı, ilköğretim programları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Sosyal Bilgiler, yapısal olarak bünyesinde birçok sosyal bilimi barındıran ve bu bilim dalları arasında genel bir bütünlük içerisinde olan bilgiler sistemidir. Sosyal Bilgilerin birden çok sosyal bilim disiplininden oluşması, alanının ve kapsamın çok geniş olduğunun göstergesidir. Sosyal Bilgiler öğretimi, ilköğretim seviyesindeki öğrencilere yönelik hazırlanmış bir programdır. Bu program dâhilinde okutulan dersler ilköğretim seviyesindeki öğrenciler için temel teşkil eden bilgi ve becerileri içermektedir. Program geliştirme alanında toplumsal değişimlere paralel bir şekilde sürekli olarak yenilikler yaşanmaktadır. Bu yeniliklerin izini sürmek ve program çalışmalarının tarihi zeminini oluşturmak için hazırlanan programları incelemek önemlidir.

Eğitim, toplumsal kurumlar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Toplumların gelişmişlik düzeyi ve o toplumdaki bireylerin eğitilmişlik kalitesi ile alakalıdır. Toplumun gelişimi eğitilmiş bireylerin niteliklerine bağlıdır. Eğitim genel olarak; *“bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürleme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme sürecidir”* (Demirel, 2011: 6). Eğitim süreci, toplumdaki bireylerin istenilen doğrultuda yetişmesini öngörmektedir.

Sosyal Bilgilerin temel amacı, çocuklara sorumlu vatandaşlarda bulunması gereken yükümlülükleri kazandırmaktır. Sosyal Bilgiler programının içeriği Tarih, Coğrafya, Sosyoloji, Psikoloji, Felsefe, Antropoloji gibi disiplinlerin ürettikleri bilgilerden oluşmaktadır. Sosyal Bilgiler bir disiplin değil, bir çalışma alanıdır. Sosyal Bilgiler kendi bilgisini üretmez bunun yerine, kendi amaçlarına hizmet edici nitelikte bulunan ilke, genelleme ve kuramları sosyal bilimlerden alır ve kullanır (Tanrıoğen, 2005: 13).

Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanılan üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar:

- Vatandaşlık aktarımı yaklaşımı,
- Sosyal Bilimler yaklaşımı,
- Çok yönlü düşünme yaklaşımı

Vatandaşlık aktarımı yaklaşımında, genellikle kazandırılmak istenen tutumları ve değerleri işleyen materyaller kullanılmaktadır. Ülkemizde kullanılan ders kitaplarında öğrencilere okutulan “Nasrettin Hoca Fıkraları”, “Ömer Seyfettin Öyküleri”, “La Fontain Masalları” belirlenen tutumları ve değerleri işleyerek öğrencilere kazandırmaya çalışan materyallerdir. Burada edebi ürünlerin üstlendiği görev dikkate değerdir. Duyuşsal hedeflerin gerçekleştirilmesinde vatandaşlık aktarımı yaklaşımı diğerlerinden daha etkili sonuçlar verebilir. Fakat öğrencilerin araştırma-inceleme ve problem çözme becerilerini geliştirmeyi hedefleyen bir derste ise çok yönlü düşünme yaklaşımı daha etkili olabilir (Tanrıoğen, 2005: 15).

Türkiye’de Sosyal Bilgiler bir ders olarak ilk kez 1968’de uygulamaya konulmuştur. Bu tarihten önce ülkemizde bu dersin içeriğini oluşturan tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi ilkokullarda ayrı dersler olarak okutulmaktaydı. Tarih ve coğrafya derslerinin ilköğretimde okutulması daha eski dönemlerde başlamıştır. Selçuklu döneminde Nizamiye medreselerinin kurulmasından itibaren medreselerde tarih dersi (İslam Tarihi) okutulduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde Fatih (Sahn-ı Semaniye) ve Süleymaniye (Sahn-ı Süleymaniye) medreselerinde de tarih ve coğrafya dersleri okutulmuştur. Tanzimat hareketiyle 1839’da sıbyan mektepleri ile birlikte askeri okullar arasında eğitim kurumu olarak kurulan rüşdiyelerde tarih ve coğrafya derslerinin okutulması öngörülmüştür. 1869 tarihli *Maarif –i Umumiye Nizamnamesi*’ne göre bütün sıbyan mekteplerinde “*Muhtasar Tarih-i Osmanî*” ve “*Muhtasar Coğrafya*” dersi okutulması kararlaştırılmıştır. Sosyal Bilgiler kapsamına giren dersler ilk olarak Sultan II. Abdülhamit döneminde ilkokul programlarında yer almıştır (Bilgili, 2010: 20; Öztürk, 2009: 26).

Sosyal Bilgilerin alt yapısını oluşturan tarih ve coğrafya derslerine Osmanlı dönemindeki birçok programda görmek mümkündür. İdadiye ve rüşdiyelerin ders programı ile ilgili 1898-1899 tarihli Maarif Salnamesi’nde tarih ve coğrafya derslerine yer verildiği görülmektedir. Maarif nazırı Haşim Paşa zamanında iptidaiyeler için 1904 yeni hazırlanan programda, sadece *Muhtasar Tarih-i Osmanî* dersine yer verilmiştir (Bilgili, 2010: 21). İttihat ve Terakki Fırkası’nın iktidarda olduğu dönemde, öğrencilere nitelikli vatansever ve milliyetçi nesiller yetiştirme politikası doğrultusunda tarih, coğrafya, medeni bilgiler, ahlak ve iktisat dersleri okutulmuştur. 1913’te ilköğretim geçici kanunu çıkartılarak tarih, coğrafya ve Malumat-ı Medeniye, Ahlakiye ve İktisadiye dersleri ilköğretim programlarına girmiştir (Safran, 2008: 13).

Cumhuriyet döneminde eğitim, yeni kurulan devletin en çok üzerinde durduğu konular arasında yer almıştır. Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, eğitime özel bir önem vermiş ve eğitimin mutlaka milli olması gerektiği üzerinde durmuştur. İstiklal savaşının en çetin anlarında 15 Temmuz 1921’de Ankara’da Maarif Kongresi düzenlenmiştir. Mustafa Kemal, savaştığı cepheden gelerek burada eğitimin önemi üzerine bir konuşma yapmıştır.

Yeni Türk devletinin ideolojisini genç nesillere benimsetmek, milli, manevi ve ahlaki değerlerle donatılmış, vatansever nesiller yetiştirmek amacıyla 1926 yılından itibaren hazırlanan bütün programlarda tarih, coğrafya ve yurt bilgisi derslerine yer verilmiştir. 1926 programında değişiklikler yapılarak uygulanmıştır. Yurt bilgisi dersinin adı *Yurttaşlık Bilgisine* çevrilmiştir. Atatürk’ün direktifi ile Afet İnan tarafından “Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” adlı bir kitap yazılarak 1931’de okutulmaya başlanmıştır (Bilgili, 2010: 22).

Cumhuriyet döneminde Heyet-i İlmiye ve Eğitim Şurası adı altında resmi eğitim toplantıları yapılarak eğitim öğretim konuları tartışılmış ve eğitimle ilgili bazı temel ilkelerin tespiti yapılmıştır. 1923-1926 arasında Heyet-İlmiyeler üç kez toplanmıştır. 1921 yılı Temmuz ayında “Maarif Kongresi” toplanmıştır. 1923 yılı Temmuz ayında Birinci Heyet-i İlmiye, 1924 yılı Nisan ayında ikinci Heyet-i İlmiye ve 1925 yılında üçüncü Heyet-i İlmiye yapılmıştır. 1926 yılında “Talim ve Terbiye Dairesi” kurularak Heyet-i İlmiyelerin çalışmalarını bu kurum üstlendiği için başka bir Heyet-i İlmiye toplanmamıştır (Türk ve Katırcı, 2010: 13).

Amerika’da başlayan Sosyal Bilgiler alanındaki gelişmeler diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de etkisini göstermiştir. Türkiye’de Cumhuriyet döneminden itibaren ilkokullarla ilgili çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. 1926 programında “ilk mektebin başlıca maksadı, genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir” ilkesi temele alınmış; “tarih”, “coğrafya” ve “yurt bilgisi” derslerine her biri ikişer saatten haftada altı saat olmak üzere 4. ve 5. sınıflarda yer verilmiştir. 1962 program taslağında ilkokulun amacı kişisel, insanlık münasebeti, ekonomik ve toplumsal hayat bakımından belirlenmiş, tarih, coğrafya ve yurt bilgisi derslerinin yerine “Toplum ve Ülke İncelemeleri” dersi konularak ders saatleri dördüncü sınıfta 6, beşinci sınıfta 5 saat olarak belirlenmiştir. 1968 programında ise,

dersin adı “Sosyal Bilgiler” olarak tekrar değiştirilmiş, dördüncü ve beşinci sınıflarda 5 saat olarak okutulmaya başlanmıştır (Sönmez, 1996: 7).

17-29 Temmuz 1939 tarihinde I. Milli Eğitim Şurası toplanmıştır. Bu şuralar belli tarihlerde yapılarak eğitim politikaları genel manada belirlenmiştir. Elbette, programların düzenlenmesinde ve geliştirilmesinde toplanan şuralarda alınan kararlar belirleyici olmuştur. Milli Eğitim Şuralarının en sonuncusu 2010 yılında yapılmıştır. 01-05 Kasım 2010 tarihinde XVIII. Milli Eğitim Şurası toplanarak eğitimle ilgili gelecek hedefler ve politikalar raporlaştırılarak açıklanmıştır.

Sosyal Bilgiler öğretim programlarında en dikkat çekici değişiklikler 1960’lı yıllarda yaşanmıştır. Bu dönemde ilkokullarda okutulan derslerin ismi, *Sosyal Bilgiler* ismine dönüştürülmüştür. 1962’de yayımlanan İlkokul Program taslağında ilkokullarda okutulan dersler, disiplinler arası bir yaklaşımla “Toplum ve Ülke İncelemeleri” adı altında birleştirilmiştir. 1968 yılında yapılan değişiklik ile de ilkokulun 4. ve 5. sınıflarında tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi adı altında okutulan konular birbirleriyle olan yakın ilişkileri ve çocuğa uygunluğu bakımından birleştirilerek “Sosyal Bilgiler” adı altında bir bütün haline getirilmiştir. Bu dönemde, öğretimde toplulaştırma yapılmıştır. “Tarih” “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” dersleri *Sosyal Bilgiler* dersi adı altında birleştirilmiştir. İlköğretim ikinci devredeki bütün dersler Sosyal Bilgiler ve Fen Bilgisi adlarını taşıyan iki mihver ders etrafında birleştirilmiştir (F. Kocaoluk ve M.Ş. Kocaoluk, 1984: 22). Sosyal Bilgiler öğretim programı 1980’li yıllarda da önemli değişimler geçirerek 2005 yılında farklı bir yaklaşımla yeniden düzenlenmiştir.

İlköğretim kademesi, Osmanlı Devleti döneminde medreselere bağlı faaliyet göstermiştir. Daha sonra 1913 yılında “Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati” ile iptidai ve rüşdi kısımları birleştirilerek ilköğretim altı yıla çıkarılmıştır. Cumhuriyet döneminde, İkinci Heyet-i İlmiye toplantısı ile ilköğretim 5 yıla indirilmiştir. Bu dönemde eğitimle ilgili en temel düzenleme olan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile tüm okullar Maarif Vekâletine bağlanmıştır (Türk ve Katırcı, 2010: 88).

1961 yılında 222 sayılı kanunla ilköğretimin ilköğretim kurumlarında verileceğini ve tüm kız ve erkek çocuklar için mecburi, devlet okullarında parasız olduğunu kararı alınmıştır. 1973 yılındaki “Milli Eğitim Temel Kanunu” ile ilköğretim süresi 5 yıldan 8 yıla çıkarılmıştır ve adı “Temel Eğitim” olarak değiştirilmiştir. Bu dönemde ilköğretimin sadece ilkokul kısmı zorunlu tutulmuştur. Milli Eğitim Temel

Kanununda belirlenen temel eğitimde, 16.6.1983 tarih ve 2842 sayılı Kanun ile bazı değişiklikler yapıldı. Temel eğitim terimi yerine “*ilköğretim*” terimi getirilerek ortaokullar, ilköğretim kurumlarından sayılmıştır 18 Ağustos 1997’de 4306 sayılı Kanun ile ilkokul ve ortaokul terimleri kaldırılarak bu okullar “İlköğretim Okulu” şeklinde birleştirilmiştir. Bu yasa ile ilköğretim okulları 8 yıllık olarak belirlenmiştir (Türk ve Katırcı, 2010: 88).

1983 yılında çıkartılan 2917 sayılı, İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile ilköğretim 6-14 yaşlarındaki çocuklar için zorunlu olmuş ve ilköğretim okulları 5 yıllık ilkokul ile 3 yıllık ortaokullardan oluşturulmuştur (Akyüz, 2010: 548). 18 Ağustos 1997’de 4306 sayılı Kanun ile ilköğretimin 8 yıllık olması ile ortaokullar ilköğretim bünyesine dâhil olmuştur. Eğitim sistemindeki okul kademelerin bu yapısını bilmek programa ilişkin yapılacak değerlendirmelerde faydalı olacaktır.

1990’lı yıllarda program hazırlamada birçok değişim yaşanmıştır. 1990’lı yıllarda Fen Bilgisi, Hayat Bilgisi, Yabancı Dil ve Sosyal Bilgiler öğretim programları sekiz yıllık ilköğretim bütünlüğü içerisinde hazırlanan programlardır. Bu programlarda hedef hiyerarşisine ve hedeflerin davranışsal ifadelerine yer verilmiştir. 2005-2006 öğretim yılından itibaren ise ilköğretim programlarında köklü değişiklikler getirilerek program anlayışında yeni bir sistem belirlenmiştir (Güven, 2010: 228).

Sosyal Bilgiler, sosyal bilimlerde yer alan çeşitli disiplinlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bir öğretim programıdır. Sosyal Bilgiler öğretim alanı, eğitimin temel amaçlarını gerçekleştirmek için belirlenmiş ve ilköğretim öğrencilerine yönelik bir programdır. Dolayısı ile ilköğretim öğrencilerinin istenilen amaçlar doğrultusunda yetişmesi ve topluma bireysel anlamda katkı sağlaması için bu öğretim programı önemli bir konuma sahiptir. Değişen eğitim yaklaşımları doğrultusunda sosyal bilgiler programı da zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Özellikle 2005 yılındaki değişiklikle yapılandırmacı eğitim anlayışı Sosyal Bilgiler programında egemen olmuştur. Bu doğrultuda belirlenen öğrenme alanları kapsamında konu ve üniteler belirlenmiştir. Sosyal bilgiler programında tarihe ilişkin konular yer aldığı için bu alana ilişkin becerilerin kazandırılması Sosyal Bilgiler öğretmenleri açısından önemlidir. Tarih konularının öğrenci zihninde kalmasını sağlamak amacıyla *yapılandırmacı* bir yaklaşımla hareket edilmeli ve konular yeni uygulamalarla zenginleştirilmelidir.

Seyahatname; hem bir edebi tür olarak karşımıza çıkmakta hem de tarihin canlı şahitleri olarak dikkate alınması gereken belgeler olarak durmaktadır. Sosyal Bilgiler dersinde tarih konularının öğretiminde seyahatnamelerin kullanılması ünitenin içeriği ve kazanımları doğrultusunda mümkündür.

1.1.Problem Durumu

Sosyal Bilgiler, toplumsal gerçekle kanıtlamaya dayalı bağ kurma süreci ve bunun sonunda elde edilen derin bilgiler olarak tanımlanabilir. Toplumsal gerçek denildiğinde, toplumsal hayatı düzenleyen her türlü etkinlik akla gelebilir. İnsanın yaşamında kullandığı ve zorunlu olan, onun daha kolay, rahat, mutlu yaşamasını kendini gizli yetenekleri doğrultusunda geliştirip gerçekleştirmesini sağlayan tüm toplumsal olgular ve ilişkiler bu kavramın kapsamına dâhildir. Bir bakıma tüm sosyal bilimlerin felsefe ve diğer etkinliklerin kesiştiği bir alan olarak düşünülebilir (Sönmez, 1996: 3).

Program geliştirme çalışmaları, birikimli olması yönüyle önceden yapılmış olan çalışmalar üzerine bina edilen bir yapıdadır. Önceden yapılmış olan programların incelenmesi ile zaman ve enerji kayıplarının önlenmesi ve geçmişteki tecrübelerden yararlanılması açısından önemlidir (Akpınar, 2009: 148).

Programlar genel anlamda incelendiğinde temel öğeleri göz önüne alınarak değerlendirilir. Eğitim programları ile ilgili olarak tanımlar incelendiğinde genel anlamda şu dört öğenin varlığı dikkat çekmektedir:

- a) Öğrenciye kazandırılacak davranışların, eğitim amaçlarının belirlenmesi,
- b) Amaçlara ulaşmak için gerekli içeriğin ve öğrenme yaşantılarının seçimi,
- c) Seçilen içeriğin öğretme- öğrenme süreçleri içinde sunulması,
- d) Öğretim-öğrenme sürecinin ve amaçlara ne ölçüde ulaşıldığının değerlendirilmesi (Şişman, 2011: 11).

Sosyal Bilgiler derslerinde öğretim programlarının en önemli hedeflerinden bir tanesi öğrencilerin düşünme becerilerinin geliştirilmesidir. Bilgi çağının sağladığı kolaylıkların yanında öğrencilerin bu yeni duruma hazır olmaları için düşünme becerilerini kazanmaları gerekmektedir. Problem çözme, eleştirel düşünme, sorgulama, karar verme, yaratıcı düşünme ve analiz becerileri Sosyal Bilgiler öğretiminin hedefleri arasındadır (Demirkaya, 2011: 427).

Sözlü ve yazılı edebi ürünler, bir toplumun kültürel birikimini gelecek kuşaklara aktaran önemli kaynaklardır. Edebi ürünlerin Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanılması

edebiyat temelli Sosyal Bilgiler anlayışını gündeme getirmiştir. Bu anlayış çerçevesinde, edebi ürünler Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanılabilir. Fakat edebi ürünlerin kullanılmasının ilk boyutunu programlarda aramak gerekir. Programlarda öngörülen kazanım, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme açısından edebi türlerin var olup olmadığı önem arz etmektedir.

Seyahatnamelerin dili, yazıldığı dönem, o dönem içerisinde seyyahın şahit olduğu olaylar, dönemin kültürel özellikleri ve seyyahın gezip gördüğü yerlerin özellikleri Sosyal Bilgiler dersinde de kullanılabilir ve öğrenciler için kültürel mirasın kazanılmasında daha etkili olabilir. Seyahatnamelerin bir öğretim aracı olarak kullanılmasında bilgilerin doğruluğu var olan diğer kaynaklardan doğrulatılmalıdır (Öztürk ve Otluoğlu, 2011: 131). Bu doğrultuda, araştırmanın problem cümlesi şu şekildedir:

İlköğretim Sosyal Bilgiler öğretim programlarında kazanımlar, içerik ve öngörülen materyaller kapsamında seyahatnamelerin yeri nedir?

Bu problem doğrultusunda oluşturulan alt problemler şunlardır:

1. Sosyal Bilgiler öğretim programlarında seyahatnamelere yeteri kadar yer verilmekte midir?
2. Sosyal Bilgiler öğretim programlarında seyahatnamelere ilişkin kazanımlar nelerdir?
3. İlköğretim programlarında seyahatnamelere yönelik hangi konulara yer verilmektedir?
4. Cumhuriyetten günümüze kadar uygulanmış olan programlarda seyahatnamelerin geçtiği konularda hangi materyaller kullanılmaktadır?
5. Sosyal Bilgiler dersi tarih konularının öğretiminde kullanılabilecek yerli ve yabancı seyahatnameler nelerdir?

Bu problem ve alt problemler çerçevesinde Cumhuriyet'ten günümüze uygulanmış olan Sosyal Bilgiler programlarında seyahatnamelerin yeri ve önemi araştırılmaya çalışılacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Program geliştirmenin temellerinden birisi de tarihi temeldir. Tarihi temelde programların geçirdiği değişim ve gelişim süreci izlenebilir. Bu doğrultuda hazırlanmış olan programları belli bir özellik çerçevesinde incelemek var olan durumu, olduğu

şekliyle görmemize yardımcı olabilir. Bu değerlendirmeler, genel bir yapı içerisindeki bütünün belli parçalarını temele alarak irdelemeyi gerekli kılar.

Sosyal Bilgiler dersi, sosyal bilimlerin alt disiplinlerinin bir araya getirilmesi sonucu oluşan bir ilköğretim programıdır. Bu disiplinlerden birisi de tarihtir. Tarih konuları, Sosyal Bilgiler içerisinde önemli bir yere ve ağırlığa sahiptir. İlköğretim 6 ve 7.sınıf öğrencilerinin Sosyal Bilgiler dersi çerçevesinde tarihi bir bilinç ve düşünce yapısına kavuşmaları bu dersin etkili ve verimli işlenmesi ile mümkün olacaktır. Bu araştırmanın genel amacı; ilköğretim Sosyal Bilgiler öğretim programlarında edebi bir tür olan seyahatnamelerin ne oranda yer aldığını ortaya koymaktır. Bu amaçla, belirlenecek olan ikinci kademe programlarında ve bu yönde yapılan çalışmalarda Sosyal Bilgiler öğretim programları incelenecektir.

1.3.Araştırmanın Önemi

Tarihî olaylar geçmişte yaşanan olayların statik bir şekilde ele alınıp incelenmesi ve değerlendirilmesinden ibaret değildir. Sosyal Bilgiler dersi, öğrencilerin tarih ile tanıştırılmasında kritik bir noktada yer almaktadır. Öğrencilerin bundan sonraki tarih konularına karşı yaklaşım tarzları da bu süreçte şekilleneceği için Sosyal Bilgiler dersinde, tarihin sevdirmesi ve bu derslerdeki konuların daha dikkatli işlenmesi önceliklidir. Bu yüzden izlenilecek yol ve uygulama aşamasındaki yaşananlar etkili ve kalıcı nitelikte olmalıdır.

Güngör'e göre; (1998) tarih konularının öğretiminde masallarda, roman ve hikâyelerde milli ahlâkın temel değerleri öğrencilere buralarda olaylar halinde verilmelidir (Akt. Ulusoy, 2009: 302). Burada sayılan edebi türler tarihi olaylara birinci elden veya ikinci elden kaynaklık eden belge veya eserlerdir. Bu eserlere seyahatnameleri de eklemek mümkündür. Çünkü seyahatnameler yazıldığı dönemden izler taşıyan, somut bilgi ve özellikler sunan ayrıca kültürel değerlerin taşınmasında, doğrudan bugün ile bağ kuran edebî türlerdir. Safran'ın (2009) belirttiği gibi Sosyal Bilgiler programında "*kültürel miras*" ve "*insanlar, yerler ve çevreler*" adlı iki temel öğrenme alanı içerisinde kültürel miras eğitime yer verilmektedir. Bu iki öğrenme alanında tarihi konuların işlenmesi ve bunun sonucunda kültürel mirasa ilişkin kazanımlar öngörülmektedir.

Tarihî bilgilerin geçmişten bugüne taşınmasında önemli olan bir özellik de tarihsel kanıt olma özelliği taşıyan yazılı, sözlü veya diğer görsel kalıntıların ders süreci

içerisinde kullanılmasıdır. Bu tarihi kanıtların kullanılması öğrencilerin, Sosyal Bilgiler dersindeki tarih konularına olan motivasyonunu ve ilgilerini arttırabilir.

Sosyal Bilgiler dersinde tarihî kanıtlar kullanılarak öğrencilerin derse karşı ilgi ve akademik başarılarındaki değişiklikleri görmemiz mümkündür. Seyahatnameler de tarihî kanıtlardan bir belge veya canlı bir tanık olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi, Osmanlı döneminde yazılmış en önemli seyahatnamelerden birisidir. Genel olarak seyahatnameler, tarafsız bir şekilde değerlendirilmeli ve içerisindeki bilgiler özenle incelenerek sınıf ortamında kullanılmalıdır. Bu konu ile ilgili Sosyal Bilgiler alanında bir araştırma mevcut değildir. Fakat tarihsel kanıtlar ve kültürel miras eğitimi ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Tarihsel kanıtları kullanarak Sosyal Bilgiler dersi tarih konularının öğretimi çok fazla çalışılan bir alandır. Özellikle sözlü tarih, hikâyecilik, tarihsel mekânlar ve müzeler gibi konular çalışılmış ve bu manada önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmadaki temel amaç, tarihsel kanıtlardan seyahatnamelerin Sosyal Bilgiler içerisindeki yerini belirlemek ve bu doğrultuda programlardaki değişimi anlamaya çalışmaktır. Ayrıca bu araştırma ile Sosyal Bilgiler alanında çalışanların bu konuya dikkatlerini çekmektir. Seyahatname sadece edebî olarak incelenmesi gereken bir tür değildir. Bu araştırma ile seyahatnamelerden faydalanılarak dün ile bugün arasında bir bağ kurulabileceğini ve verilecek olan örnek metinlerle Sosyal Bilgiler dersi için uygun bir etkinlik olabileceği gösterilecektir.

1.4.Varsayımlar

Seyahatnameler, hem tarihi kaynak olarak birinci elden kaynak olma özelliğine hem de edebi bir tür olma özelliğine sahiptir. Seyahatnamelerin çok boyutlu özellikleri araştırma açısından çok geniş kapsamlı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu çalışmada, ilköğretim Sosyal Bilgiler öğretim programlarında seyahatnamelerin bulunduğu varsayılmaktadır. Seyahatnameler yazıldığı dönemlerden kültürel ve sosyal izler taşıdığı için Sosyal Bilgiler öğretim programlarındaki konuların somutlaştırılması ve kalıcı öğrenmelerin sağlanmasında etkili olacağı için seyahatnamelerin yer aldığı düşünülmektedir.

1.5. Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma genel olarak;

- Cumhuriyet'ten günümüze kadar uygulanan ortaokul Sosyal Bilgiler ve İlköğretim Sosyal Bilgiler öğretim programlarıyla,
- Sosyal Bilgiler öğretim programlarında ele alınan seyahatname örnekleriyle,
- Sosyal Bilgiler öğretimi ile ilgili yazılan kitaplar ve konu ile ilgili yapılan araştırmalarla,
- Sosyal Bilgiler ikinci kademe öğretim programlarıyla sınırlıdır.

1.6.Tanımlar

Eğitim: Yeni yetişen kuşakları toplum hayatına hazırlamak maksadıyla onların gerekli bilgi, beceri ve anlayış kazanmalarına ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliğine eğitim denilmektedir (Altaylıoğlu ve Oğuzkan, 1976: 82).

Sosyal Bilgiler: “Sosyal Bilgiler, kritik sosyal konularda vatandaşlık becerilerinin uygulanması amacıyla sosyal ve beşeri bilimlerin kavramlarının disiplinler arası bir yaklaşımla kaynaştırılmasıdır” (Barth,1991, Akt. Öztürk vd.,2009: 3). Sosyal Bilgiler ilkökul ve ortaokul seviyesindeki öğrencilere yönelik olarak hazırlanan, sosyal bilimlere ait bazı bilgi ve becerilerden meydana gelen ve öğrencileri toplumsal hayata hazırlamayı amaçlayan öğretim programıdır. Sosyal Bilgiler dersine giren tarih, coğrafya ve vatandaşlık gibi dersler daha önce ayrı ayrı okutuluyordu. Fakat 1974-75 öğretim yılından itibaren bu dersler, Sosyal Bilgiler adı altında toplanarak okutulmaya başlanmıştır (Altaylıoğlu ve Oğuzkan, 1976: 287).

Öztürk'e (2009) göre, Sosyal Bilgiler; etkin vatandaşlar yetiştirmek için sosyal ve beşeri bilimlerden elde ettiği bilgi ve yöntemleri kaynaştırarak kullanan bir öğretim programıdır. Sosyal Bilgiler genel olarak sosyal bilimlerin hepsini içermez, sadece bu bilimlerin kendi disiplinleri oranında ürettiği bilgileri alarak kullanır. Sosyal Bilgiler dersi, demokratik değerleri benimseyen vatandaşlar olarak öğrencilerin içinde yaşadığı topluma uyum sağlamalarını ve öğrencilere bu bilgi birikimini hayata aktaracak donanımlar kazandırmayı amaçlar.

Eğitim Programı: Program geliştirmenin en genel çerçevesini eğitim programı oluşturur. Bu kavram, Varış (1978) tarafından şoyle tanımlanır: “Bir eğitim kurumunun, çocuklar, gençler ve yetişkinler için sağladığı, milli eğitimin ve kurumun amaçlarının gerçekteşmesine dönük tüm faaliyetleri kapsar. Öğretim, ders dışı kol faaliyetleri, özel günlerin kutlanması, geziler, kısa kurslar, rehberlik, sağlık vb. hizmetler ve fonksiyonlar bu çerçeve içine girer.” Görüldüğü gibi eğitim programı kavramı, geniş kapsamlıdır ve öğretim programı ile ders programını da kapsamaktadır.

Eğitim programı “*Curriculum*”, “*izlenç*” ve “*yetişek*” olarak da bilinmektedir ve bu adlarla da anılmaktadır (Demirel, 2007: 1). Tarihi süreç içerisinde farklı anlamların yüklendiğı bu kavramı eğitimciler, öğrenme sürecindeki bireye kazandırılması planlanan sistemli etkinlikler olarak tanımlamaktadırlar. Eğitim programı belli bir kurum tarafından belirlenen planlı bir süreçtir. Bu sürecin dayandığı temeller bulunmaktadır ve bunlar doğrultusunda program geliştirme çalışmaları yapılır. Tarihi, felsefi, sosyal, psikolojik, bireysel ve ekonomik temeller eğitim programının temellerini oluşturur (Akpınar, 2009: 147).

Öğretim Programı: Bu kavram, Varış (1978) tarafından: “Eğitim programı içinde ağırlık taşıyan bu kesim, genellikle, belli bilgi kategorilerinden oluşan ve bir kısım okullarda beceriye ve uygulamaya ağırlık tanıyan, bilgi ve becerinin eğitim programının amaçları doğrultusunda ve planlı bir biçimde kazandırılmasına dönük bir programdır.” şeklinde tanımlanmaktadır. Öğretim programı, eğitim programının bir alt basamağında yer almaktadır ve sadece “bir dersin öğretimi ile ilgili” hazırlanır (Demirel, 2007). Tüm eğitim etkinlikleri eğitim programını ifade ederken öğretim programı, bir dersin programıdır. Mesela Sosyal Bilgiler dersi için hazırlanan program, bu dersin öğretim programıdır ve tüm sınıflar için hazırlanır. Çalışmada geçen program geliştirme faaliyetlerindeki müfredat kavramı, öğretim programı kavramını ifade etmektedir.

Program Geliştirme: Eğitim sistemi zaman içerisinde yaşanan değişim ve gelişimler doğrultusunda kendisini yenileyen bir kurumdur. Eğitimde program geliştirme, eğitim sisteminin her ögesinin belirli uzmanlar ve kurumlar öncülüğünde gerçekteştirildiğı yeniliklerdir. Eğitim programının temel öğeleri arasındaki ilişki bütününe program geliştirme denilebilir. Eğitim programı; kazanımlar, içerik, eğitim durumları ve sınama durumlarından oluşur (Demirel, 2007: 5).

Seyahatname: “Çeşitli amaçlarla yapılan seyahatler dolayısı ile kaleme alınan eserlere verilen addır.” Seyahatname, “gezi mektubu” veya “gezi eseri” anlamına

gelmektedir. Arap edebiyatında seyahatname, Fars edebiyatında ise sefer-name olarak adlandırılmaktadır (Yazıcı, 2009: 9). Bizim dilimize de seyahatname veya gezi yazısı olarak geçmiştir.

Evliya Çelebi: 26 Mart 1611 tarihinde İstanbul'da, Unkapanı'nda dünyaya geldiği söylenen bazı kaynaklarda da Kütahya'da doğduğu belirtilen, I.Ahmet'ten IV. Mehmet devrine kadar yaşamış olan ve 71 yaşında, 1682 yılında ölen ünlü Türk seyyahıdır.

II. BÖLÜM

KURAMSAL BİLGİLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1.Seyahatname Nedir?

Seyahat kelimesi *seyh* kökünden türetilen “*yürüme, gitme, insanların arasını bozmak için ortalıkta dolaşma, kendini ibadete vererek yeryüzünde gezip dolaşma*” anlamlarına gelmektedir. Seyahatin türetildiği *seyh* kelimesi; “suyun yeryüzünde sürekli akması” anlamını taşımaktadır. Dolayısı ile suyun yeryüzünde aktığı gibi gezip dolaşan ve yolculuk edenlere de *saih* veya *seyyah* denilir. Sefer, seyir ve rihle gibi kelimeler seyahat ile yakın anlamlı kelimelerdir (Çağrı, 2009: 7).

Seyahatname; çeşitli amaçlarla yapılan seyahatler dolayısı ile kaleme alınan eserlere verilen isimdir. Kelimenin Arapça aslı; “*siyâhat*”tır. Arapça gezi anlamındaki seyahat ile Farsça risale veya mektup anlamındaki name kelimelerinin birleşiminden oluşan seyahatname, “gezi mektubu” veya “gezi eseri” manasına gelir. Arap edebiyatında seyahatnamenin karşılığı “rihle” Fars edebiyatında ise “sefername” dir (Yazıcı, 2009: 9).

Çeşitli amaçlarla yapılan seyahatler, edebiyatın önemli türlerinden birisi olarak seyahatnamelerin doğmasına neden olmuştur. Seyahatnameler yazıldıkları dönemin toplumsal ve siyasi olaylarına şahitlik eden önemli bir kaynak olarak yazın tarihindeki yerini almıştır. Seyyahların gezi amaçlarına göre tasnif edilen seyahatnameler, Arap, Fars ve Türk edebiyatında birçok örnekler vermiştir.

Seyahatname terimi tarihi gelişim seyri içerisinde birçok isimle adlandırılarak son şeklini almıştır. İlk eserlerde “*Risale*” olarak adlandırılmış, daha sonraki dönemlerde ise “*Rihle*”, “*Nevâdir*”, “*Acâyib*”, “*Garâyib*”, “*Ruzname*”, “*Menzilname*” ve son olarak da “*Seyahatname*” olarak isimlendirilmiştir (Ak, 2009: 12). Bu isimlerle yazılan birçok seyahatname örneği bulunmaktadır.

Seyyahlar gezdikleri yerlerdeki toplumların günlük hayatı ve gelenekleri ile ilgili önemli bilgiler vermişlerdir. Bu bilgiler siyasi yapının oluşum biçimi, devlet törenleri, âdet ve gelenekler, dini inanış gibi çok çeşitli yelpazedeki değerli bilgilerdir.

Seyyahların çoğunun eserlerinde hayal mahsulü veya gerçeğe dayalı hikâyelerden oluşan bir anlatım şekli de mevcuttur (Yazıcı, 2009: 10).

Seyahatnameler Orta Çağ boyunca önemli değişimler geçirerek zengin bir külliyat haline gelmiştir. Özellikle Orta Çağ İslam âlimlerinin seyahat etme arzusu bu türün önemli kaynaklarının doğmasına zemin hazırlamıştır. VIII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar geçen süre içerisinde seyahatnameler, *rihle* ismi ile “bilgi peşinde seyahat” olarak doğmuş, daha sonra ise seyahatname türü oluşmuştur (Touati, 2004: 9).

Yılmazçelik (2013) seyahatnameyi şu şekilde tanımlamıştır: “Yazarların yurt içi veya yurt dışı gezilerinde gördükleri yerlerden edindikleri izlenim ve bilgileri aktardıkları yazılara seyahatname denir. Gezmeyi iş edinen kişi seyyah veya gezgin adıyla anılır.” (79). Bu niteliği ile seyahatnameler hem birer tarihsel belge özelliğine sahip hem de birer edebi eser özelliğine sahiptir.

Seyahatname isminin zaman içerisinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Touati’ye (2004) göre; seyahatnamelerin yazıya geçirilerek anlatılması ile İslam dünyasında bu eserlere farklı adlar da verilmiştir. “Risale” şeklinde anılan bu eserlere “Rûzname” (Günce) adını veren seyyahlar da olmuştur.

Batı dillerinde seyahatname veya seyahat kavramının karşılığını çeşitli isimlerde görmek mümkündür. Bu kelimelerin yakın anlamlı olduğunu bilmek gerekir; fakat her kelimenin taşıdığı vurgu veya mana değişik ölçektir. Seyahat kavramının bazı yabancı dillerdeki karşılığını bilmek faydalı olacaktır.

Travel: Sözlükte “*Özellikle yurt dışına ya da uzun bir mesafe boyunca bir yerden başka bir yere gitmek*” manasındadır (Oxford, 2011:473). Fransızca karşılığı “*travailler*”dir. Oradan İngilizceye geçen bu kavramın “yıpranarak yorularak çalışmak” anlamı vardır. Yolculuğun zahmetli bir iş olmasından dolayı seyahat, bu kelime ile ifade edilmiş olabilir. Bunun yanı sıra Araplar için seyahat, *akmak* ve *akınla* ilgili bir kavramdır (Özgül, 2011: 15-16).

Excursion: Sözlük anlamı, “*Özellikle eğlence için yapılan kısa seyahatler*” şeklindedir (Oxford, 2011:153). İngilizce ve Fransızcada, gün içerisinde düzenlenen gezintilere verilen ortak isimdir (Özgül, 2011: 16).

Journey: Günü birlik yapılan gezilerdir. Bu kavramın içerisinde; *commuting* (şehir içi otobüs ve dolmuşla gezinti), *mission trip* (iş için seyahat) ve *jaunt* (hava almaya çıkma) gibi birçok kelime bulunmaktadır. Journey, gün içerisinde veya birkaç gün süren kısa seyahatlere denilir (Özgül, 2011: 16).

Trip: “Özellikle eğlence için ve geri dönmek üzere bir yere yapılan seyahattir.” (Oxford, 2011:475). “Adımlamak” fiilinden türetilen bu kelime yürüme mesafesindeki yerleri dolaşmak anlamındadır. Bahçe, koruluk, göl gezintileri gibi geziler bu kavramla ifade edilir (Özgül, 2011: 17). *Trip* ile *travel* arasındaki fark şöyledir; İngilizce’de, uzun seyahat için “travel”; kısa seyahat için “trip” seyahatname için “travel book” kavramı kullanılır (Demircan, 2010: 1).

Tour: Bu kavramda ise asıl amaç gezinti değil, “sonunda başlanılan yere dönmek üzere yapılan dolaşma veya devretmedir.” Diğer “*excursion*”larda amaç, açık havada seyir etmek ve ruhu doyurmak iken “*tour*”larda asıl amaç, gözün ve aklın doyurulmasıdır (Özgül, 2011: 17). *Tour* sözlükte, “*Bir şeylerin tanıtımı için bir yere yapılan seyahatler ve ünlü bir kişi veya bir spor takımı tarafından farklı yerlere yapılan resmi ziyaretler serisi*” manasına da gelmektedir (Oxford, 2011:470).

Pilgrimage: Hac yolculuğu için kullanılır. Batıdaki hac yolculuğu İslam dünyasındakinden farklı anlamlar içerir. Batıda hac yolculuğu bilinmeyen, uzak ve düşman elindeki topraklara gitmektir. Dolayısı ile bu kavramda, sonu bilinmeyen uzak yerlere gitme vurgusu bulunmaktadır (Özgül, 2011: 17).

Voyage: Keşif gezisi veya uzun deniz yolculuğu demektir. Fransızca’da seyahat, İngilizcede de ortak bir kelime olarak kullanılan “voyage”dur (Demircan, 2010: 1).

Expedition: “Sefer heyeti” demektir. *Grand tour* kavramı da bu manada kullanılır. Birkaç kişinin birlikte çıktıkları uzun turlar bu kavramlarla ifade edilir. “*Grand tour*”un Arapların dilindeki karşılığı “*Rihlet*”tir (Özgül, 2011: 21). Bu kavram Almancada da bu şekli ile bulunmaktadır. Almanca’da seyahat “*reise, expedition*”, seyahatçi “*für*”, seyahatname “*reise beschreibung*”dür (Demircan, 2010: 1).

Seyahatlerin gezi amaçları doğrultusunda, kendi dönemlerinin koşullarına göre yaptıkları seyahatlerde, gezdikleri bölgenin siyasi, sosyal ve coğrafi özelliklerini yazdıkları eserlere seyahatname denilmektedir. İngilizcede seyahat kavramı Latince, Fransızca ve Almancadan gelen kelimelerle çok çeşitli vurgulara sahip olan değişik

kavramlarla kullanılır. Seyahatnameler değişik isimlerde kitaplaştırılrsa da seyyahların amaçları doğrultusunda ve aynı içerikte yazılan gezi yazılarıdır. Seyahatnamelerin içeriği ve kapsamı tarihi süreç içerisinde zenginleşmiştir. Her dönemin kendi diline ve anlayışına uygun olarak birçok seyahatname yazılmıştır. Bu kadar zengin ve çeşitli olan bu edebi türün tek değişmez özelliği, “tarihe kaynaklık eden bir belge” olmasıdır.

2.1.1. Seyahatnamenin Genel Özellikleri

Seyahatnameler iki temel özelliğe sahiptir. Bunlardan birincisi, tarihe tanıklık eden birer belge olmaları; diğeri ise içerik, dil ve anlatım özellikleri bakımından edebi bir tür olmalarıdır. Bu açıdan bakıldığında seyahatname türünü bu iki temel özellik çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Stefanos Yerasimos, Tavernier Seyahatnamesi'nin (2010) girişinde seyahatname ile ilgili olarak şu tespitleri yapmaktadır:

“Seyahatname de bir edebiyat türüdür ve türün en başarılı örnekleri sadık ve kılı kırk yaran betimlemelerden çok, durumları saptama başarısı göstermiş büyük çarpıtmalar pahasına yaratılmıştır. Ne var ki, seyahatname sadece edebi bir tür değildir ve edebiyat yaklaşımı ya da eleştirisi tek başına yetersiz kalır. Bilinmeyen ya da az bilinen bir gerçekliğin aktarıcısı sayılan yazar, hep görüntüyü çarpıtıcı bir ayna olarak kaldığından, yazdıklarını irdelemenin amacı, anlatıyı okura sunmadan önce, mümkün düzeltmeleri yapabilmektir. Edebi özelliğe ağırlık vermek, doğrudan betimlenmiş nesneyi kale almamak olur.”

Seyahatnamelerin özelliklerini genelde, seyyahın seyahat etme amacı önemli derecede belirlemektedir. Bir coğrafyacının seyahatnamesinde coğrafi yapıya ilişkin bilgiler ve notlar bulunurken, resmi bir elçilik görevi ile seyahat eden bir seyyahın seyahat notları daha çok siyasi ve sosyal yapılara ilişkin olabilir. Dolayısı ile seyyahların seyahat etme gerekçeleri ve içinde buldukları imkânlar seyahatnamenin temel özelliklerini belirler. Gürer (2010) yaptığı çalışmada, seyahatnamelerin “yazın türü olarak özelliklerini” detaylı olarak açıklamıştır. Burada bu özellikler şu şekilde derlenmiştir:

- Gezgin seyahatnamesinde, genellikle gittiği ülkeye yeni bir bakış açısı ve kendi ülkesiyle “kıyaslamalı” bir inceleme sunar. Burada konu birinci tekil şahıs tarafından yani seyyahın kendisi tarafından anlatılır.

- Seyahatnamelerde metin öznel olarak anlatılır yani seyyahlar, gittikleri ülkeleri kendi duygu ve düşüncelerine göre anlatırlar. Seyyahlar bu durumu eserlerinde bazen itiraf ederken bazen de kabullenmezler ve bu özelliği gizlemeye çalışırlar.
- Seyahat sırasında alınan notlar yayımlanmadan önce genellikle, yeniden ele alınarak yazılır ve düzenlenir. Bu durum bazı seyahatnamelerde açıkça anlaşılabilirken, bazılarında ise bu özellik gizlenmiş olabilir.
- Seyahatnamelerin planı seçilen üsluba, güzergâha, olaylara veya bir temaya göre gelişir.
- Seyahatnameler, kronolojik bir yöntem izlenerek kaleme alınır. Fakat seyahatname, seyahatin gerçekleştiği tarihten daha sonra yayımlandıysa tarihlerin doğru olmama olasılığı bulunmaktadır.
- Seyyahlar gezdikleri ülkenin çok eski dönemlerine ilişkin bilgileri de eserlerinde verebilmektedirler. Bu da seyahatnamenin kapsamını ve özelliklerini arttırmaktadır.
- Seyahatnamelerin yazımında sabit bir zaman kullanılmaz. Seyyah, iki toplum veya medeniyet arasında gidip gelir. Bazen geriye giderek, bazen de ileriye giderek eserinde betimlemeler yapar (Gürer, 2010: 17-18).

2.1.2. Seyahatnamelerin Sınıflandırılması

Seyahatnameler, yazılış amaçlarına göre tasnif edilebilir. Burada ilk olarak seyyahların özellikleri öne çıkmaktadır. Seyyahların profiline genel olarak baktığımızda âlimler, coğrafyacılar, elçiler, tüccarlar, papazlar, hac yolcuları, esirler gibi birçok seyyahın gezdiklerini kaleme aldığı görülecektir. İlk aşamada seyahatnameleri ikiye ayırmak mümkündür:

- a- Yerli Seyahatnameler
- b- Yabancı Seyahatnameler

Yerli seyahatnameler, “Türk seyyahların gözünden öteki”ni, yabancı seyahatnameler “Yabancıların gözünden öteki”ni anlamayı veya algılamayı ifade eder. Evliya Çelebi Seyahatnamesi yerli seyahatnamelerin en önemli örneğini oluşturmaktadır. “Tavernier Seyahatnamesi”, “Thevenot Seyahatnamesi” gibi seyahatnameler de yabancı seyahatnamelerdendir. Seyahatnamelerin bu özelliğini

bilmek seyahatname okuruna önemli ipuçları verir. Zira “dışarıdan” birinin yorum ve görüşleri ile “içerden” birinin yorum ve görüşleri aynı değildir. Bu iki seyahatname türünü kıyaslayarak okumak, tarihi bilginin analiz edilmesine veya bir objektiflik süzgecinden geçirilmesine imkân sağlar. Amacı bakımından seyahatnameler şu şekilde sınıflandırılabilir: (Çağrı, 2009: 8-9).

1. İlim Tahsili İçin Seyahat
2. Dil Eğitimi İçin Seyahat
3. İbadet Maksadıyla Seyahat
4. Tasavvufi Seyahat
5. Coğrafya, Tarih ve Kültür Konularında Bilgi Toplamak İçin Seyahat

İlim tahsili yapma maksadıyla yapılan seyahatler, belli bölgelerdeki İslam âlimlerinin ders halkalarına katılmak, onlardan istifade etmek, sözel bilgi paylaşımından yararlanmak için yapılan rihle seyahatleridir. Seyahat konusunda dini metinlerin teşviki ve tavsiyesi bulunmaktadır. Bu amaçla çok sayıda ilim adamı bedensel ve düşünsel olarak seyahat etmiştir. Düşünsel seyahat, belli bir konu üzerinde yapılan geniş çaplı arayışı ve çözüm üretmeyi ifade etmektedir. Ulemaya çıktığı seyahat esnasında kolaylıklar sağlanmış ve gittikleri ülkelerde büyük ilgi ile karşılanmışlardır (Candan, 2005: 231). İbni Abbas, İbni Mesud, Ebu Derda, Katade, Mücahid, Said b. Cübeyr, İkrime, Nafi, Mesruk, Mevdudi, Muhammed Esed ve Muhammed Hamidullah gibi bazı önemli İslam âlimleri seyahat etmişlerdir (Candan, 2005: 233-234).

Coğrafyanın bir bilim dalı olarak gelişmesi ile bu amaçla yapılan seyahatler dikkat çekici olmuştur. İlk coğrafyacıardan biri olan Yakubi “Kitabü'l Büldan” adlı eserini Ermenistan, Horasan, Hindistan, Cezayir, Filistin, Mısır, Mağrib gibi ülkeleri seyahat ederek yazmıştır (Çağrı, 2009: 9).

Önen (1969) çalışmasında, Batıların Türkiye ve Ortadoğu hakkında yazdığı seyahatnameleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Çoğu deniz yoluyla Kudüs'e yapılan Hac seferleri sırasında yazılan seyahatnameler,
2. Savaşlarda esir düşenlerin memleketlerine döndükten sonra yazdıkları hatıra kitapları,
3. Sadece macera arayan ve zevk için dolaşan seyyahların yazdıkları eserler,

4. Bilgi aktarma ve tanıma amacıyla yapılan seyahatlerden sonra yazılan ve muhteva açısından en önemli eserler,
5. Osmanlı Devletine gelen elçiler ve diğer görevlilerin yazdıkları eserler (Akt. Yılmazçelik, 2013,80).

Seyahatnamelerin türleri seyyahların niteliklerine göre de sınıflandırılır. Bir seyyahın seyahat etmesindeki veya seyahatname yazmasındaki temel gerekçeleri bilmek yazdığı eserin tasnifini kolaylaştırır. Seyyahların niteliklerine göre seyahatnameler; “Bilim insanları, hekimler, esirler, sefaret mensupları (elçiler ve konsoloslar), subaylar ve görevliler, tüccarlar, din adamları, anonim seyahatnameler” şeklinde sınıflandırılarak açıklanabilir (Güler, 2013: 156).

Bacıoğlu’na (2010) göre, Türk seyyahların seyahat etme amaçlarına göre yapılabilecek tasnif ve bunlarla ilgili seyahatname örnekleri şu şekildedir:

- a) Yolculuğun Amaç Olduğu Seyahatnameler: “Evliya Çelebi Seyahatnamesi” ve Seydi Ali Reis-“Mir’âtü’l- Memalik”
- b) Hac Vesilesi İle Yapılan Seyahatnameler: Nabi-“Tuhfetü’l-Haremeyn”
- c) Manzum Seyahatnameler: Bayburtlu Zihni-“Sergüzeştname”
- d) Esâretnameler.

Seyahatname kavramının içeriğine uyan en temel eser, Evliya Çelebi seyahatnamesidir. Evliya Çelebi seyahatnamesinden önce seyahat anlatısı olarak değerlendirilebilecek bazı eserler bulunmaktadır. Bu eserler yazarların yabancı ülkelerdeki kişisel deneyimlerine ilişkin anlatılardır (Vatin, 1999: 165). Osmanlı devletinde seyyahlar tarafından farklı amaçlarla seyahatnameler kaleme alınmıştır. Bu seyahatnameleri tasnif etmek, yazılan eserleri farklı isimlerde toplamakla mümkündür. Seyahatname ile yakın ve benzer niteliklere sahip olan bu eserler; “Menazilnameler”, “Gazavatnameler”, “Aca’ib-nameler”, “Vaki’atlar”, “Esaretnameler”, “Sefaretnameler” şeklinde incelenebilir (Vatin, 1999: 162-176). Türk tarihi açısından önemli yeri olan seyahatnameler üç grupta toplanabilir:

- **Çinli Seyyahların Seyahatnameleri:** 629-645 yıllarındaki “Hsüan Tsang Seyahatnamesi”, 981 yılındaki “Wang Yen-te Seyahatnamesi”
- **Arap Seyyahların Seyahatnameleri:** 821 yılındaki “Tamim İbn Bahr Seyahatnamesi”, 920-921 yıllarındaki “İbn Fazlan Seyahatnamesi” ve 1356 yılındaki “İbn Battuta Seyahatnamesi”

- **Avrupalı Seyyahların Seyahatnameleri:** 1245-1246 yıllarındaki “Plano Carpini Seyahatnamesi”, 1253 yılındaki “William Rubruguis Seyahatnamesi”, 1271-1279 yıllarındaki “Marco Polo Seyahatnamesi” ve 1403-1406 yıllarındaki “Ruy Gonzales de Claviyo Seyahatnamesi” (Bacıoğlu, 2010: 17-18).

Faroqhi (2003), Osmanlı Tarihinin incelenmesine ilişkin yaptığı çalışmada, seyahat anlatılarını genel olarak değerlendirmektedir. Burada seyahat anlatılarının yazılmasındaki gerekçeleri anlatarak bir sınıflandırma yapmaktadır. “Diplomatlar”, “hacılar”, “esirler”, “tüccarlar” ve “misyonerler” olarak sınıflandırılan seyyahlar, kendi niteliklerine göre seyahatnamelerini kaleme almıştır.

Osmanlı seyyahlarının seyahat etme nedenleri, seyahatnamelerin niteliğini ve kapsamını şekillendirmiştir. Seyahat etme nedenleri açısından bakacak olursak Osmanlı seyyahları;

- ✓ “Geniş Osmanlı coğrafyası hakkında temel merak duygusu,
- ✓ Kalemiye, ilmiye ve askeriye mensuplarının farklı ve uzak bölgelere tayin, görevden alma veya sürgün nedenleri ile gönderilmeleri,
- ✓ Osmanlı’nın büyük yönetim merkezlerinin ilim ve kültür muhiti olarak öne çıkması ile buralarda yaşanan hareketlilikler,
- ✓ Tüccarların ticaret amacıyla ülkede seyahat etmeleri ve aynı anda birçok hizmetkârın da onlarla gezmesi,
- ✓ Tekkelerdeki şeyh ve dervişlerin toplumdaki hareketliliğe katkısı,
- ✓ Hac organizasyonları,
- ✓ Casusluk ve elçilik hizmetleri,
- ✓ Askeri amaçlı düzenlenen seferler” gibi birçok nedenle seyahat etmiştir. (Ak, 2006: 13-13)

Seyahatnamelerin tasnifi ile ilgili olarak Touati (2004), şu tespitleri yapmaktadır; “Seyahatnameler verdikleri haberlerle hem öğretici hem de eğlendirici bir edebi türdür. Seyahatnamelerdeki olağanüstü bildirimler bu türün sınıflandırılmasını da zorlaştırmıştır.” (s.213).

Türk edebiyatındaki seyahatnamelerin sınıflandırılması Coşkun (2009), tarafından detaylı olarak yapılmıştır. Burada yapılan tasnife göre seyahatname örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

I. Yolculuğun Esas Olduğu Seyahatnameler:

- Evliya Çelebi: Seyahatname
- Seydi Ali Reis: Mir'at'ül Memalik
- Bayburtlu Zihni: Hikâye-i Garibe
- Hayrullah Efendi: Avrupa Seyahatnamesi
- Mehmet Emin Efendi: Asya-yı Vustaya Seyahat
- Ahmet Mithat Efendi: Avrupa'da Bir Cevelan
- Ahmet Haşim: Frankfurt Seyahatnamesi
- Cenab Şehabeddin: Hac Yolunda
- Ali Suad: Seyahatlerim
- Mehmet Rauf: Seyahatname-i Avrupa
- Reşat Nuri Güntekin: Anadolu Notları
- Falih Rıfkı Atay: Denizaşırı, Tuna Kıyıları, Gezerek Gördüklerim

II. Esaretnameler:

- Vakıât-ı Cem Sultan
- Macuncuzade Mustafa: Sergüzeşt-i Esir-i Malta
- Tımişvarlı Osman Ağa: Bir Osmanlı Askerinin Sıra Dışı Anıları

III. Sergüzeştname, Hasbihal Türünde Yazılan Manzum Seyahatnameler:

- Cemali: Der Beyan-ı Meşakkat-i Sefer ü Zaruret ü Mülâzemet
- Bayburtlu Zihni: Sergüzeştname
- İzzet Molla: Mihnet-Keşan

IV. Hac Seyahatnameleri:

- Nabi: Tuhfet'ul- Haremeyn
- Hüseyin Vassaf: Hicaz Hatırası

V. Coğrafya ve Tarih Kitabı Niteliğindeki Seyahatnameler:

- İbni Hurdazbih: el-Mesalik ve'l- Memalik
- Ali Ekber: Hitayname
- Babür Şah: Babürname
- Âşık Mehmed: Menazirü'l-avâlin
- Piri Reis: Kitab-ı Bahriye

VI. Tarih ve Biyografi Türünün Bir Parçası Olarak Yazılan Seyahatnameler (Fetihname, Menzilname, Ruzname):

- Esad Efendi: Sefername-i Hayr

- Haydar Çelebi: Ruzname
- Matrakçı Nasuh: Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn

VII. Sefaretnameler:

- Abdürrezzâk Bahir Efendi: Risale-i Sagire
- Yirmisekiz Çelebi Mehmet: Fransa Sefaretnamesi

Görüldüğü gibi seyahatnameleri farklı açılardan sınıflandırmak mümkündür. Tarihin önemli kaynaklarından biri olan seyahat anlatıları, yazıldığı döneme ışık tutmaktadır. Bu “değerli” kaynakları bir ülke veya bir yerin tarihini anlatırken kullanmak kaçınılmazdır. Seyahat anlatıları incelenirken yapılması gereken ilk şey, bu zengin edebi birikimi tasnif etmektir. Yapılan tasniflere bakıldığında, seyahat anlatıları; siyasi, ticari ve dini nedenlerle yazılmıştır. Bunların yanı sıra dönemlere göre veya kronolojik olarak seyahatnameler, sınıflandırılarak ele alınabilir. Konusuna göre veya edebi özelliklerine göre seyahatnameleri incelemek de mümkündür.

2.1.3. Türk Tarihi Açısından Önemli Olan Seyahatnameler

İslam devleti sınırlarının genişlemesi ile yeni yerleri tanıma, İslam dininin yayılması için uzak bölgelerdeki halkları davet etme ve ilim tahsili için birçok seyahat gerçekleştirilerek seyahatnameler yazılmıştır. İslam tarihinde bilinen en eski seyyah Mekhul b. Ebu Müslim’dir (ö.122/730). Endülüs Emevi döneminde, 824 yılında Yahya b. Hakem el-Bekrî Normanlar’a elçi olarak gönderilmiş ve bu ülkede gördüklerini anlatmıştır. Yine Endülüs’te İbrahim b. Yakub et-Turtuşî Alman ve Slav ülkelerine gönderilmiş, burada gördükleri bilgilerini aktarmıştır. Süleyman et-Tacir 851-852 yılları arasında Çin, Hindistan ve Malezya gezilerini kaleme almıştır. Tüm bu örnekler İslam dünyasındaki seyahatnamelerin ilk örneklerini oluşturmuştur (Yazıcı, 2009: 10).

Gümüştü’ye (2006) göre; ilk Türk seyyah “*Hace Hatib Mahmud*”tur. XVI. yüzyılın başlarında yazılan ve Amerika’nın keşfinden ilk kez bahseden bu seyahatname, “*Seyahatü’l Kübra ve Müfredatü’l Ettiba*” ismindedir. Türk tarihindeki ilk seyahatname örneği ile ilgili olarak Asiltürk (2009) şunları ifade etmektedir:

“Türk edebiyatında seyahatname türüne örnek olabilecek ilk eser Hoca Gıyaseddin Nakkaş’ın Acâibü’l-Letâif’idir. Bu eser aynı zamanda bir sefaretname olarak da tanınır ve Hitay Sefaretnamesi adıyla anılır. 1422’de tamamlanan eserde Hoca Gıyaseddin,

Timur'un oğlu Mirza Şahruh'un Çin imparatoruna gönderdiği elçilik heyetinin Herat'tan başlayan ve üç yıl devam eden yolculuğunu anlatır.”

Milâdi 921 yılında İbni Fadlan, Abbasi halifesi tarafından bir heyetle birlikte İdil Bulgar hükümdarı Almış Han'a gönderilmiştir. Bu seyahati sırasında elde ettiği bilgileri “*Risaletü İbni Fadlan*” adlı seyahatnamesinde anlatan İbni Fadlan, Bulgar ülkesini, Rusya'yı ve buradaki halkın adet ve geleneklerini anlatmıştır. İbni Fadlan gibi bir elçilik heyeti ile 943 yılında Ebu Dulef Mis'ar b. Mühelhil Ermenistan, Çin ve Türk illerini dolaşarak bu bölgedeki toplumsal hayatla ilgili çok önemli bilgiler vermiştir (Yazıcı, 2009: 10).

İbni Cübeyr 1183 yılında Gırnata'dan hac yolculuğu maksadıyla seyahate çıkmış ve iki yılda tamamladığı seyahatini “*Rihletü İbni Cübeyr*” olarak kitaplaştırmıştır. Bu seyahatinde Mısır, Hicaz, Suriye ve Irak topraklarını gezmiştir. İbni Cübeyr seyahatnamesinde edebi bir dil kullanması ile kendinden önceki seyyahlardan ayrılır ve seyahatnamenin edebi bir tür olarak ortaya çıkmasına öncülük eder (Yazıcı, 2009: 10).

İbni Battuta 1325 yılında başladığı seyahatine otuz yıl boyunca devam etmiş ve seyahatname türünün kapsamını biraz daha genişleterek zenginleştirmiştir. İbni Battuta seyahatnamesinde coğrafi ve siyasi bilgilerden ziyade etnografik, antropolojik ve sosyokültürel açıdan değerli bilgiler aktarmıştır. Otuz yıla yakın seyahatinde Türkiye, Hindistan, Çin, Endülüs, Batı Sudan, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır gibi çok geniş bir coğrafyayı gezmiştir. Bu seyahatname de Türk ve Moğol tarihi ile ilgili önemli bilgiler taşımaktadır (Yazıcı, 2009: 10).

Osmanlı devletinin en önemli seyyahı, hiç kuşkusuz Evliya Çelebi'dir. 1640 yılında seyahate başlayan Evliya Çelebi, ömrü boyunca Osmanlı topraklarının dört bir yanını gezmiş, Avusturya ve Safevî imparatorluklarının topraklarını da dolaşmış, daha sonra kabaca kronolojik bir sırayla gördüklerini “*Seyahatnâme*” adlı eserinde yazmıştır. Seyahatlerinin çoğunu yüksek makam sahibi kişilerin maiyetinde yer alarak tamamlamıştır (Erduran, 2006: 23). Evliya Çelebi 1640 yılında Bursa, İzmit ve Trabzon'a seyahat etmiştir ve ardından 1645'te Kırım'a gitmiştir. 1645- 1651 yılları arasında Azerbaycan ile Gürcistan'dan Rumeli'ye kadar olan bölgelere seyahat etmiştir. Daha sonra 1667-1670 arasında Avusturya, Arnavutluk, Teselya, Kandiye, Gümülcine, Selanik yörelerini gezmiştir. Evliya Çelebi, 50 yılı aşkın bir süre gezdiği ülkeleri, gördüğü toplumları, onların hayat düzenini ve özelliklerini ayrıntılı bir biçimde kayıt

altına almıştır. Evliya Çelebi önceden belirlediği bir konu üzerine yoğunlaşmamış, dikkatini çeken önemli bulduğu, onu şaşırtan veya heyecanlandıran her türlü bilgiyi Seyahatname'sine yazmıştır (Bayraktar, 2011: 22).

Dünyaca ünlü seyahatnameler Tan (1995) tarafından şöyle sıralanmaktadır: “İbni Fazlan, Ebû Dulef, Marco Polo, İbni Battuta (Türk dünyası ile ilgili seyahatnameler), Julia Pardoe, Ogier Ghiselin de Busbecg, Lamartine, Lady Montagu, General Moltke, Raphaela Lewis, Jacop Philipp Falmerayer, Pretextat Locomte, Wilhelm Radloff, A. Dejavad, Alexander William Kinglake, Th. Deyrolle, Henri de Couliboeuf de Blocqueville, Pierre Loti, L. De Lounay, Vital Cuinet, Gerard de Nerval, Charles D. Warner, Edmondo de Amicis, Theophile Gautier, J. P. Tournefort, Fynes Moryson, Thomas Allome, Hermann von Pückler- Muskau, Marcellus Le Croix, Ponqueville, Claude Farrere, Richard Hakluyt, Samuel Purchas, Hans Dernschwam, Cornelias de Bruyn.”(Akt. Bacıoğlu, 2010: 12).

Togan (1985) “*Tarihte Usul*” adlı eserinde, tarihi kaynakları açıklayarak önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Burada “*Türk Tarihiyle İlgisi Olan Seyahat Kitapları*” başlığıyla, 106 tane seyahatnamenin isimlerini vererek bunlar hakkında kısa açıklamalarda bulunmuştur (Bkz. Ek-1).

Doğan, 2007 yılında yaptığı “*Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihsel Yazılı Kanıtların Kullanımı*” isimli çalışmasının ekler kısmında, öğretmen ve öğrenciler için Selçuklu-Osmanlı dönemi yazılı birinci elden kaynak listesi vermiştir. (s.340-348, Ek-1) Burada verilen kaynaklar içerisindeki seyahatnameler şunlardır:

A. Selçuklular Dönemi:

- MARCO POLO, (1985), *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, (Çev. Ömer Güngören), Yol Yay. İstanbul.

B. Osmanlı Dönemi:

- BARON DE TOTT, (tarihsiz). *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar (XVIII. yüzyıl)*, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- BURNABY, F.(1999), *At Sirtında Anadolu*, (Çev. Fatma Taşkent), İletişim Yay. İstanbul.
- BUSBECQ, O.G.D.(Tarihsiz), *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.

- D'OHSSON, M.(Tarihsiz), *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, (Çev. Zerhan Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.
- EVLİYA ÇELEBİ, (1991),*Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, (Haz. Nihal Atsız), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- HAYRULLAH EFENDİ,(2002), *Avrupa Seyahatnamesi*, (Haz. Belkıs Altunış Gürsoy), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- *I. Uluslar arası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*,(1987), (Edt. Zeki Cemil Arda), Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir.
- MOLTKE, H.V.(1967), *Türkiye Mektupları*, (Çev. Kemal Vehbi Gül),Varlık Yay. İstanbul.
- MONTEQU, L. (Tarihsiz), *Türkiye Mektupları 1717-1718* (Çev. Aysel Kurutluoğlu).
- PİRİ REİS,(1973), *Kitab-ı Bahriye I-II*, (Haz. Yavuz Senemoğlu) Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.
- SEYDİ ALİ REİS,(Tarihsiz) *Mir'at-ül Memalik*, (Haz. Necdet Akyıldız), Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.
- THEVENOT, J.(1978), *1655- 1656'da Türkiye*, (Çev. Nuray Yıldız), Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.
- YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMED, (1993), *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi*, (Haz. Beynun Akyavaş), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara.

Gümüşçü (2006), tarihi coğrafyanın kaynaklarını tasnif ederken, yazılı kaynaklar içerisinde seyahatnameleri açıklamaktadır. Herodot, Strabon ve Pliny'nin eserleri İlk Çağ'da Anadolu'dan bahseden eserlerdir. Anadolu ve Türklerden bahseden ilk seyahatnameler, X. yüzyılda yaşamış olan İbni Fadlan; Moğollar döneminde seyahat eden Avrupalı seyyahlar Carpini, Rubruk ve Marco Polo; Arap seyyah İbni Battuta, Timur dönemindeki İspanyol seyyah Clavijo'dur. Ayrıca bu eserde seyyahların sayısına ilişkin bazı bilgiler de verilmektedir. 1333 yılından XVI. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı toprakları hakkındaki seyahatnamelerin sayısı 449'a ulaşmıştır. Bunlardan 136'sı İtalyan, 80'i Alman, 43'ü Fransız ve 2'si Çek seyyahdır.

Osmanlı toprakları hakkındaki seyahatnamelerin sayısı 1600'lü yıllardan sonra artış göstermiştir. Bu dönemdeki seyyahların bazıları; Tavernier, C.Texier, J.Newberie, J.Thevenot, Tournefort, Lady Mary Montagu, Carsten Niebuhr, M.M. Leaka,

F.Beaufort, J.Hemilton, M.M. Moltke, V.Cuinet, M.M. Keipert, J.Von Hammer'dir (Gümüşcü, 2006: 249).

2.2. Seyahatnamelerin Değeri

2.2.1. Edebi Tür Olarak Seyahatnameler

Seyahatnameler edebiyatın başlı başına bir türü ve kaynağı niteliğine sahiptir. Diğer edebi türler gibi seyahatnamelerin de kendine has dil ve anlatım yönünden özellikleri bulunmaktadır. Bu türün temel malzemesi yazarın gezip gördüğü coğrafyadaki olay, bilgi ve anlayış farklılıklarından bahsetmesidir. Edebi açıdan hatıranın bir alt türü olarak değerlendirilebilir. Ayrıca seyahat anlatıları günlük ve biyografi türleri ile de yakından ilişkilidir (Coşkun, 2009: 13).

Seyahatname türünün ilk örneklerini Heredot, Marco Polo, İbni Batuta, Babür Şah, Seydi Ali Reis, Piri Reis gibi tarihçi, keşşaf, devlet adamı, denizci, asker gibi önemli kişiler vermiştir. Seyahatnamelerin edebiyatla ilgisini pekiştiren noktalardan birisi, onun başka türlerle olan yakın ilişkisidir. Seyahatnamelerin bu ilişkisi en çok hikâye, roman, şiir (manzum seyahatname), deneme, mektup, röportaj gibi edebi metinlerde görülebilir (Demircan, 2010: 19). Seyahat türü metinlerin edebi olarak değerlendirilmesinin kıstasları dile getirilirken şunlar söylenebilir:

“Seyahat edebiyatı; gezginlerin dünyanın herhangi bir yerine yapmış oldukları seyahatlerinin izlenimleridir. Gezginler, bu gezi ile ilgili olarak tasvirler yapar, tanık oldukları yerlere ait gözlem ve izlenimlerini güzel bir üslup içerisinde, dikkatle anlatırlar. Yalnız burada iki temel unsur var: Biri, seyahatlerden bahsedecek kişinin, gezgin olması ve seyahatlerden mutlaka zevk alması; diğeri ise, üslubunun seyahat ruhunu yansıtmasıdır.” (Yazıcı, 2006, Akt. Demircan, 2010: 19).

Seyahatnamelerde öznel bir anlatım olduğu için yazarın görüşleri çerçevesinde anlatılanlarda bazen abartılı, yalan ve uydurma bilgiler yer alabilir. Bu yüzden seyahatnameler okunurken bu yönünün de unutulmaması gerekir. Osmanlı ve Avrupa'da seyahatnamenin gelişim seyri aynı derecede olmamıştır. Avrupa'daki seyahatnameler genelde araştırma ve keşfetme amacına yöneliktir. Buna karşın Osmanlı seyahatnameleri XIX. yüzyıla kadar pek fazla gelişim gösterememiştir. Bunun bir

sebebi, seyahatname türlerinin sergüzeştname, gazavatname, menzilname, tezkire, esaretname, fetihname gibi farklı edebi metinler içerisinde yer alarak ortaya çıkmış olmasıdır (Coşkun, 2009: 13).

Edebiyat tarihinde gezi yazılarına ilişkin yapılan araştırmalarda iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, gezi kitabının anlatıldığı döneme ilişkin tespitlerde bulunmak, ikinci ise yazarın yaptığı seyahatlerin edebi kişiliği üzerindeki etkilerinin ne düzeyde olduğunu ele almaktır (Örgen, 2011: 141).

Seyahatname türünün ilk örneklerinin Herodot, Marco Polo, İbni Batuta, Babür Şah, Seydi Ali Reis, Piri Reis gibi tarihçi, keşşaf, devlet adamı, denizci, asker gibi önemli kişiler verilmiştir. Seyahatnamelere yönelik edebiyat araştırmalarında dönemsel ayrımlar yapılarak seyahatnameler incelenmektedir. Tanzimat dönemi, Serveti Fünun dönemi, Cumhuriyet dönemi gibi dönemlerde seyahatnamelerin anlatım özellikleri ve seyahatçilerin algıları incelenir. Seyahat anlatılarının konusu, kişisel gözlemlere dayalı olarak bir durumu veya olayı olduğu gibi aktarmaktır. Asiltürk, 2009 yılında “*Edebiyat Kaynağı Olarak Seyahatnameler*” isimli makalesinde bununla ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

“Seyahatnamelerde yazarın çıkış noktası “baştan geçenler” değil, “coğrafya”dır. Buna bağlı olarak, o coğrafyanın iklimi, insanları, tarihi eserleri, eski-yeni yapıları, yol ve ulaşım özellikleri, günlük hayatı meydana getiren ayrıntıları vs. seyahatnamelerin konusunu oluşturur.”

Seyahat anlatılarında mekân, merkezi unsurdur. Mekâna ilişkin tüm anlatımlar aslında gezi yazılarının nesnesi konumundadır. Mekândan bağımsız bir gezi yazısı mümkün değildir. Gezi yazılarının kendi türüne has dil ve üslup özellikleri de vardır. Bu özellikler; gerçeksellik (gerçek gibi), sürekli olarak müşahhas unsurların var olması, birinci şahıs ağzından yazılması, kapalı devre bir yapıya sahip olması (yola çıkış ve dönüş), ötekini anlatırken zıtlştırma ve karşılaştırma yollarının kullanılması, benzetme olması ve tasvirin çok fazla yer almasıdır (Kurt, 2008; Akt. Nurdağ, 2009: 180).

2.2.2. Yazılı Kanıt Olarak Seyahatnameler

Tarihin bilimsel olarak gelişmesinde ortaya atılan görüşlerin kanıtlandırılması, bu kanıtların sağlam dayanaklara oturtulması, kaynakların tenkidi ve analizi gibi

konular çok önemlidir. Tarihi bilgi; belgelerin doğru ve yerinde kullanımı ile elde edilen bilgidir. Tarihi kaynaklar, tarihçiler tarafından değişik özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Doğan (2007), yaptığı geniş kapsamlı çalışmada kanıt kullanımının önemini şöyle dile getirmektedir:

“Herhangi bir bilgi verirken, bir iddiayı dile getirirken, bir değerlendirme yaparken, bir “kanıt” a dayanma yükümlülüğü ve alışkanlığı yalnızca tarihçilere ait değildir. İnsanlar, gündelik ilişkilerinde bile sürekli olarak, “birilerini”, geçmişte olmuş ya da hâlihazırda olmakta olan kimi olayları, kendi yapıp ettiklerini, planlarını, kendilerinin ya da başkalarının özelliklerini, belli başlı bilgi kaynaklarını referans göstererek iletişim kurarlar. Konuşurken, bilgi verirken, suçlarken ya da savunurken bir “kanıt” a dayanmak, herkesin yapa geldiği bir davranıştır.”

Tarih eğitimi Sosyal Bilgiler öğretiminin bir parçasıdır. Sosyal Bilgiler dersinin gelişiminde bir yaklaşım olarak da tarihi bilgilere vurgu yapılabilir. Demircioğlu (2006), tarih eğitiminin amaçlarını şu şekilde açıklamıştır:

1. Tarihsel bilgi toplumsal değerler ve kültür aktarımı için tarih öğretimi
2. Geçmiş ve bugünü anlamak için tarih öğretimi
3. Mevcut ideolojik yapının benimsetilmesi ve kimlik gelişimi için tarih öğretimi
4. Öğrencilere deneyim ve bilimsel düşünme becerilerini kazandırmak için tarih öğretimi
5. Tarihle ilgili temel kavramların öğretimi için tarih öğretimi
6. Dil becerilerini ve boş zamanlarını değerlendirmek için tarih öğretimi.

Tüm bu amaçlar doğrultusunda Sosyal bilgiler dersi içerisindeki tarih konularının öğretimini düşünebiliriz. Tarihsel kaynaklar ve bu kaynakların kullanımı tarih öğretimi açısından çok önemlidir. Stradling 2003’te yaptığı çalışmada, günümüzde tarihsel kaynakların çeşitliliğine dikkat çekerek öğrencilerin bu kaynaklar üzerinde düşünmelerini sağlamamız gerektiğini vurgulamaktadır. Öğrencilerin bir metni, fotoğrafı veya internet kaynaklarını incelerken tanımlama, yorumlama, önceki bilgilerle bağlantı kurma, kaynakların eksik yönlerini tespit etme ve daha fazla bilgi kaynaklarını belirme gibi bir görevi olmalıdır. Burada yapılan açıklamalarda bir tarihsel belgeye şu soruların yönetilmesi gerektiği ifade edilmiştir:

- ✓ Belge ne zaman, kim tarafından ve kim için yazılmış?
- ✓ Belge hangi kaynak türüne girmektedir?

- ✓ Yazar bilgileri nasıl veya kimden elde etmiştir?
- ✓ Yazar kendi görüşü hakkında bilgiler vermekte midir?
- ✓ Yazarın yazış tavrında bir önyargı var mı?
- ✓ Olup biten olaylar hakkına metinde güvenilir bilgiler bulunmakta mıdır?

Kaynak tenkidi açısından bu gibi soruları daha da çeşitli halde sıralamak mümkündür. Burada önemli olan, bir tarihi metne yönelik olarak düşünmemiz gereken temel noktaların bunlar olmasıdır.

Tarihçilerin kullandığı birinci elden kaynaklarla ilgili genel olarak “diplomatik kaynaklar” (kanunlar, resmi mektuplar vb), “nakli kaynaklar” (kronikler, hikâyeler vb.) ve “epigrafik kaynaklar” şeklinde ayırım yapılabilir (Halkın, 1989; Akt. Doğan, 2007: 22). Burada seyahatnameler nakli kaynaklar sınıfına girmektedir. Genel olarak bakıldığında seyahatnameler, birinci elden yazılı veya metin kaynakları içerisinde yerini almaktadır.

Seyahat eden kişi çeşitli amaçlarla yolculuğa çıkar. Bunlardan bazıları farklı insanları, farklı medeniyetleri görmek için yolculuğa çıkarken, bazıları da sadece dini hislerin vermiş olduğu duygularla yolculuk eder. Dolayısı ile seyahatnameleri kullanırken seyyahların kimliklerine ve seyahat amacına bakmamız gerekir. Seyahatnameler yazarından bağımsız metinler değildirler, burada seyyahın görüşleri ön plandadır seyahatnameler olanı olduğu gibi aktarmazlar (Doğan, 2008: 17).

Osmanlı tarihi kaynakları olarak seyahatnameler yazılış biçimi ve yöntemi olarak değişiklikler arz etmektedir. Burada seyyahlar, var olan olay veya olgulara:

- a) Osmanlı kültür ve medeniyeti içerisindeki seyyahların gezdikleri yerleri bilgiye dönüştürerek kaydetme,
- b) Batıdaki seyyahların kendi medeniyetleri ölçeğinde tanık oldukları şeyleri yansıtmaya gibi iki farklı şekilde bakarlar (Güler, 2013: 144).

Birinci kısımdaki seyahatnamelere Evliya Çelebi, Seydi Ali Reis, Piri Reis ve Mehmet Emin Efendi'nin seyahatnamelerini, ikinci şekildekilere de yabancıların seyahatnamelerini örnek olarak verebiliriz. Bu iki farklı ayrımı bilmek, seyahatnameleri tarihsel kanıt olarak kullanırken faydalı olacaktır.

2.2.3. Seyahatnamelerden Elde Edilecek Bilgiler

Seyahatnameler bilgi verici bir özelliğe sahiptir. Seyyahlar, gezip gördüğü yeni yerlerin coğrafi, tarihi ve sosyal değerlerini kendi halkına anlatma arzusu ile bu metinleri yazmıştır. Coğrafi olarak bilinmeyen yerlerinin keşfi, uzaktaki ülkeleri merak etme insanları farklı yerleri araştırmaya yöneltmiştir. Seyahatnameler, insanların bilinmeyen coğrafyalara yönelik tanıma ihtiyacını karşılamıştır. İletişimin sınırlı olduğu geçmiş zamanlarda seyahatnameler, bir iletişim aracı olarak da görev yapmıştır. Bu dönemlerde seyahatnameler, bilimsel ve kültürel gelişmelerin aktarıcısı konumunda yer almıştır (Maden, 2008: 148).

Gezi yazısı edebiyatın kendisi kadar eskidir. İnsanoğlunun “ötekini” merak etme duygusu ve keşfetme arzusu sürekli olarak seyahat etmeyi, tanımak için bedel ödemeyi ve farklılıkları anlamak için yola düşmeyi gerekli kılmıştır. Seyahat anlatıları, tarihin çeşitli alanlarında vazgeçilmez birer kaynaktır. Sosyal ve kültür tarihçiliğinin yanı sıra seyahatnameler özellikle “şehir tarihçiliği” için de önemli bir kaynaktır (Şirin, 2013: 178). Bu alanda seyahatnameler ışığında şehirlerin sosyal ve kültürel değerlerini ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır.

Osmanlı modernleşmesine seyahatnamelerin katkısı büyüktür. Osmanlı bürokrat ve aydınlarının Avrupa’da şahit olduklarını bu vesile ile ülkelere taşımaları, yenilenme ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Nizam-ı Cedit döneminde, Ebubekir Ratıb Efendi, Ahmet Resmi ve Azmi Efendi gibi önemli Osmanlı sefirleri yenileşmenin fikrini Avrupa’da edindikleri izlenimlere borçludur. Yine Tanzimat döneminde de seyahat anlatıları veya eserlerinin aynı misyon üstlendiği görülebilir (Şirin, 2013: 179).

Seyahatnameler kaynak tenkidi yapıldıktan sonra tarihte yazılı bir kanıt olarak kullanılabilir. Seyyahların bir topluma ilişkin algıları eserlerinden öğrenilebilir. Bunun yanı sıra gezilen coğrafyadaki siyasal yapı, toplumsal yapı, ekonomik durum, kültürel özellikler, coğrafi unsurlar, dile ilişkin vasıflar, adet ve gelenekler, dini inanç sistemleri, mimari özellikler, ulaşım ağları ve yollar, devlet yönetimi ve bürokrasi, insanların fiziki özellikleri, beslenme şekilleri, iklim gibi birçok bilgi seyahat anlatılarından öğrenilebilir.

Türk tarihinin ilk dönemlerine ilişkin bilgilerin çoğu Çinli, Arap ve Bizanslı seyyahların eserlerinden öğrenilmektedir. Donuk (2013), “*Seyyahlara Göre Türk*

Töresinin İzleri” isimli çalışmasında, seyyahların öncülüğünde törenin izini sürmekte ve dikkate değer bilgiler paylaşmaktadır. Burada seyahatnameler, ilk aşamada tasnif edilerek eski Türklerde suç ve cezaya ilişkin yaptırımlar, cezaların uygulanması, Türk yöneticilerin vasıfları, evlilik ve aile hayatlarına yönelik bilgiler paylaşılmaktadır.

Bir eserin yazılmasının etkileri dönem içerisindeki şartlar dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Seyahatname gibi kişisel deneyimlere dayanılarak anlatılan eserler, toplum içerisindeki önemli kesimler üzerinde etki bırakabilir. Maden 2008 yılında yaptığı çalışmada, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin “*Fransa Sefaretnamesi*” isimli eseri şu cümlelerle değerlendirmektedir:

“Bu eser Çelebi’nin Paris sefiri iken Fransa’nın sosyal ve kültürel durumunu gözlemlerine dayanarak anlattığı, Avrupa’da Türklerin savaş meydanlarının dışında da gelişmiş bir kültürel yaşama sahip olduğunu göstermesiyle önemlidir. Eser, Avrupa’da Turquerei akımının başlaması ve bu akımın mimari, müzik ve kültürel birçok alanda görülmesine vesile olmuştur.”

Anadolu coğrafyası ile ilgili çoğu şehir ve kültür çalışmalarında, Evliya Çelebi (1611-1685) Seyahatnamesi, en çok referans gösterilen eserlerdendir. Bunu anlamak için sadece Evliya Çelebi ile ilgili yapılan çalışmalara bakmak yeterli olacaktır. Evliya Çelebi’de; diller, lehçeler, cadı, olağan dışı anlatımlar, gayrimüslimler, toplum yapısı gibi başlıklar Evliya Çelebi’nin eserinin kıymetini de ortaya koymaktadır. Bu yüzden Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Sosyal Bilgiler dersi açısından da değerli bilgiler sunan yazılı bir kaynaktır.

Karşılaştırmalı seyahatname okumaları tarihe olan ilginin daha fazla artmasına katkı sağlayabilir. Bir doğulunun gözüyle batı dünyasını veya bir batılının gözüyle doğu dünyasını anlamaya çalışmak önemli bir birikimdir. Bu birikimi elde etmenin imkânını sunan kaynaklardan birisi de seyahatnamelerdir. Doğu dünyasının batıya olan merakı ve ilgisinden ziyade batıların doğuya olan ilgisi daha fazladır.

Bir seyahatnameden elde edilecek bilgileri maddeler halinde açıklamak gerekirse şunları söyleyebiliriz:

- Bir seyahatname eserinde seyyahın gezip gördüğü coğrafyalardaki folklorik özelliklere ait bilgiler elde edilebilir. Bunlar; halkın dili, hikâyeleri, efsaneleri, deyimleri, atasözleri, hayır işleri, komşuluk işleri, cenazeleri, düğünleri,

oyunları, eğlenceleri, giyim kuşamları, halk sanatları, halk mimarisi, sofraya gelenekleri, yiyecek ve içecek türleri gibi konulardır (Şentürk, 1999: 328).

- Bir seyahatnamede tarih veya toplum bilimleri açısından önemli olan belli bir özel konu hakkında bilgiler elde edilebilir. Örneğin; müzik, tarikat, kervansaray, ahilik, kadın, yer adları gibi belli başlı konular hakkında bir seyahatnamede seyyahın görüşleri doğrultusunda önemli bilgiler elde edilebilir.
- Seyahatnameler, bir dönemin fotoğrafını çeken veya belli bir dönemin yaşantısına yakından bakan eserlerdir. Bu yönü ile hatıra veya biyografilere benzerler. Dönemin siyasi yapısı, yönetim birimleri, yöneticilerin nitelikleri, devlet içindeki yönetim organları gibi konular hakkında bu eserlerde bilgiler bulunabilir. Örneğin, Evliya Çelebi seyahatnamesinde devlet nizamına ilişkin kıyaslamalı birçok açıklama bulunabilir.
- Seyahatnamelerde karşılaştırmalı okumalar yapılarak aynı döneme veya yakın döneme yönelik farklı seyyahların izlenimlerini öğrenmek mümkündür. Bu özellik, en çok yerli ve yabancı seyyahların eserlerini birlikte okuyarak kazanılabilir. Bu sayede seyyahın, seyahat amacına göre gezdiği bölgenin toplumu hakkındaki algısı da öğrenilebilir.
- Seyahatnamelerde metinleri destekleyici olarak verilen planlar, fotoğraflar, krokiler, çizimler, haritalar gibi belgeler tarihe ışık tutabilecek önemli belgelerdir. Bazen bir şehir planı veya yol güzergâhı, bazen de bir fotoğraf seyyahın yaşadığı dönemde kayıt altına alındığı için belge olarak değerini arttırmaktadır. Mesela bir nebatatçı olan Pitton de Tournefort, XVIII. yüzyılda bir ressamla birlikte gelerek Türkiye'yi gezmiştir. Bu seyahatnamedeki haritalar ve resimler çok değerlidir (Togan, 1985: 253).

2.3. Sosyal Bilgiler Öğretimi

Sosyal Bilgiler dersi, bazı sosyal bilimlerin disiplinlerinden aldığı bilgileri ilkökul ve ortaokul seviyesindeki öğrencilere kazandırmayı amaçlayan bir programdır. Ülkemizde bu ders, Sosyal Bilgiler adıyla 1968-1969 öğretim yılında ilk olarak ilkökul programına dâhil olmuştur. Ortaokullara ise ilk kez Sosyal Bilgiler dersi, 1970-1971 öğretim yılında deneme niteliğinde girmiştir. Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası kararları doğrultusunda, 15.11.1974 tarih ve 459 sayılı kurul kararı ile temel eğitim 4.,5.,6.,7. ve

8. sınıflarda “Sosyal Bilgiler” dersinin okutulması kararı alınmıştır. Böylece 1968 yılından itibaren ilkokullarda, 1975 yılından itibaren de ortaokullarda Sosyal Bilgiler dersi okutulmaya başlanmıştır (Safran, 2011: 13).

Barr, Barth ve Shermis (1978), Sosyal Bilgilerin vatandaşlık eğitimi amacıyla sosyal bilimleri ve insan bilimlerinin birleştirilmesinden meydana geldiğini belirtmişlerdir (Akt. Safran, 2011: 4). 2005 Sosyal Bilgiler öğretim programında, Sosyal Bilgiler detaylı olarak şöyle tanımlanmıştır:

“Sosyal Bilgiler, bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fizikî çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir.”(MEB, 2005).

Sosyal Bilimler içerisindeki tarih, coğrafya, psikoloji, antropoloji gibi disiplinler, kendi bilgisini üreten belli başlı bilim dallarıdır. Sosyal Bilgiler, sosyal davranışı incelemenin önemli olduğu ve temel eğitim kurumlarında öğretilen bir müfredat çalışmasıdır. Sosyal Bilgiler herhangi bir sosyal bilim disiplini gibi kendi bilgisini üretmez; etkili vatandaş yetiştirme misyonu ile kullanacağı bilgileri bu disiplinlerden elde eder (Tanrıoğen, 2005: 13). Sosyal bilgiler kavramı hakkında farklı tanımlar yapmak mümkündür. Bilgili (2010), Sosyal Bilgiler için şu tanımların yapılabileceğini sıralamıştır:

- Öğrencileri sorumlu birer vatandaş olarak yetiştirme girişimleri.
- İlköğretim okullarında iyi ve sorumlu vatandaş yetiştirmek amacıyla, sosyal bilimler disiplinlerinden seçilmiş bilgilere dayalı olarak, öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanı.
- Belirli sosyal konularda vatandaşlık becerilerinin kullanılması için sosyal ve beşeri bilimlere ait kavramların disiplinler arası entegrasyonu.
- Sosyal bilimlerin bulgularını entegre edip öğrencilerin düzeyine göre basitleştiren, bunları kullanarak, öğrencilere sosyal yaşama uyum sağlamada ve sosyal sorunlara çözüm üretmede ihtiyaç duyacakları bilgi, beceri, tutum ve değerleri kazandırmayı amaçlayan bir vatandaşlık eğitim programı.
- Bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi

sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; insanın sosyal ve fiziki çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ders programı.

Yukarıdaki tanımlar çerçevesinde Sosyal Bilgilerin amaçları hakkında Bilgili (2010), şunları ifade etmektedir:

1. Öğrencilere yaşadıkları toplumun sahip olduğu kültürel mirası ve değerleri aktararak, onların iyi bir vatandaş veya birey olmalarını sağlamak,
2. Öğrencilere evrensel ve milli değerlerle ilgili bilgiler ve temel sosyal kuruluşlar hakkında bilgiler vererek, bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırmak,
3. Öğrencilerin bireysel ve sosyal problemleri tanımlama, analiz etme ve karar süreçlerini geliştirmek.

Sosyal Bilgiler programı içeriğini, sosyal bilimler içerisindeki disiplinlerden elde ederek şekillenen bir ders programıdır. Tanrıoğen'e (2005) göre, Hayat ve Sosyal Bilgiler dersi için yaptığı açıklamalarda şu tespitleri yapmıştır:

“Hayat ve sosyal bilgilerin temel amacı, çocuklara sorumlu vatandaşlarda bulunması gereken yükümlülükleri kazandırmaktır. Hayat ve Sosyal Bilgiler programının içeriği, Tarih, Coğrafya, Sosyoloji, Psikoloji, Felsefe, Antropoloji vb. disiplinlerin ürettikleri bilgilerden yapılan seçkilerle oluşturulmaktadır. Hayat ve Sosyal Bilgiler bir disiplin değil, bir çalışma alanıdır. Çünkü Hayat ve Sosyal Bilgiler kendi bilgisini üretmez. Bilgi üretmek yerine, kendi amaçlarına hizmet edici nitelikte bulunan ilke, genelleme ve kuramları sosyal bilimlerden alır ve kullanılır.”

1968 programıyla ismi belirlenen Sosyal Bilgiler ilköğretim programı, öğrencileri topluma yararlı vatandaş yetiştirmek ve vatandaşlık sorumluluklarını yerine getirmenin yanında, öğrencilerin kendini gerçekleştirmesini amaçlamaktadır.

2.3.1. Program Geliştirme Çalışmaları

Variş (1978) öğretim programını, “Eğitim programı içinde ağırlık taşıyan bu kesim, genellikle, belli bilgi kategorilerinden oluşan ve bir kısım okullarda beceriye ve uygulamaya ağırlık tanıyan, bilgi ve becerinin eğitim programının amaçları doğrultusunda ve planlı bir biçimde kazandırılmasına dönük bir programdır.” (s.17) şeklinde tanımlamaktadır.

Programın kapsadığı amaçların sağlıklı ve etkin bir şekilde belirlenmesi ve gerçekleşmesi için faydalanılan esasları, teori ve uygulamaları operasyonel anlamda ele alan okul ve okul çevresindeki yaşamın ve öğrenme koşullarının geliştirilmesini amaçlayan eğitimde program geliştirmeyi Varış (1978) şöyle izah etmektedir:

“Program geliştirme, gerek okul içinde ve gerekse okul dışında, Milli Eğitimin ve okulun amaçlarını etkinlikle geliştirmek ve gerçekleştirmek üzere düzenlenen muhteva ve faaliyetlerin, uygun yöntem, teknik, araç ve gereçlerle geliştirilmesine yönelik koordine çabalarının tümüdür.”

Eğitim sistemimizde uzun bir süre, dersler ve konular listesi anlamında kullanılan “müfredat programı” yaklaşımı, 1950’li yıllardan sonra terk edilerek bunun yerine “eğitim programı” yaklaşımı benimsenmiştir (Demirel, 2007: 13).

Eğitim sürecinde değerlendirme faaliyetleri Erden’e (1998) göre, genellikle iki amaca yönelik olarak yapılır:

1. Öğrencilerin başarısını değerlendirmek bir dersin hangi öğrenciler tarafından tekrar edilmesi gerektiğine karar vermek,
2. Eğitim programlarının etkinliğinin hakkında yargıda bulunmak ve programdaki aksaklıkların, programın hangi öge ya da öğelerinden kaynaklandığını belirleyerek gerekli düzeltmelerin yapılmasına olanak sağlamak.

Bilimsel araştırmalarda veriler deneysel yöntem, survey yöntemi, gözlem ve tarihi yöntemlerle toplanır. Program değerlendirme sürecinde hedeflerin, kapsamın ve örgütün değerlendirilmesi sırasında bazı bilgilerin yazılı dokümanlardan elde edilmesi gerekmektedir. Bu durumlarda tarihi yöntemden faydalanılarak bilgiler elde edilir. Tarihi yöntemle elde edilen veriler büyük ölçüde niteliksel verilerdir (Erden, 1998: 61).

1924 yılında tek tip ve 5 yıl için bir program hazırlanmıştır. 1926 yılında toplu öğretim, çocuğa özgelik, yakın çevre ilkelerine göre gözden geçirilen bu program, 1936-1948 yıllarında daha iyi duruma getirilmiştir. Bu program revizyonlarında genellikle Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji bölümünde, ilkokul öğretmenliğinde tecrübe sahibi olan gruplardan istifade edilmiştir. İlköğretimde program çalışmalarının getirdiği diğer bir yenilik, ikinci devrede coğrafya, tarih ve yurttaşlık bilgisi derslerinin “toplum ve ülke incelemeleri” ve tabiat bilgisi, tarım ve aile bilgisinin “fen ve tabiat bilgileri” adı altında birleştirilmesi ile meydana gelmiştir (Varış, 1978: 50).

1964 yılında ilk defa İlköğretim Genel Müdürlüğü, yapılan düzenleme çalışmaları için kullanılan “deneme” ifadesini kaldırarak bunun yerine “program geliştirme” ifadesini kullanmıştır (Varış, 1978: 51).

1980’li yıllarda Milli Eğitim sistemini yeniden düzenlemeye daha fazla önem verilmiştir. Bu süreçte program geliştirme ve ölçme değerlendirme önemli hale gelmiştir. 28 Şubat 1990 tarihinde toplanan program geliştirme ihtisas komisyonlarında Sosyal Bilgilerin de içinde olduğu dokuz tane program geliştirme ihtisas komisyonu oluşturulmuştur (Demirel, 2007: 15).

Program geliştirme sürecinde değerlendirme işlemleri önemli bir yere sahiptir. Her program uygulanmaya konulmadan önce daha önceden tasarlanan eğitim faaliyetlerinin planı ve kullanılacak materyallerin taslağı niteliğindedir. Turgut’a göre (1983), programın değerlendirmesi işleminin basamakları şu şekildedir:

1. Program taslağının ve yardımcı materyallerin hazırlanması
2. Taslağın gerçek durumlarda denenmesi
3. Deneme verilerinin değerlendirilmesi
4. Taslağın değerlendirme sonuçlarına göre düzeltilmesi ve yayılması.

Sosyal Bilgiler programı ülkemizde çok değişik aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Program geliştirme süreçleri sonucunda en son yapılan değişiklik, 2005 yılında yapılmıştır. Bu son değişiklikle beraber birçok yenilikler de Sosyal bilgiler programına girmiştir. Bu noktada üniteler ve konular arasında birer temel çatı niteliğindeki öğrenme alanları belirlenmiştir. Konu ve üniteler de bu öğrenme alanlarına göre sınıf düzeylerine ve ünitelere göre dağıtılmıştır.

2.3.2. Sosyal Bilgiler Öğretim Programları

Sosyal Bilgiler öğretim programı içerik, yapı ve tarihi olarak birçok değişimden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Cumhuriyet’in ilanından sonra Sosyal Bilgiler kapsamındaki dersler 1924, 1926, 1930, 1932, 1936 ve 1948 programlarında tek disiplin anlayışı ile öğrencilere okutulmuştur. 1968 yılında okutulan Sosyal Bilgiler dersi, 1970 yılında ortaokullarda da okutulmaya başlanmıştır (Tay, 2011: 15).

Sosyal bilgiler, ders olarak Türkiye’de ilk kez 1968 yılında benimsenmiştir. Bundan önce Sosyal Bilgiler dersinin içeriği tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi gibi ayrı ayrı derslerde öğretilmiştir (Bilgili, 2010: 20). Sosyal Bilgiler dersi kapsamına giren değişik ölçekteki konular zamanla bir bütün haline gelerek Sosyal Bilgiler dersinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sosyal Bilgiler öğretimi, genel olarak Cumhuriyetten günümüze kadar şu beş dönemde incelenilebilir:

1. Cumhuriyet’in ilanından 1968 İlkokul programına kadar geçen ve Sosyal Bilgiler dersinin farklı dersler kapsamında işlendiği dönem,
2. 1968 İlkokul programında “Sosyal Bilgiler” ismi ile ilk kez hazırlanan program ve 1980 yılı başlarına kadar bu isimle okutulan dönem,
3. 1985-1998 yılları arasında Sosyal Bilgiler isminin kaldırılıp tekrar tarih, coğrafya ve vatandaşlık gibi isimlerle hazırlanan programlarla okullarda okutulan dönem,
4. 1998-2005 yılları arasında yeni anlayış ve yaklaşımlarla geliştirilen programlarla Sosyal Bilgiler dersinin tekrar bu isimle ilköğretimde okutulduğu dönem,
5. 2005-2006 öğretim yılında uygulamaya konulan yeni Sosyal Bilgiler öğretim programı ve bu programda yapılan güncellemeler ve düzenlemelerle günümüze kadar gelinen dönemdir.

1. Dönem: Cumhuriyet döneminde 1968 İlkokul programına kadar büyük ölçüde Osmanlı’daki yapı uygulanmaya devam etmiş ve “tek disiplinli program yaklaşımı” uygulanmıştır. 1926, 1936 ve 1948 ilkokul programlarında tarih, coğrafya ve vatandaşlık dersleri ayrı birer ders olarak program içerisinde yer almıştır. Bu ders isimleri ortaokul programlarında da aynı şekilde yer almıştır. Bu süreçte John Dewey’in eğitim felsefesi olan ilerlemecilik akımı, Sosyal Bilgilerin karşılığı olan bu dersleri de etkilemiştir (Öztürk, 2009: 26).

2. Dönem: 1952 yılında toplanan Beşinci Milli Eğitim Şurasında Sosyal Bilgiler dersinin ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okutulması kararı alınmıştır fakat bu, uygulamaya girmemiştir (Deveci, 2011: 29). 1960’lı yıllarda ABD’de başlayan “yeni Sosyal Bilgiler anlayışı” ile disiplinler arası ve bütünleşmiş bir vatandaşlık eğitim programı yaklaşımına ilişkin çalışmalar başlamıştır. 1962 İlkokul Program taslağında tarih, coğrafya ve vatandaşlık dersleri “Toplum ve Ülke İncelemeleri” ismi ile

birleştirilmiştir. Bu dersin ismi, 1968 İlkokul programında “Sosyal Bilgiler” ismini almıştır (Öztürk, 2009: 27 ve Bilgili, 2010: 22). Bu tarihten sonra ilkokul 4 ve 5. sınıflarda ve ortaokul 6, 7 ve 8. sınıflarda Sosyal Bilgiler dersi yer almıştır. Okul kademelerinin adlandırılması bazı programlarda değiştirilmiştir.

3. Dönem: 1985-1998 yılları arasında Sosyal Bilgiler ismi kullanılmamıştır. 1985 yılında ortaokullarda Sosyal Bilgiler dersi kaldırılarak *Milli Tarih* ve *Milli Coğrafya* dersleri konulmuştur. 1992’de *Vatandaşlık Bilgileri* programı uygulamaya girmiştir. 1997 yılında ise 8 yıllık zorunlu ve kesintisiz ilköğretim uygulamasına geçilmiş *Milli Tarih* ve *Milli Coğrafya* dersleri kaldırılmıştır. 1998 yılında, 4-7. sınıflarda Sosyal Bilgiler öğretim programı uygulanmıştır (Bilgili, 2010, 22).

4. Dönem: 1990’lı yıllarda Sosyal Bilgiler dersi, geleneksel yaklaşımlarla işleniyordu. Bu yüzden 1998 yılında başlayan yeni program geliştirme çalışmaları 2005 yılında sonuçlanmıştır. 2005-2006 öğretim yılında uygulamaya konulan yeni Sosyal Bilgiler öğretim programı, “sosyal yapılandırmacılık” esasına göre hazırlanmıştır. Bu ders, 2005 programında 4-7. sınıflarda iki mihver dersten birisi olmuştur (Öztürk, 2009: 27). İlk kez 1968 İlkokul programında yer alan Sosyal Bilgiler dersi aynı isimle 1989, 1998 ve 2005 programlarında yer almıştır. 2005 Sosyal Bilgiler dersi programı tüm bu programlardan farklı bir programdır (Safran, 2011: 13). Bu program üzerinde zamanla güncelleme ve düzeltmeler yapılmıştır.

5. Dönem: 2010 yılında toplanan, 10. Milli Eğitim Şurası kararlarına da yansıyan öneriler doğrultusunda, 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim yerine, 12 yıllık zorunlu kademeli eğitim getirilerek 12 yıllık süre üç kademeye ayrılmıştır. “4+4+4 Sistemi” diye bilinen bu sistemde; birinci kademe 4 yıl süreli ilkokul (1. 2. 3. ve 4. sınıf), ikinci kademe 4 yıl süreli ortaokul (5. 6. 7. ve 8. sınıf) olarak belirlenmiştir. Üçüncü kademe ise 4 yıl süreli lise (9. 10. 11. ve 12. sınıf) şeklinde belirlenmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2012). 2012-2013 öğretim yılında uygulamaya giren bu sistemde, ilkokul ve ortaokul kademelerinde Sosyal Bilgiler dersi okutulmaktadır.

Türkiye’de eğitim programlarıyla ilgili 1924, 1926, 1936, 1948, 1968 ve 1985 - 1988 yıllarında değişiklikler yapılmıştır. Bunlar içerisinde en dikkat çeken değişiklik, 1992’de ve 1997’deki program düzenlemesi ile 8 yıllık zorunlu eğitimin getirilmesidir. Sosyal Bilgiler dersi 1968-1969 öğretim yılında bütün ilkokullara, 1970-1971 öğretim yılında da deneme niteliğinde ortaokullara resmen girmiştir. Okullarımıza ilk girdiği

yıllarda, dersin niteliği tam olarak kavranamadığı için değişik anlayışlar oluşmuştur. Bazıları Sosyal Bilgileri yalnız yurttaşlık bilgileri anlamında almış, bazıları tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisinin birleştirilmesi olarak düşünmüş, bazıları da sadece insan topluluklarının organizasyonuna ait bilgiler olarak kabul etmiştir (Günden, 1995, Akt. Ambarlı, 2010: 20).

Sosyal Bilgiler dersinin ortaokullarda (ilköğretim ikinci kademe) okutulması ile ilgili olarak maddeler halinde şunları söyleyebiliriz:

- 20 Temmuz 1970 gün ve 4196 sayılı bakanlık oluru ile ortaokul Sosyal Bilgiler taslak programının 1970-1971 öğretim yılında her ilde, ayrılacak bir veya iki ortaokulun birinci sınıflarında, yedi yıllık öğretmen okullarının orta birinci sınıflarında, ortaokul sınıfları bulunan yatılı bölge okullarının orta birinci sınıflarında denemek suretiyle uygulanması kararı verilmiştir. Bu uygulamanın kademeli olarak gelecek yıllar da devam etmesi kararlaştırılmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi dokuzuncu Millî eğitim Şurası kararları gereğince temel eğitimin amaçlarının uygun olarak, temel eğitim 4.5.6.7 ve 8. sınıflar sosyal bilgiler programını geliştirmiş ve 15.11.1974 tarih ve 459 sayılı kurul kararıyla kabul edilmiştir.
- 15.11.1974 tarihinde toplanan MEB Talim Terbiye Kurulu dokuzuncu Milli Eğitim Şûra kararlarına uygun olarak aldığı kararlarda, ikinci kademe Sosyal bilgiler programının (6.7.8. sınıflar), 1975-1976 öğretim yılı başından itibaren bütün yurtta uygulamaya konulmasına karar verilmiştir.
- 1968 ilkokul programındaki Sosyal Bilgiler programı 22 yıl sonra gözden geçirilerek yeni bir Sosyal Bilgiler Programı geliştirilmiş ve 1990-1991 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Böylece, Sosyal bilgiler dersi 1968 yılından itibaren bütün ilkokullarda, 1975 yılından itibaren de bütün ortaokullarda okutulmaya başlanmıştır.
- İlkokullarda Sosyal bilgiler dersi devam etmekte ve Sosyal Bilgiler programı bütün ilkokullarda uygulanmaktadır. Ancak ortaokullarda okutulan Sosyal Bilgiler dersi Talim ve Terbiye kurulunun 26.4.1985 tarih ve 64 sayılı kararla kaldırılmıştır. Sosyal Bilgiler dersi 1985-1986 öğretim yılından itibaren "*Milli Tarih*", "*Milli Coğrafya*" ve "*Vatandaşlık Bilgileri*" adı altında üç derse ayrılmıştır. 1997-1998 öğretim yılında tekrar ilköğretim okullarının 6. ve 7.

sınıflarında Sosyal Bilgiler dersi uygulamasına geçilmiştir (Ambarlı, 2010: 20-21).

Sosyal Bilgilerin ortaokullarda okutulması ile ilgili olarak yukarıda görüldüğü gibi önemli dönüm noktaları vardır. 1968 yılında, ilkokul Sosyal Bilgiler programı ismi ile program tarihimize ilk kez girmiştir. Ortaokullara ise Sosyal Bilgiler dersi 1975 yılından itibaren girmiştir.

1985 yılında Sosyal Bilgiler dersinin okutulmasına son verilmiştir. 1997 yılından itibaren ise tekrar Sosyal Bilgiler dersi ikinci kademe okutulmaya başlanmıştır. 1997-98 öğretim yılından itibaren eski “ortaokullar” ilköğretim basamağı içine alınarak buradaki tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri Sosyal Bilgiler adını almıştır. Bu ders yılından itibaren Sosyal Bilgiler dersi ilköğretim 4. sınıftan başlayıp 8. sınıfta bitmektedir (Binbaşoğlu, 2005: 548).

2005 yılında ise Sosyal Bilgiler öğretim programı çağın gereklerine uygun olarak yeniden düzenlenerek yeni bir anlayışla okutulmaya başlanmıştır. 2012 yılındaki düzenleme ile ikinci kademe 5, 6, 7 ve 8. sınıfları kapsayacak şekilde 4 yıl olarak “ortaokul” ismi ile düzenlenmiştir. Bu bilgilerden hareketle, Sosyal Bilgiler öğretim programını dönemlere göre düşünüp ele alınmalıdır. Özellikle programdaki isimlendirmenin ve okul kademelerindeki değişimlerin dikkatli bir şekilde incelenerek analiz edilmesi gerekmektedir.

Bu dönüm noktalarını göz önünde bulundurarak programlar hakkında yapılan çalışmalarda, programların nasıl ele alınıp incelendiğine bakabiliriz. 2010 yılında Ambarlı tarafından yapılan “*Türkiye’de Cumhuriyetten Günümüze Sosyal Bilgiler Programları (Değişiklikler, Düzenlemeler, Güncellemeler)*” isimli çalışmada, 1926 programından 2005 yılındaki programa kadar uygulanan on tane program tarih, coğrafya ve vatandaşlık konularına göre incelenmiştir. Bunlar:

1. 1926 İlk Mektep Müfredat Programı
2. 1930 İlk Mektep Müfredat Programı
3. 1936 İlkokul Programı
4. 1948 İlkokul Programı
5. 1956 İlkokul Program Taslağı
6. 1962 İlkokul Program Taslağı
7. 1968 İlkokul Programı

8. 1990 İlköğretim Programı
9. 1997 İlköğretim Programında Yapılan Değişiklikler
10. 2005 Sosyal Bilgiler Programı

Keskin tarafından 2002 yılında, “*Türkiye’de II. Meşrutiyetten Günümüze Kadar Uygulanmış Olan Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Analizi ve Karşılaştırılması*” isimli çalışmada, 1913’ten 1998’e kadar uygulanan programlar içerik, amaç, yapı ve dersler açısından analiz edilerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Programların analizi ve tasnifi açısından önemli olan bu çalışmada, programların tarihi süreç içerisinde geçirdiği değişimin seyrini de görmek mümkündür. Burada programlara ilişkin şöyle bir sınıflandırma yapılmıştır:

A. İlkokul Programları:

1. 1913 İlkokulların Ders Müfredatı
2. 1922 İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı
3. 1924 İlk Mekteplerin Müfredat Programı (Proje Program)
4. 1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı
5. 1936 İlkokul Programı
6. 1948 İlkokul Programı
7. 1962 İlkokul Program Taslağı
8. 1968 İlkokul Programı

B. Ortaokul Programları:

1. 1913 İlkokulların Ders Müfredatı
2. 1922 İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı
3. 1938 Ortaokul Programı
4. 1949 Ortaokul Programı
5. 1970-71 Ortaokul Programı
6. 1981 T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı
7. 1985 Milli Tarih Dersi Öğretim Programı
8. 1985 Milli Coğrafya Dersi Öğretim Programı
9. 1992 Vatandaşlık Dersi Öğretim Programı

C. İlköğretim Okulu Programları

1. 1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı
2. 1998 Vatandaşlık ve İnsan Hakları Dersi Öğretim Programı.

Sosyal Bilgiler öğretim programlarının değişim sürecini Keskin (2002), şöyle açıklamaktadır:

- Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitiminin ilk programı, 1924 “*İlk Mekteplerin Müfredat Programı*”dır. İki yıl uygulanan bu programda beş yıllık ilkokul sistemi geliştirilmiştir.
- 1926 “*İlk Mekteplerin Müfredat Programı*” ile beş yıllık ilkokul iki devreye ayrılmıştır. Üçüncü sınıfa kadar birinci devre, dört ve beşinci sınıflar ikinci devredir.
- 1938 yılındaki “*Ortaokul Programı*” 1949 yılına kadar 11 yıl uygulamada kalmıştır. Bu programda sadece dersler ve içerikleri sıralanmıştır.
- 1949 “*Ortaokul Programı*”nda ilk olarak eğitim öğretim ilkeleri belirlenmiştir.
- 1970-71 “*Ortaokul Programı*” 1985 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Burada Sosyal Bilgiler kapsamındaki dersler disiplinler arası bir yaklaşımla düzenlenmiştir.
- 1995 “*Ortaokul Programı*” (İlköğretim II. Kademe) toplama bir programdır. MEB Talim Terbiye Kurulu tarafından değişik tarihlerde kabul edilen programlar bu programda yer almıştır.
- 16.08.1997 tarihinde 8 yıllık ilköğretim yasalaşmıştır. Bu değişiklik programlara da yansiyarak bu tarihten sonra hazırlanan programlar ilköğretim bütünlüğü içerisinde hazırlanmıştır.
- Nisan 1998 tarih 2487 sayılı Tebliğler dergisinde yayımlanan “*Sosyal Bilgiler Öğretim Programı*” ilköğretim bütünlüğünde hazırlanan ilk Sosyal Bilgiler öğretim programıdır.

Bu çalışmada incelenen programlar doğrultusunda bakıldığında Cumhuriyet dönemindeki ortaokul ve ilköğretim programları bu çalışmayı ilgilendiren programlardır.

Nalçacı tarafından 2001 yılında, “*Cumhuriyetten Günümüze İlköğretim Sosyal Bilgiler Programındaki Değişmelerin Değerlendirilmesi*” isimli çalışmada Sosyal Bilgiler programının şekillenmesini sağlayan temel kanunun ve düzenlemeler açıklandıktan sonra, 1999 yılına kadar hazırlanan programlar amaç, içerik ve eğitim durumları boyutları ile değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ilköğretim ikinci kademe

çalışma dışında bırakılmıştır. Programların değerlendirilmesinde izlenen yol ve yöntem açısından yol gösterici bir çalışma olmuştur.

Yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere, Sosyal Bilgiler öğretim programları okul kademesine ve dönemsel olarak sınıflandırılarak incelenebilmektedir. Bu incelemelerde, konulara göre kazanımlar, eğitim durumları ve değerlendirme boyutları analiz edilerek ortaya konulmaktadır. Buna göre bu çalışmada incelenecek olan programlar şunlardır:

1. 1938 Ortaokul Programı
2. 1949 Ortaokul Programı
3. 1970-71 Ortaokul Programı
4. 1985 Milli Tarih Dersi Öğretim Programı ve Milli Coğrafya Dersi Öğretim Programı
5. 1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı
6. 2005 Sosyal Bilgiler Programı

2.3.2.1. 1938 Ortaokul Programı

1949 yılına kadar yürürlükte kalan bu programda “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurt Bilgisi” dersleri Sosyal Bilgiler dersi kapsamına giren derslerdir. Bu programda şunlar yer almaktadır:

- Erkek ortaokullar haftalık ders cetveli
- Kız ortaokullar haftalık ders cetveli
- Muhtelit (karma) ortaokullar ders cetveli
- Çifte öğretim tatbik eden erkek ortaokullar haftalık ders cetveli
- Çifte öğretim tatbik eden kız ortaokullar haftalık ders cetveli
- Çifte öğretim tatbik eden muhtelit (karma) ortaokullar ders cetveli
- Derslerle birlikte bunların programları (Keskin, 2002: 71).

Amaçlar açısından derslerin özel amaçlarına bu programda yer verilmemiştir. 1938 Ortaokul programında tarih dersinin içeriği çok geniş bir kapsamda öğrencilere öğretilmiştir. Ortaokul birinci sınıf tarih dersi “*Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*” ismi ile adlandırılmıştır. 14 ana konu başlığı ve çok sayıdaki alt başlıklardan oluşan bu ders, Çin, Hint, Mısır, Anadolu, Ege, Eski İtalya gibi birçok medeniyete ait konular bulunmaktadır (Keskin, 2002: 231).

İkinci sınıflara ait tarih dersi “*Orta Zamanlar*” ismindedir ve içerikte 32 tane ana başlık ve bunların da çok sayıda alt başlığı vardır (Keskin, 2002: 234). Bu derste Orta Asya Türk devletleri, Bizans, İslam Tarihi ve Osmanlılar gibi konular bulunmaktadır. Ortaokul üçüncü sınıf tarih dersi “*Yeni ve Yakın Zamanlar*” ve “*Türkiye Cumhuriyeti*” şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır (Keskin, 2002: 237).

1938 Ortaokul programında coğrafya dersi, “*Umumi Coğrafya Esasları*” ve “*Kıtalar Coğrafyası*” isimlerinde iki ana konudan oluşmaktadır. Kıtalar coğrafyasında kıtaların coğrafi özelliklerine ait konular yer almaktadır. Genel olarak coğrafya dersinde çok çeşitli materyallerin kullanılmasına programda vurgu yapılmıştır (Keskin, 2002: 243).

2.3.2.2. 1949 Ortaokul Programı

Cumhuriyet döneminde ortaokul programlarında az sayıda değişiklik yaşanmıştır. Bunun yanı sıra ortaokul programlarında, 1926 ilkokul programı gibi bütün halinde bir değişiklik, 1949 ortaokul programı ile gündeme gelmiştir. Bu programla ortaokul programı ilkokul programına yaklaştırılmıştır (Binbaşıoğlu, 2009: 386). 1949 Ortaokul programı şunlardan oluşmaktadır:

- Milli eğitimin amaçları,
- Ortaokulun eğitim ve öğretim ilkeleri,
- Dersler ve bunların programları,
- Haftalık ders dağılım cetveli

Binbaşıoğlu’na (1995) göre, 1949 tarihli ortaokul programı ilkokul programları gibi pedagojik bir biçim ve içeriğe göre oluşturulmuştur (Akt. Keskin, 2002: 77). Milli Eğitimin amaçları ve ortaokulun eğitim öğretim ilkeleri ilk kez açıklandıktan sonra ders programları açıklanmıştır. Burada Sosyal Bilgiler kapsamına girebilecek olan üç ders vardır:

- Tarih,
- Coğrafya,
- Yurttaşlık Bilgisi (Keskin, 2002: 73).

2.3.2.3. 1970 Ortaokul Programı

MEB Talim Terbiye Kurulu, 20.07.1970 tarihinde alınan 291 ve 292 sayılı kararlarla Fen ve Sosyal Bilgiler öğretim programlarında değişiklik yapmıştır. 1970-1971 öğretim yılında uygulanan bu programda Sosyal Bilgiler dersi ile ilgili olarak;

- Giriş,
- Amaçlar,
- Açıklamalar,
- Program (Ders Konuları) yer almıştır (MEB, 1973, Akt. Keskin, 2002: 78).

VI. Milli Eğitim Şurasında, toplu öğretim anlayışının ikinci devreye hâkim olması ve programların yaygınlaştırılmadan önce denenerek geliştirilmesi ile ilgili kararlar alınmıştır (MEB, Milli Eğitim Şuraları, 2006: 24). Şuralarda bu doğrultuda alınan kararlar zamanla programlarda uygulamaya konulmuştur. 1970 Ortaokul programı ile Sosyal Bilgiler dersi, bu isimle ilk kez ortaokullarda okutulmaya başlanmıştır. İlkokul programına 1968 yılında giren Sosyal Bilgiler dersi isimlendirmesi, ikinci kademe programlarına bu programla dâhil olmuştur.

2.3.2.4. 1985 Milli Tarih Dersi Öğretim Programı ve Milli Coğrafya Dersi Öğretim Programı

1970 yılındaki program ile getirilen disiplinler arası ve çok disiplinli yaklaşım 1985 yılındaki programla terk edilmiştir. Bu programda tek disiplinli anlayışa yeniden dönülmüştür. Sosyal Bilgiler dersi üç derse ayrılmıştır:

- Milli Tarih,
- Milli Coğrafya,
- Vatandaşlık Bilgileri (Keskin, 2002: 80).

2.3.2.5. 1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı

Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının [TTKB], 02.04.1998 tarih ve 62 sayılı karar ile kabul edilmiştir. Bu program kararı ile 1990 ve 1993 yıllarında kabul edilen 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı, 1983 ve 1993 yıllarında kabul edilen Milli Tarih programı ve 1983 ve 1993 yıllarında kabul edilen Milli Coğrafya programı uygulamadan kaldırılmıştır. İlköğretim okulu Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı

4,5,6 ve 7. sınıflarda haftada üçer ders saati olmak üzere her sınıf için 36 haftada toplam 108 saatlik bir süre öngörülerek hazırlanmıştır (Gülyüz, 2001: 127).

1998 Sosyal Bilgiler öğretim programında; vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden, toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkisi yönünden, çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yetenekleri yönünden ve ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirme yönünden dersin genel amaçları sıralanmıştır. Daha sonra 4, 5, 6 ve 7. sınıfların ünite ve konuları özel amaçlarla birlikte verilmiştir. Programın sonunda ise Sosyal Bilgiler dersinde kullanılacak araç ve gereçler sıralanmıştır. 1998 Sosyal Bilgiler öğretim programında 6. sınıflar için 6, 7. sınıflar için 7 ünite ve bunların konu ve alt başlıkları yer almaktadır.

1973 yılında kabul edilen 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile ilkokulların süresi 8 yıla çıkartılarak “temel eğitim” olarak adlandırılmıştır. 1980’li yıllarda temel eğitim ismi “ilköğretim” olarak değiştirilmiştir. Daha sonra 18.08.1997 tarihinde çıkan yasa ile ilköğretim okulu kesintisiz olarak 8 yıla çıkartılmıştır (Başaran, 1999, Akt. Keskin, 2002: 81). Bu düzenleme ile ilköğretim iki kademeye ayrılmıştır.

2.3.2.6. 2005 Sosyal Bilgiler Programı

MEB Talim Terbiye Kurulu’nun 30.06.2005 tarihinde almış olduğu 188 sayılı kararla ilköğretim 6 ve 7. sınıflar Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı kabul edilmiştir. Tebliğler Dergisi’nde (2005) alınan karar şu şekildedir:

Bakanlık makamının 18.11.2003 tarih ve 12438 sayılı Oluru ile Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığında kurulan Özel İhtisas Komisyonu tarafından hazırlanarak kurulumuzda görüşülen İlköğretim Sosyal Bilgiler (6 ve 7. sınıflar) Dersi Öğretim Programı’nın 2006-2007 Öğretim Yılından itibaren denenip geliştirilmek ve kademeli olarak uygulanmak üzere ekli örneklerine göre kabulü (...) Kurulumuz 02.04.1998 tarih ve 62 sayılı karar ile kabul edilen İlköğretim Sosyal Bilgiler (6 ve 7. sınıflar) Dersi Öğretim Programının 2006-2007 öğretim yılından itibaren kademeli olarak uygulamadan kaldırılması kararlaştırıldı.

2005 Sosyal Bilgiler öğretim programı giriş bölümünde genel amaçlar, 6 ve 7. sınıfların programı ve ara disiplin-alan kazanımları gibi konular yer almaktadır. Açıklamalar bölümünde ise beceriler, değerler, kavramlar, öğrenme alanları ve ölçme

değerlendirme bulunmaktadır. Son kısımda 6 ve 7. sınıflara ait ünitelerin örnek etkinliklerine değinilmiştir. Programın temel yaklaşımı şu şekilde ifade edilmiştir:

- 1- Her öğrencinin birey olarak kendine özgü olduğunu kabul eder.
- 2- Öğrencilerin gelecekteki yaşamlarına ışık tutarak, bireylerden beklenen niteliklerin geliştirilmesine duyarlılık gösterir.
- 3- Bilgi, kavram, değer ve becerilerin gelişmesini sağlayarak, öğrenmeyi öğrenmenin gerçekleşmesini ön planda tutar.
- 4- Öğrencileri düşünmeye, soru sormaya ve görüş alışverişi yapmaya özendirir.
- 5- Öğrencilerin fiziksel ve duygusal açıdan sağlıklı ve mutlu bireyler olarak yetişmesini amaçlar
- 6- Millî kimliği merkeze alarak, evrensel değerlerin benimsenmesine önem verir.
- 7- Öğrencilerin kendi örf ve âdetleri çerçevesinde ruhsal, ahlâkî, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmesini hedefler.
- 8- Öğrencilerin haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren bireyler olarak yetişmesini önemser.
- 9- Öğrencilerin toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmasını sağlar.
- 10- Öğrencilerin öğrenme sürecinde deneyimlerini kullanmasına ve çevreyle etkileşim kurmasına olanak sağlar.
- 11- Her öğrenciye ulaşabilmek için öğrenme-öğretme yöntem ve tekniklerindeki çeşitliliği dikkate alır.
- 12- Periyodik olarak, öğrenci çalışma dosyalarına bakılarak öğrenme ve öğretme süreçlerinin akışı içerisinde değerlendirmeye olanak sağlar (MEB, 2005).

2005 Sosyal Bilgiler öğretim programı, 1940'lı yılların ünite anlayışını sürdürmüştür. Fakat bu programda tarih, coğrafya veya vatandaşlık bilgileri ünitesi olmaktan çok yeni Sosyal Bilgiler ünitesi tasarlanmaya çalışılmıştır. Disiplinlerin katı şekilde düzenlenmesi yerine öğrencilerin ilgi ve merakına göre psikolojik tertip esas alınmıştır (Ata, 2009: 36). Sosyal Bilgiler Programını oluşturan temel öğeler şunlardır:

- Beceriler,

- Kavramlar,
- Değerler
- Genel amaçlar.

2005 programında yer alan bu beceriler kendi içindeki alt becerilerle birlikte her sınıf düzeyindeki ünitelere dağıtılmıştır. Kavramlarla ilgili olarak ilk önce genel açıklamalar yapılmış daha sonra kavram listesi çıkartılmıştır. Değerlerin tanımı ve analizinden sonra sınıflara göre her ünite ile verilecek olan değerler sıralanmıştır. Programın bir diğer yeniliği de öğrenme alanlarıdır. Belirlenen dokuz öğrenme alanı detaylı olarak programda açıklanmış ve üniteler bu alanlara göre düzenlenmiştir. Son olarak da ölçme ve değerlendirme ilkeleri açıklanarak burada kullanılacak yöntem ve araçlar belirtilmiştir.

2005 Sosyal Bilgiler öğretim programında 2006 yılında 333 sayılı “*İlköğretim Sosyal Bilgiler (6-7. Sınıflar) Dersi Öğretim Programında Değişiklik Yapılması*” kararı alınmıştır. Burada üniteler için önerilen kazanım sayıları ve süreleri yeniden düzenlenmiştir (Tebliğler Dergisi, 2006).

Eylül 2006 tarih ve 2588 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanan Sosyal Bilgiler Dersi (6-7. sınıflar) Öğretim Programı’nda belirlenen bazı hatalar ikinci kez düzeltilmiştir. Buradaki düzeltmeler de ünitelerin yeri ve kazanımlarına yöneliktir.

2009 yılı 2617 sayılı Tebliğler Dergisinde “*Sosyal Bilgiler (4-7. Sınıflar) Dersi Öğretim Programının 4, 5, 6 ve 7. sınıflara Ait Bölümlerinde Değişiklik Yapılması*” kararı ile 6 ve 7. sınıfların bazı ünitelerinin kazanım ve açıklamalarında değişiklikler yapılmıştır (Tebliğler Dergisi, 2009).

2.3.2.7. 2012 Yılındaki Değişiklikler

11.4.2012 tarihli ve 28261 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 30.3.2012 tarihli ve 6287 sayılı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” kapsamında ilköğretimle ilgili yeni bir düzenlemeye geçilmiştir.

Kanununun 1, 2 ve 3. maddesinde ilköğretimle ilgili olarak; “Mecburi ilköğretim çağı 6-13 yaş grubundaki çocukları kapsar. Bu çağ çocuğun 5 yaşını bitirdiği yılın eylül

ayı sonunda başlar, 13 yaşını bitirip 14 yaşına girdiği yılın öğretim yılı sonunda biter (...) İlköğretim, dört yıl süreli ve zorunlu ilkokul ile dört yıl süreli ve zorunlu ortaokuldan oluşan bir Milli Eğitim ve Öğretim Kurumudur. İlköğretim kurumlarının ilkokul ve ortaokul olarak bağımsız okullar hâlinde kurulması esastır. Ancak imkân ve şartlara göre ortaokullar, ilkokullarla veya liselerle birlikte de kurulabilir.” (Resmi Gazete, 2012).

4+4+4 sistemi olarak gündemde yer alan bu düzenleme hakkında MEB, 09.05.2012 tarihinde “*12 Yıllık Zorunlu Eğitime Yönelik Uygulamalar*” adıyla bir genelge yayımlamıştır. Burada şu ayrıntılara yer verilmiştir; “Zorunlu eğitim 4 yıl süreli ilkokul, 4 yıl süreli ortaokul ve 4 yıl süreli lise eğitimini kapsamaktadır. Öğrencilerin öğrenim gördüğü birinci 4 yıl (1, 2, 3, 4. sınıflar) ilkokul, ikinci 4 yıl (5, 6, 7, 8. sınıflar) ortaokul ve üçüncü 4 yıl (9, 10, 11, 12. sınıflar) ise lise şeklinde isimlendirilecektir. İlkokullar ile ortaokullara ilköğretim veya ilköğretim kurumları, liselere ise ortaöğretim veya ortaöğretim kurumları denilmeye devam edilecektir.”

Yapılan değişiklikle ilköğretim ilkokul ve ortaokul şeklinde iki kademeye ayrılmıştır. Ayrıca daha önce ilkokul kapsamındaki 5. sınıf, bu düzenleme ile ortaokul kapsamında yer alarak ortaokul 4 sınıftan oluşmuştur. Bu düzenleme ile ortaokul 5. sınıf Sosyal Bilgiler programı da inceleme alanına dâhil olmuştur.

2.3.3. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Edebiyat

Edebi ürünler, genel olarak belirli dönemlerde yazarlar tarafından ortaya konulan edebi niteliklere sahip sözlü ve yazılı eserlerdir. Eğitim ise, bireyin sosyalleşmesini sağlayan kültür aktarımıdır. Edebiyatın tarihi süreç içerisinde oluşturduğu ürünler eğitim sürecinde de kullanılabilir. Özellikle Sosyal Bilgiler programı gibi tarihi, toplumsal, ekonomik ve kültürel konuların büyük oranda içerik olarak yer aldığı bir öğretim programında edebi ürünlerin kullanılması kaçınılmazdır. Koeller (1996)’e göre, edebi ürünler Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilere sunulan çok kültürlülük ile alakalı konuların kavratılmasında önemli bir görev üstlenebilir (Akt. Demir ve Akengin, 2011: 7).

Roman, hikâye, şiir, deyim, nutuk gibi birçok edebi ürünün kültür aktarımı gibi vasfı bulunmaktadır. Dolayısıyla edebiyat ile eğitimin ortak yanları bulunmaktadır.

Eğitimin bir işlevi de edebiyatın temel işlevlerinden olan öğrencilerin “dil becerisini” kazanmalarını sağlamaktır. Özellikle 2005 Sosyal Bilgiler öğretim programında üniteler göz önünde bulundurularak, doğrudan verilecek beceriler içerisinde sayılan “*Türkçe’yi doğru, güzel ve etkili kullanma becerisi*” edebiyatın alanına girse de Sosyal Bilgiler öğretiminin de bir parçası olmuştur. Bu beceri için programda, “dinleme, konuşma, okuma, yazma, görsel okuma/sunu” gibi aşamalar sayılmaktadır (MEB, 2005).

Edebiyatla eğitimin bulunduğu başka bir nokta edebi eserlerdir. Sosyal Bilgiler dersinde, tarihi belge değeri taşıyan ve yazılı birer kanıt olarak geçmişini aktaran önemli edebi eserler kullanılmaktadır. Edebiyatla eğitimin bulunduğu noktalar şöyle izah edilebilir.

“Edebiyatla eğitim ve öğretim arasında sıkı bir ilişki vardır. Edebiyat sözcüğünün kökünü oluşturan ve “terbiye: eğitim” anlamına gelen ”edep” sözcüğü de bunu açıkça gösterir. Eğitim ve öğretim bakımından edebiyatın değeri, insana çok çeşitli duyma, düşünme ve hareket etme örnekleri vermesidir. Edebiyat eseri, insanı ve çevresini tanıtır. İnsanın kendisiyle, başka insanlarla, doğal ve sosyal çevreyle çatışmalarını yansıtır. Edebiyat, değişik insanlık durumlarını, serüvenlerini yansıtarak, insan doğasını tanıtır; bu yolla yaşantımızı zenginleştirir, güzelin tadına ve farkına varma gücünü geliştirir. Edebiyat eserleri, insan, yurt, yaşama ve doğa sevgisiyle insanın iç dünyasını yumuşatır; iyilik, dostluk, hoşgörü, bağışlama, dayanışma, çalışkanlık, dürüstlük... gibi insana özgü tutum ve değerleri geliştirip pekiştirir. Edebî eserler, hem bireysel hem de sosyal hayatla ilgili olarak, iyiye, güzele ve doğruya yönelme ve yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunur. İnsanları bunlar doğrultusunda eğitir.” (Öztürk ve Otluoğlu, 2011: 36).

Sosyal Bilgiler dersinde anı, biyografi, şiir, mektup, atasözü ve deyimler, gezi yazıları, deneme gibi çeşitli edebi eserler kullanılabilir. Anılar, mektuplar ve seyahatnameler gibi hem edebi hem de yazılı birer kanıt özelliği taşıyan eserlerin ders ortamında materyal olarak kullanılması daha anlamlı ve faydalı olacaktır.

Öztürk ve Otluoğlu (2011), Sosyal Bilgiler dersi ile edebiyatın ilişkisine yönelik şu tespitlerde bulunmuşlardır.

“...Sosyal bilgiler öğretiminin temel amacı, bireylerde mantıklı ve doğru karar alma ve problem çözme becerisini geliştirmektir. Bireylerin bunu başarabilmesi için; (1) bilgi edinebilmesi, (2) bilgiyi analitik olarak işleyebilmesi/kullanabilmesi, (3) inanç ve

değerleri inceleyebilmesi ya da uygun tutum ve değer geliştirebilmesi ve nihayet (4) etkin bir birey/yurttaş olarak sosyal problemlerin çözümüne aktif olarak katılabilmesi gerekir. Edebî ürünler ve diğer yazılı materyallerin işe koşulduğu öğretim durumlarında, yaparak yaşayarak öğrenen ve bu süreçte, arkadaşlarıyla birlikte araştırma raporları hazırlarken, nihai kararı vermeden önce, kendilerinde birden çok kaynağı kullanma bilinç ve becerisi gelişen öğrenciler, sorumluluk sahibi birer yurttaş olarak sürdürecekleri gelecek yaşamlarında da bunları kullanabilecektir. Böylece, onların, demokratik bir toplumun, her türlü dogmadan uzak, eleştirel/analitik düşünebilen, inanç ve değerleri inceleyip olumlu tutum ve değerler geliştirebilen uyumlu ve etkin bireyler olmaları sağlanacaktır.”

Sosyal Bilgiler dersi, sahip olduğu konular açısından öğrencilerde dil becerisini geliştirmek için uygun bir derstir. Burada yer alan birçok konuda okuma, yazma, konuşma ve sözcük dağarcığı geliştirme etkinlikleri yaptırılabilir. Daha sonra bu etkinlikler araştırma projeleri ve grup raporları hazırlamada etkin bir şekilde kullanılabilir (Öztürk ve Otluoğlu, 2011: 39).

Sosyal Bilgiler dersinin amaçları ile edebi eserlerin öğrenciler üzerindeki etkisi arasında önemli bir ilişki vardır. Sosyal Bilgiler dersinde amaçlara ulaşmak için kullanılan farklı yöntem ve tekniklerden birisi de edebi ürünlerin Sosyal Bilgiler dersinde kullanılmasıdır. Sosyal Bilgiler öğretim programlarının ve eğitim durumlarının uygun hikâye, roman, şiir, mitoloji, biyografi, tiyatro gibi eserler ile şekillendirilmesine “*edebiyat temelli Sosyal Bilgiler öğretimi*” denilir (Demir ve Akengin, 2011: 3).

Edebî ürünleri Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanırken dikkat edilmesi gereken, edebî ürünlerin konunun içeriğine uygun olmasıdır. Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanılacak edebî ürünler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo-1: Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kullanılabilecek Edebi Ürünler

• Efsaneler	• Denemeler
• Destanlar	• Makaleler
• Masallar	• Fıkralar
• Bilmeceler	• Belgeseller
• Atasözleri, alkış, kargış	• Biyografiler
• Halk hikâyeleri	• Biyografik romanlar
• Halk şiirleri (türküler)	• Monografiler
• Şiirler	• Söylevler
• Öyküler	• Tiyatro eserleri
• Tarihi romanlar	• Anılar
• Öyküler	• Mektuplar
• Gezi yazıları	• Keşifler

Kaynak: Öztürk ve Otluoğlu, 2011: 102.

Edebi ürünler sözlü ve yazılı edebi ürünler olmak üzere ikiye ayrılır. Günümüzde teknolojik imkânların yardımıyla sözlü edebi ürünler de yazılı olarak kullanılabilir. Belirtilen bu temel öğelerin etkili bir şekilde Sosyal Bilgiler öğretiminde yer alması ve uygulama boyutunda, uygulayıcıların belirtilen amaçlar doğrultusunda hareket etmesi durumunda edebiyata dayalı bir öğretim süreci karşımıza çıkar.

Seyahat anlatıları, Sosyal Bilgiler öğretiminde öğretim aracı olarak kullanılabilir yazılı edebi ürünlerden bir tanesidir. Bir toplum içerisinde yaşayan insanlar o toplumun farklı yönlerini göremez. Fakat gezginler, gözlemledikleri toplumları dışarıdan bakarak ve yaşanan olaylar ile değerleri kolaylıkla fark edebilirler (Öztürk ve Otluoğlu, 2011: 130).

Demir ve Akengin'e göre (2011), edebiyat temelli Sosyal Bilgiler öğretiminin edebi ürün, öğretim programı, yöntem-teknik ve öğretmen gibi önemli unsurları vardır. Bu öğeler birbirine bağlı olduğu için birinin eksik olması veya işlevsiz kalması edebiyat temelli Sosyal Bilgiler öğretimini güçleştirir. Edebiyat temelli Sosyal Bilgiler öğretiminin temel öğeleri şunlardır:

a- Edebi ürün

- b- Programın dizaynı
- c- Yöntem ve teknik seçimi
- d- Öğretmen
- e- Öğrenci.

Seyyahların eserlerinde anlattıkları olaylar hakkında kendi görüş ve değerlendirmeleri karışabilir. Edebi yorumlar ve abartılar bir seyahat anlatısında bulunabilir. Seyahatnamelerin bu özelliğini, ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin eserinde de görmek mümkündür. Seyahatnamelerin bu zayıf yönleri de Sosyal Bilgiler öğretiminde gerçek bilgi ile gerçek olmayanı, olgu, yorum ya da görüşü birbirinden ayırt edebilme becerisini kazandırmak için etkinlik olarak kullanılabilir (Öztürk ve Otluoğlu, 2011: 131).

Türkiye'nin sosyal ve kültürel tarihi hakkında çok sayıda seyahatname bulunmaktadır. XIV. yüzyılın İslam toplumları hakkında İbni Battuta, XVII. yüzyılın Anadolu, Balkanlar, Kafkaslar, Arap ülkeleri ve Orta Avrupa coğrafyası hakkında önemli bilgileri Evliya Çelebi seyahatnamesinden elde etmek mümkündür. Bunların yanı sıra XX. yüzyılda Ahmet Haşim, Falih Rıfkı Atay, Reşat Nuri Güntekin gibi önemli edebiyatçıların kaleminden seyahat anlatıları, Sosyal Bilgiler dersini zenginleştirmek için öğretim ortamına taşınabilir (Öztürk ve Otluoğlu, 2011: 131).

Jarolimek'e (1990) göre, edebiyat ve edebi ürünler insan deneyimleri ile ilgili bir boyuta sahip oldukları için Sosyal Bilgiler öğretiminde önemli bir rol almıştır. Edebiyat çalışmalarında gerçek başarılar ve parlak portreler konu edinildiği için bu çalışmalar öğrencilerin zihninde heyecana sebep olur ve onların kimlik gelişimlerine katkı sağlar (Akt. Şimşek, 2009: 391).

Sosyal Bilgilerin içeriğinde tarih konuları büyük yer tutar. Genelde tarihle ilgili konuların öğretiminde anılar, seyahatnameler, biyografiler gibi edebi türler kullanılmaktadır. Burada tarih ile edebiyatın arasındaki farklara da değinmek yerinde olacaktır.

Tablo-2: Tarih ile Edebiyat Arasındaki Farklar

Tarih	Edebiyat
-Hayatın gerçeğini anlatır.	-Sanatın gerçeğini anlatır.
-Objektif olmak esastır.	-Sübjektif olmak durumundadır.
-Seçilmiş gerçekler vardır.	-Seçilmiş gerçeğimsiler vardır.
-Olasılıklar üzerinde durur.	-Olasılıktan bahsetmez.
-Tarihçi bir sanatçı tavrına girebilir. Yorum yapabilir, hayal gücünü kullanır. Ama olayı aktarandır, sanatçı değildir.	-Edebiyatçı hayal gücünü, yaratıcılığını estetik öğeler ve üslubuyla dengeler, sanat eseri oluşturur.
-Olay ön plandadır.	-Kişiler ön plandadır.

Kaynak: Yalçın, 2000, Akt. Şimşek, 2000: 31.

Demir ve Akengin'e (2011) göre, edebi ürünlerin Sosyal Bilgiler dersinde kullanılmasında dikkat edilecek noktalar şunlardır:

- Edebi ürünler, Sosyal Bilgiler öğretim sürecinde kullanılacak sözlü ve yazılı materyallerin taşınması gereken özelliklere sahip olmalıdır.
- Edebi ürünlerin Sosyal Bilgiler öğretim sürecinin hangi aşamasında, nerede ve niçin kullanılacağına öğretimin programında belirtilmiş olması gerekmektedir.
- Edebi ürünün içeriğine uygun öğretim yöntemi veya tekniği belirlenmeli ve öğrencilere belirlenen uygun yöntem ve tekniklerle sunulmalıdır.
- Tek başına edebi ürünler ders ortamında kullanılacaksa mutlaka soru-cevap, tartışma gibi yöntem ve tekniklerle desteklenmelidir.
- Öğretmenler süreç içerisinde öğretim programının paradigmasına uygun olarak rehber görevi üstlenmelidir.

Şimşek (2000)'e göre yazılı ve sözlü edebi ürünler, halkın manevi kudretini, sosyal, siyasi, iktisadi ve tarihi hadiselerle bakışını eşsiz bir şekilde yansıtan bazen tarihin karanlıkta kalan yönlerinin aydınlatılmasında rol üstlenen önemli bir kültür hazineleridir. Derste kullanılan edebî ürünler, Sosyal Bilgiler dersinin kültürel mirası aktarma ve koruma amacına hizmet edecektir. Özellikle öğrenciye söz konusu edebi türün yazıldığı dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik yaşantısı hakkında yorum yapma,

fikir yürütme, tartışma, çıkarımda bulunma gibi birçok beceri kazandıracaktır (Çelik, 2011: 33).

2.3.4. Sosyal Bilgilerde Yazılı Kanıtların Kullanılması

Sosyal Bilgiler dersinin en temel amacı, öğrencileri topluma en iyi şekilde hazırlamaktır. Günümüz dünyasında toplum hayatına sürekli olarak sayısız oranda bilgi akışı gerçekleşmektedir. Bu kadar çok sayıda bilgiyi test etme, objektif olarak değerlendirme ve doğru bilgiyi yanlıştan ayırma zorlaşmaktadır. Bu yüzden daha doğru bilgiye ulaşmak için elde edilen bilgileri kanıtlara dayandırmak önemli hale gelmiştir. Öğrencilerin bilgi kaynaklarını sorgulayabilmesi, eleştirebilmesi ve tanıyabilmesi Sosyal Bilgiler dersinden elde edecekleri bu becerilerle mümkün olacaktır (Doğan, 2009: 86).

Tarihsel düşüncenin gelişmesi, geçmişten günümüze kadar kalan kanıtlar ile bugünde yaşayan insanlar arasındaki etkileşimin bir sonucudur. Sınıf ortamında öğretmenler, tarihsel kanıtlara sorular sorarak cevaplarını kanıtlarda aramakla görevlidirler (Doğan, 2009: 324).

Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilere kaynak sorgulama ile ilgili birçok etkinlik yaptırılabilir. Bunun için bazı konularda geçen tarihi kaynaklar bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Drake ve Brown (2003), öğrencilerin ilgilerinin kaynak sürecine çekilmesi gerektiğinin vurgulayarak öğrencilerin okuma sürecini beş başlıkta düzenlemişlerdir:

1. Kaynağın tanımlanması,
2. Kaynağın analizi,
3. Tarihsel bağlamın analizi,
4. Kaynağın anlatısının ve can alıcı temanın tanımlanması,
5. Sosyal bilimler açısından ilgili disiplin ve kaynak arasındaki ilişkinin gösterilmesi (Akt. Doğan,2009: 327).

Bu beş başlıkta oluşturulan kaynak analizini Doğan (2009), yaptığı çalışmada şöyle şekillendirmektedir:

1. KAYNAĞIN TANIMI

- Kaynağın yazarı:

- Kaynağın başlığı:
- Kaynağın tarihi:
- Kaynağın türü:

2. KAYNAĞIN ANALİZİ

- Kaynağın ana fikri:
- Kaynağın diğer kaynaklarla ilişkisi:
- Yazarın önceden yaşadığı koşulların etkisi:
- Kaynağın muhatabına yönelik niyeti ve amacı:
- Yazarın taraflılığı:
- Yazara sorulacak soru:

3. TARİHSEL BAĞLAM (Yazarın yaşadığı dönemdeki önemli düşünceler, insanlar, olaylar)

- Dönemin yerel/bölgesel insanları, olayları, düşünceleri:
- Dönemin ulusal düşünceleri, olayları, insanları:
- Dönemin küresel düşünceleri, olayları, insanları:
- Dönemin küresel, ulusal, yerel bağlamı hakkındaki çıkarımlar:

4. ZİHİNSEL ALIŞKANLIĞIN TANIMI VE ÖNEMLİ TEMA VE ANLATIMIN SUNULMASI

- Zihnin alışkanlığı:
- Kaynağı analiz etmek için bu zihin alışkanlığını kullandığımız yol:
- Kaynağın bu önemli konu ve anlatımda sunduğu kanıt:
- Bu önemli konu ve anlatıma göre kaynağın diğer kaynaklarla ilişkisinin kanıtı:

5. SOSYAL BİLİMLER VE SOSYAL BİLGİLERDE BİR DİSİPLİNLE İLİŞKİSİ

- Disiplin:
- Disiplinle ilişkisinin kanıtı:
- NCSS (Amerikan Ulusal Sosyal Bilgiler Standartları) teması:
- Bu temayla ilişkisinin kanıtı:

XVI. ve XVII. yüzyıl Avrupa seyahatnameleri Osmanlı sosyal tarihi için çok önemli kaynaklardır. Çok çeşitli meslekten olan seyyahlar, İstanbul'a gelerek Osmanlı toplumunun ve şehirlerinin birer gözlemcileri olmuştur. Bazı çalışmalarda seyahatnamelerden aktarılan eksik alıntılar tarafgir olan fikirleri desteklemekte

kullanılır (Aybet, 2003: 30). Bu yüzden seyahat anlatıları da yukarıda verilen kaynak analizine göre değerlendirilmeli ve ders ortamında kullanılmalıdır.

Işık, 2008’de yaptığı çalışmada, tarihsel kanıtları detaylı olarak sınıflandırarak açıklamış ve bireysel kayıtlar içerisinde “özel mektuplar, seyahat belgeleri, biletler, aile fotoğrafları, kent manzaralarını konu edinen kartpostallar, düğün davetiyeleri, işyeri kimlikleri, pasaport ve kimlikler” gibi çok çeşitli belgeleri saymaktadır.

Tarihsel bilginin değeri kanıtların güçlü ve kapsamlı olmasına bağlıdır. Kanıtların sınırlı olduğunu dikkate aldığımızda şunları söylemek mümkündür:

1. Geçmişin sırlarının tamamına ulaşamayacağımız gerçeğini kabullenmeliyiz. Tüm yaşananlar hatırda kalamayacağı gibi bir kısmı da değişir. Geçmişe ait nesne veya fikirler gibi birçok şey yıllar sonra yıpranabilir.
2. Elimize geçen geçmişe ait bir iz, tarihi aydınlatmaya yetmeyebilir. Çünkü bu izin ifade ettiklerini ve kullanımını bilmemek ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.
3. Tarihi bir kanıtı incelemek tarihi anlamaya yetmemektedir. Dilini çözemediğimiz bir kil tableti incelemek fayda vermeyecektir. Bunun yanında bir belgede ifade edilen bakış açısını anlamak, bir bütün oluşturmak için parçaları bir araya getirmek, bir problemi açıklamak için çeşitli bilgileri koordine etmek gibi çalışmalar yapmak mümkündür (Işık, 2008: 22).

Nichol (1996), kanıta dayalı tarih öğretiminde, sınıf içinde uygulanan öğretim etkinlikleriyle ilgili üç yaklaşımın olduğunu dile getirmektedir:

- a) Öğrencilere tarihçilerin yaptıklarını anlamayı öğretmek,
- b) Öğrencilere kısmen ya da tamamen tarihçinin yaptığını yaptırmak,
- c) Öğrencilere kendi tarih çalışmalarını sürdüreceğ olan geleceğin tarihçileri gibi davranmak (Akt. Doğan,2007: 49).

Bu üç yaklaşım öğrencilerin tarihsel bilgiye ulaşmalarını ve araştırma yapmalarını sağlamaya dayanmaktadır. Bir seyahatnamenin okunarak öğrencilere yorumlatılması, öğrencilere bir gezi yazısının yazdırılması ve tarihi kaynak olacak

belgelerin öğrencilere fark ettirilmesini sağlamak sınıf ortamında yapılabilecek etkinliklerdendir.

Geçmişte yaşayan insanların duyuşsal ve bilişsel durumlarını anlamayı ifade eden tarihsel empati kavramı, Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilere kazandırılması gereken bir beceridir. Tarihsel empatinin ders ortamlarında kazandırılması için geçmişte yaşamış insanların;

- a- yaşantıları ve eylemleri,
- b- eylemlerini etkileyen dünya görüşleri ve hayat felsefeleri,
- c- yaşadıkları tarihsel dönem ve bağlamın özellikleri,
- d- düşünce ve eylemlerine tanıklık eden günümüze kadar ulaşmış çeşitli tarihsel kaynak ve kanıtlar incelenir,
- e- tarihsel kanıtlara dayalı olarak insanların eylemleri, yaşadıkları olaylar, süreçler ve oluşturdukları kurumlar yorumlanır ve açıklanır (Yılmaz, 2011: 18).

Tarihsel empatinin gelişmesi için seyahatnameler derslerde materyal olarak kullanılabilir. Burada öğretmenler, öğrencilerin kaynakları sorgulamasını, seyahatın yerine kendilerini koyarak okumalarını, kendilerinin de bir seyahat yazısı yazmasını isteyerek birçok etkinlikte öğrencilerin ilgisini çekebilir. Demir ve Akengin'in (2011), hikâyelerin öğrencilere sağladığı yararların birçoğu, edebi bir tür olan seyahatnameler için de geçerlidir. Buradan hareketle seyahatnameler gibi yazılı kanıtların Sosyal Bilgiler dersinde kullanılmasının öğrencilere şu gibi faydaları olabilir:

1. Seyahatnameler öğrencilere geçmişe yönelik farklı dünyaları tanıtır.
2. Öğrencilere kendi zaman ve mekânlarından farklı olan olay ve insanları tanımalarını sağlar.
3. Seyahatnameler, tarihsel kavramların öğrenilmesine yardımcı olur.
4. Öğrencilerin geçmişe yönelik kelime hazinelerini geliştirir.
5. Öğrencilerin geçmişte olup biten olaylara karşı ilgilerini artırır.
6. Sunulan kanıtlar eşliğinde öğrencilerin geçmişi anlamalarına katkı sağlar.
7. Seyahatnamelerde anlatılan tarihsel karakterlerin öğrenilmesine ve özelliklerinin tanınmasına yardım eder.
8. Öğrencilerin hayal gücünü geliştirir.

9. Bir seyahat anlatısı ahlaki, kültürel ve toplumsal değerlerin öğrencilere aktarılmasını sağlar.
10. Öğrencilerin okuma becerilerini geliştirir.
11. Öğrencilerin kelime dağarcığını zenginleştirir.
12. Uzak geçmişin daha kolay öğretilmesine yardımcı olur.
13. Yeni fikirlerin ortaya atılmasına zemin hazırlar.
14. Tarihsel deneyimlerin sınıf ortamında paylaşılmasını sağlar.
15. Seyahatnameler, bir dönemin toplumsal yapısı hakkında önemli bilgiler verir.

2.3.5. Seyahatnamelerin Seçiminde Dikkat Edilecek Faktörler

Demir ve Akengin'in (2011), edebi bir ürün olan "hikâyelerin Sosyal Bilgilerde kullanılması" ile ilgili olarak sunduğu taslak önemli derecede yol gösterici olmuştur. Burada edebi ürünlerin taşınması gereken özellikleri seyahatnameler ışığında şu şekilde açıklayabiliriz:

A. Öğretim Programı:

- Türk milli eğitiminin genel amaçlarına uygunluk
- İlgili öğretim programının genel amaçlarına uygunluk
- İlgili öğrenme alanına uygunluk
- İlgili kazanıma uygunluk
- Öğrencilere kazandırılması gereken beceri ve değerlere uygunluk

B. Öğrenci Düzeyi:

- Öğrenci için anlamlı olmalı
- Öğrencinin ihtiyaçlarına uygun olmalı
- Öğrencinin ilgisini çekmeli
- Öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyine uygun olmalı
- Öğrencinin gelişim dönemine uygun olmalı
- Öğrencinin sözcük dağarcığını geliştirebilecek nitelikte olmalı

C. Seyahatnamenin İçeriği:

- Gerçeğe yakınlık
- Basit, anlaşılır ve sade olmalı
- Öğrencinin hayal dünyasını geliştirebilmeli

D. Dil ve Anlatım:

- Cümleleri kuruluş biçimleri
- Cümlelerin uzunluğunun uygunluğu
- Dil sade ve anlaşılabilir olmalı.

Görüldüğü gibi bir edebi türün seçilip öğretim programında kullanılması için dikkat edilmesi gereken birçok husus vardır. Bu hususlar; öğretim programında, öğrencinin düzeyinde ve edebi türün yapısında olması gereken özelliklerdir. Bir edebi türün programda yer alıp almadığı önceden bilinmeli ve buna göre diğer özelliklere bakılmalıdır. Programda yer alış biçimini ise, uygulanan programların taranıp analiz edilmesi ile ortaya koymak mümkündür. Buna göre seyahatnamelerin seçiminde dikkat edilecek noktalar şunlardır:

- Seyahatname ilk etapta öğrenciye göre olmalı,
- Kullanılacak olan seyahatname konunun özelliğine uygun olmalı,
- Öğrencinin ilgisini ve merakını çekecek nitelikte olmalı,
- Ders içeriğinde anlatılan tarihi dönem ve olaylarla ilgili olmalı,
- Öğretmenin kullanacağı seyahatname hakkında bilgisi olmalı,
- Öğrenciye kazandırılmak istenen hedeflere göre olmalıdır.

2.4. Seyahatların Kaleminden Türk Toplumunu

2.4.1. Eski Türklerde Toplumsal Yaşam

Orta Asya’da birçok Türk devleti kurulmuştur. Bu devletlerin kendine has örf ve adetleri, ekonomik yaşamları, devlet düzenleri ve kültürel faaliyetlerini sergiledikleri bir toplum düzenleri vardır. Bu konulara ilişkin bilgilerin elde edildiği birinci elden kaynaklardan seyahatnameler bulunmaktadır. Seyahatnamelerden bu ilk dönemlere ilişkin bilgiler elde edilebilir. Türk toplumunun yaşadığı tarihsel süreci izlemenin en önemli noktası, kültürel değişimleri izlemek ve anlamaya çalışmaktır. Bu açıdan seyahatnamelerden bu yönde faydalanabiliriz.

İslamiyet’ten önceki Türk toplumunun yaşantısı hakkında bilgiler elde edebileceğimiz yazılı kaynaklardan olan seyahatnameleri üç kısımda ele almak mümkündür:

- **Çinli Seyyahların Aktardığı Bilgiler:** Chang Ch'ien, Kan Ying, Fa Hisen, Sung Yung, Tu Huai, Wang Yen-te, Wu-ku-sun, Ch'ang Te gibi çok sayıda seyyahın Türk devletlerindeki yaşantılara şahitlik ederek aktardığı bilgilerin yer aldığı seyahat anlatılarıdır.
- **Bizans Seyyahlarının Aktardığı Bilgiler:** Avrupa Hunlarına giden Priskos (5.yy), Göktürklere giden Zemarkhos ve Valentinus (6. yy) bu seyyahlardandır. Hıristiyan dünyasından Rubruk (13.yy), Marco Polo (13.yy), J. Schiltberger (14.yy), Clavijo (15.yy) ve A. Vambery (19.yy) Asya'ya giden seyyahlardandır.
- **Müslüman Seyyahların Anlatımları:** El Cahiz (9.yy), İbni Hurdadbih (9.yy), Yakubi (9.yy), İbni Fadlan (10.yy), Hemedani (10.yy), İbni Havkal (10.yy), Biruni (11.yy), İdrisi (12.yy), Kazvini (13.yy) gibi çok sayıda Müslüman seyyah Türk illerine yaptığı seyahatlerde bilgiler aktarmaktadır (Donuk, 2013: 23-25).

İbni Fadlan eserinde Oğuz Türkleri hakkında şunları anlatmaktadır:

“Bu dağı geçtikten sonra Oğuzlar denen Türk kabilesinin yanına vardık. Bunlar göçebeydiler. Kıl çadırlarda konup göçüyorlardı. Göçebelerde olduğu gibi yer yer grup halinde çadırları vardı.” (Şeşen, 2010: 10).

“Türklerin hepsi sakalların tıraş eder, bıyıklarını bırakırlar. Çoğu defa onlardan sakalını yolmuş, çenesinin altında bir miktarını bırakmış ve üzerine post almış ihtiyar bir adam görürsün (...) Oğuz Türklerinin hükümdarına Yabgu denir. Bu, hükümdarın unvanıdır. Oğuzların başına geçen her kişi bu unvanı alır. Onun vekiline Kuzerkin (Külerkin) denir. Yine onlardan her reisin naibine aynı unvan verilir.” (Şeşen, 2010: 15-16).

Bu bilgiler, Oğuz Türklerinin toplumsal ve devlet düzeni olarak sürdürdükleri yaşantı hakkında bilgiler vermektedir. Burada öğrencilerin bunları okuması, yorumlaması, çıkarımlarda bulunması ve bu yazılı kanıtı tartışması sağlanabilir. İbni Fadlan, Bulgarların arasından geçerken onların cenaze törenleri hakkında şu bilgileri paylaşmaktadır:

“Ölünün arkasından kadınlar ağlamaz. Erkekler ağlar. Öldüğü gün eve (çadıra) gelirler. Kapısında dururlar en acıklı, en sesli şekilde ağlarlar. Bunlar hür kişilerdir. Onların ağlaması bittikten sonra köleler gelir. Yanlarında deriden örülmüş kırbaçlar bulunur. Durmadan ağlarlar, kırbaçlarla yanlarını, bedenlerinin açık yerlerini vururlar. Kırbaç bedenlerinde darp izleri bırakır. Ölünün kubbeli çadırının kapısına mutlaka bir bayrak dikerler. Silahlarını getirip kabrinin etrafına korlar. İki sene matem yaparlar. İki sene

sona erince çadırının kapısındaki bayrağı indirirler. Saçlarını keserler. Ölünün akrabaları bir davet verir. Böylece matemden çıktıkları anlaşılır. Dul karısı varsa evlenir. Bu merasimler reisler (büyükler) için yapılır. Halk ise ölülerine bunların bir kısmını yapmakla yetinir.” (Şeşen, 2010: 36).

Hazarlara ilişkin ise İbni Fadlan eserinde, ülkenin yöneticisi hakkında şu tespitleri yapmıştır:

“Hazarların hükümdarına Hakan denir. Sadece dört ayda bir gezinti maksadıyla sarayından çıkar. Buna büyük Hakan denir. Vekiline ise Hakan Bey denir. Orduyu kumanda eden, ülkenin işlerini bakan, halk ile temasta olan, savaflara giden Hakan Bey'dir. Etrafındaki hükümdarlar ona boyun eğerler. Her gün Büyük Hakan'ın huzuruna edep ve sükûnet içinde çıkar, izahat verir. Yanına girerken yalın ayaktır, elinde bir odun tutar. Hakana selam verince bu odunu önünde yakar. Yaktıktan sonra Büyük Hakan'ın sağ tarafına tahtın üzerine oturur. Hakan Bey'in Küdür Hakan denen bir naibi (vekili), Küdür Hakan'ın da Haz Çavuşu denen bir vekili vardır.” (Şeşen, 2010: 45).

Plano Carpini ve Marco Polo, Türk kadının ahlaki temizliğini övmektedir. İbni Battuta ise, erkeklerin kadınlara olan saygısının kendisini şaşırttığını belirterek Türkler arasında kadınların erkeklerden daha üstün sayıldığını vurgulamıştır (Donuk, 2013: 29).

Çinli seyyah Hsüan-Tsang, Göktürklerin yaşadığı yerlerde geyiklerin çok olduğunu belirterek geyiklerin insanlara alışkın olduğunu ve insanlardan kaçmadığını anlatmaktadır. Ayrıca bu hayvanları öldürenlerin Han tarafından ölümle cezalandırıldığını dile getirmiştir (Donuk, 2013: 31).

İbni Battuta Türklerin çocuklarının ismini Araplar gibi fal ile verdiğini dile getirmiştir. Rubruk ise bir çocuğun doğduğunda, onun kaderini söyletmek üzere kâhin çağrıldığını söylemektedir (Palancı, 2006: 30). Marco Polo, Tatarlarla ilgili olarak kadınların toplum hayatındaki yerine ilişkin şunları söylemektedir:

“Kadınları kocalarına sadık, iyi eş ve ev kadını oluyor. Bir evin içinde on yahut on beş kadın bir arada yaşıyor da aralarından su bile sızıyor, en küçük bir münakaşa bile geçmiyor. Bunca kalabalık, sulh sükûn adeta kardeşlik havası içinde yaşıyor. Her bir kadının evde ayrı bir işi var. Kimi çocuk bakıyor büyütüyor, kimi yemek pişiriyor, bulaşık yıkıyor, kimi de ev işi görüyor. Erkekler birden çok kadın alabiliyorlar, dileyen yüze yakın kadınla bile evleniyor, yeter ki, onlara bakabilsin, onları geçindirebilsin. Zenginler ve Han'lar arasında yüzden çok kadın alanlar bile var. Erkek evlenirken

eşinin annesine bir hediye veriyor. Ama kadınlar kocalarına evlenince herhangi bir şey vermiyorlar. Evin içinde en itibarlı yeri ilk karı alıyor. En çok o sayılıyor, onun sözü dinleniyor. Diğer kadınların itibarı ve sözü ise ondan sonra geliyor.” (Akt. Palancı, 2006: 35).

Marco Polo, babası Nicolo ve amcası Maffeo ile birlikte 1271 yılında Kubilay Han'ın ülkesine seyahate çıkmışlardı. Marco Polo seyahatine ilişkin anlatımlarına Doğu Akdeniz'in Ayas şehrindeki gözlemleriyle başlamış ve burada Venedikli ve Cenevizli tanıdık tacirin olduğuna dikkat çekmiştir. Daha sonra Marco Polo, Aşağı Ermenistan ve Doğu Anadolu'ya geçmiştir. Buradaki halka Moğol Hanı'nın hoşgörülü olduğunu ve isteyen herkesin istediği dine uygun yaşadığını aktarmıştır (Rugoft, 2003: 46).

Ebu Abdullah İbni Battuta, 1304 yılında “Merini Hanedanlığı” döneminde Fas'ta, Tanca isimli kentte dünyaya geldi. 1325 yılında hac görevi için çıktığı yolculukta Mısır, Filistin, Kuzey Afrika, İran, Irak ve Suriye topraklarını gezdi. 1330 yılında Afrika kıyılarını, Umman ve Basra körfezlerini gezdi. 1332 yılında, Hindistan yolculuğuna çıktı, bu sırada Anadolu topraklarını gezdi. Orta Asya'yı gezdikten sonra sekiz yıl Hindistan'da kaldı. Bu sırada Çin ve Moğol ülkelerini gezdi. 1349 yılında tekrar Fas'a geri dönen İbni Battuta, Endülüs Müslümanlarının ülkesini ve Sudan ile Mali Krallığını da gezdi. Seyahatle geçen otuz yıllık bir dönemden sonra İbni Battuta, 1355'te Fas'a yerleşti ve burada “*rihle*” isimli seyahatnamesini tamamlayarak 1368 yılında vefat etti (Dunn, 2004: 1-4).

Seyahatlerinde yazdığı notları İbni Cüzey'e vererek yirmi sekiz yıl süren gezilerini yazmasını istemiş böylece “Rihletü İbn Battûta” adıyla bilinen seyahat eseri meydana gelmiştir. Avrupa hariç neredeyse eski dünyanın tamamını gezen İbni Battûta'nın dönemi, dolaştığı ülkelerin çoğunda Türkler'in ve Moğollar'ın hâkim olmasından dolayı bir Türk-Moğol asrı sayılabilir. “Sıcak toprakların Marco Polo'su” veya “Müslümanların Marco Polo'su” unvanına sahip olan İbni Battuta, Marco Polo'dan daha fazla yerde seyahat etmiştir. Bozkırda dolaştığı sırada İbni Battuta, buraların tam olarak İslamlaşmadığını vurgulayarak Kırım'da Türk-Hıristiyan topluluklarının olduğuna dikkat çekmiştir (Dunn, 2004: 179).

Türk tarihi ile ilgili olarak Marco Polo ve İbni Battuta seyahatnameleri önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle gezdikleri yerlerin büyük bir coğrafya olduğu

düŖünüldüğünde tarihin önemli bir kesitini açıklığa kavuŖturan birinci elden kaynaklardır. Buradaki anlatımlar, objektif bir yaklaŖımla analiz edilerek öğrencilere okutulabilir. Özellikle bu eserler kùltür ve medeniyet açısından önemli kazanımlar sağlayacaktır.

2.4.2. Seyahatnamelere Göre Osmanlı Toplumunu

Osmanlı Devleti, kuruluşundan son dönemlerine kadar birçok yabancı seyyahın uğrak yerlerinden birisi olmuştur. Geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı'nın toplumsal ve idari yapısı incelenerek seyahat ve anı kitapları Ŗeklinde yayımlanmıştır. Seyahatnamelerin özelliklerine baktığımızda, yabancıların çokluğu dikkatimizi çekmektedir. XVI. yüzyıldan sonra yabancı seyyahların ilgisinin arttığı anlaşılabılır. Bu seyyahlar çok farklı meslek gruplarında, farklı görev ve amaçlarla Osmanlı ülkelerinde seyahat etmişlerdir.

İbni Battuta (1304-1369), Anadolu'da siyasi bir bölünmüşlüğün ve kargaşanın olduğu ve Moğol etkisinin henüz ortadan kalkmaya başladığı bir dönemde Anadolu'yu gezmiştir. Ancak bu topraklarda altı asırdan fazla hüküm sürecek olan Osmanlıların doğuşuna şahit olmuştur. Suriye'nin Lazkiye limanından bir Cenevizlinin gemisine binerek Anadolu'ya gelen Battuta, Anadolu'da pek çok yeri görme imkânı bulmuş ve bu dönem hakkında çok değerli bilgiler vermiştir. Dönemin siyasi teşekkülleri, yaşam tarzı, dini ve sosyal kurumları, Ŗehir hayatı gibi birçok Ŗey hakkında verdiği bilgiler herkesin ilgisini çekmiştir (Dunn, 2004: 151).

İbni Battuta eserinde Anadolu'yu Ŗu cümlelerle tasvir etmektedir:

“Bilad-i Rum denilen bu ülke, dünyanın en güzel memleketidir. Allah güzelliklerini diğer topraklara ayrı ayrı dağıtırken burada hepsini bir araya getirmiştir. Burada yaşayanlar, dünyanın en güzel, en temiz giyimli, en lezzetli yemeklerini pişiren ve Allah'ın yarattıkları içerisinde en kibar insanlarıdır.”

Akdeniz'den başladığı Anadolu seyahatinde İbni Battuta, Doğu illerini, Ege bölgesini ve Karadeniz'i de gezmiştir. Sinop'tan deniz yoluyla Kırım'a geçerek Özbek Hanlığı topraklarına gitmişti (Koçyigit, 2009: 65). Ahiler hakkında İbni Battuta, eserinde Ŗu bilgileri vermektedir:

"Ahi kardeş demektir. Ahiler, Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir kasaba ve köylerde bulunmaktadırlar. Memleketlerine geleni yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi mevzularda bunların eş ve emsallerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir. Ahi, evlenmemiş, bekâr ve sanat sahibi olan gençlerle diğerlerinin kendi aralarında bir topluluk meydana getirip içlerinden seçtikleri bir kimseye denir. Bu topluluğa da Fütüvvet gençlik adı verilir, önder olan kimse bir tekke yaptırarak burasını halı, kilim, kandil ve benzeri eşya ve gerekli vasıtalarla donatır. Kardeşler gündüzleri geçimlerini sağlayacak kazanç elde etmek üzere çalışırlar ve o gün kazandıkları parayı ikindiden sonra topluca getirip öndere verirler. Bu para ile tekkenin ihtiyaçları karşılanır, topluca yaşama için gerekli yiyecek ve meyveler satın alınır. Mesela o sırada beldeye bir yolcu gelmişse, onu tekkede misafir ederler ve alınan yiyeceklerden ikram ederler. Bu tutum yolcunun ayrılışına kadar sürer gider. Bir misafir olmasa bile yemek zamanında yine hepsi bir araya gelip topluca yemekler yerler ve ertesi sabah işlerine giderek ikindiden sonra elde ettikleri kazançlarla rehberlerinin yanına dönerler. Bunlara Fityan-Gençler, rehberlerine ise daha önce de söylediğimiz gibi Ahi-kardeş adı verilir. Ben, dünyada onlardan daha güzel davranan kimse görmedim. Şiraz ile İsfahan halkının davranışları onları andırmakta ise de, bunlar gelen ve giden yolculara daha fazla alâka ve saygı göstermekteler, şefkat ve iltifatta onlardan daha ileride bulunmaktadırlar." (Parmaksızoğlu, 1989: 7-8).

Anadolu'yu en çalkantılı döneminde gezen İbni Battuta, Batı'daki beylikler hakkında önemli tespitler yapmıştır. İbni Battuta, Osmanlı Beyliğine geçerek Orhan Bey ile tanışmış ve geleceğin büyük devleti olan bu beylik hakkından şunları söylemiştir:

"Bursa'nın hâkimi Osmancık oğlu İhtiyarü'd-din Sultan Orhan Bey'dir. Cık, Türkçede küçük manasında takıdır. Bu hükümdar, Türkmen padişahlarının en ulusu olduğu kadar, toprak, asker ve varlık bakımından da onların en üstünü bulunmaktadır. Hâkimi olduğu yüz kadar kale vardır ki, çoğu zamanını bunları dolaşmakla geçirir ve her kalede bir süre kalarak durumlarını anlamak, noksanlarını tamamlamakla meşgul olur. Denildiğine göre hiçbir şehirde, hiçbir suretle bir aydan fazla oturmaz, aralıksız olarak kâfirlerle savaşı sürdürür, onların kalelerini kuşatarak bir bir ellerinden alırdı. Bursa'yı Rumların elinden alıp Müslümanlara açan babasıdır. Kabri, kendi adına yapılan mescitte eskiden Hristiyanlara ait olan bir kilisede bulunmaktadır. Söylentilere bakılırsa, Osman Bey,

İzmit kalesini yirmi yıl boyunca aralıksız kuşatmış, fakat fetih edildiğini görmeden ölmüş ve burada anılan oğlu kuşatmaya devam ederek on iki yıllık bir çabadan sonra sözü edilen kaleyi açmıştır. Ben, kendisiyle bu şehirde karşılaştım ve pek çok ihsanlara nail oldum.” (Parmaksızoğlu, 1989: 47-48).

Monsieur D’Aramon, Kanuni döneminde Fransa kralının elçisi olarak İstanbul’a gelmiş ve buradan İran seferine katılarak Osmanlı ülkesini gezmiştir. İstanbul’da esasen Türklerin yaşadığını fakat çok sayıda Yahudi, İspanya, Portekiz ve Almanya’dan kovulan zanaatkârın Türklere her türlü el sanatını öğrettiğini belirtmektedir. İstanbul’da çok sayıda Rum’un da yaşadığını belirterek bunların çoğunun Doğu illeri ile ticaret yapan tacirler olduğunu söylemektedir (Chesneau, 2012: 25). D’Aramon seyahatnamesinde İstanbul’da günlük yaşam, Türklerin dini inanışları, mimari yapıları, pazarları ve saray hizmetlileri hakkında gözlemlerini aktarmaktadır.

Gezdikleri sırada gözlemlerini ve yaşadıklarını kaydeden görgü tanıklarından birisi de seyyahlardır. Osmanlı seyahatnamelerinin sayısı genel olarak azdır. Bunlar içerisinde en çok bilineni, XVII. yüzyıldaki Evliya Çelebi’dir. Fakat Osmanlı ile ilgili olarak seyahatnamelerin çoğu Avrupalı seyyahlar tarafından yazılmıştır. Bu tür seyahatnameler, Osmanlı şehirleri ve Osmanlı dönemi sosyal ve ekonomik yapısı açısından önemli kaynaklardır (Aybet, 2003: 15).

Fresne-Canaye seyahatnamesinde Osmanlı için, “İmparatorluğun sınırları içindeki çok çeşitli diller konuşan, farklı dinlerden ve gelenek-göreneklerden birçok ulus, tek bir ulus ve tek bir kent gibi yönetiliyor. Öyle ki, imparatorluğun her yanında itaat ve büyük bir huzur egemen.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. (Fresne-Canaye, 2009: 92).

Reinhold Lubenau seyahatnamesinde, Türlerin bayram günlerini tasvir etmektedir. Burada, büyük beylerin hizmetçilerine bayram geldiğinde yeni giysiler aldığını, davul ve zurnaların çalındığını, kölelerin azat edildiğini, yeniçerilere bolca bahşişlerin verildiğini ve eğlencelerin günlerce devam ettiğini anlatmaktadır. Reinhold seyahatnamesinde Türk kadınları hakkında şunları aktarmıştır: “...Onlar da tıpkı erkekler gibi pamuklu kumaştan şalvar, çizme, ayakkabı ve manto giyerler. Sadece sokağa çıktıklarında yüzlerin pamuklu kumaştan bir örtüye sararlar ve yabancı erkeklere göstermezler. Bazıları da yüzlerini ipek veya kıldan dokunmuş maske gibi siyah bir peçe ile örterler.” (Lubenau, 2012: 343).

Jean Thevenot seyahatnamesinde, Türklerin yemek kültürü hakkında şunları söylemektedir:

“Türkler görkemli ziyafetler vermezler ve bir Türkün servetini ziyafet sofralarında çarçur ettiği yönünde dedikodular hiç işitilmez; aza kanaat ederler ve iyi bir aşçı bu memlekette pek iş yapamaz, çünkü herkes yemek pişirmeyi bilir ve kullandıkları sosların hepsini yaparken bir kez seyredildi mi, kolayca öğrenilir. En çok yedikleri yemek pilavdır. (...) Yemek saati geldiğinde yere sofrayı adını verdikleri yuvarlak muşamba bir örtü serer, üzerine pilav ve eti yerleştirir ve ekmeği parçalara bölerek herkese dağıtır, sonra sofranın çevresine terzi usulü bağdaş kurarak oturur ve sofranın çevresini dolanabilecek kadar uzun mavi bir peçeteyi hep birlikte kullanır, “Bismillah” dedikten sonra birer ayak uzunluğunda tahta kaşıklarla pilavlarını yerler.” (Yerasimos, 2009: 68).

Türk kültürüne ait bir özellik yabancı seyyahlar tarafından kendilerince tasvir edilmektedir. Buradan kendi kültürümüze dışarıdan birinin bakış açısı ve değerlendirmesi de rahatça anlaşılabilir. Jean-Baptiste Tavernier, seyahatnamesinde kervansaraylar hakkında şöyle söylemektedir; “Kervansaraylar Doğu Akdenizlilerin otelidir; bunlar bizim otellerimizden çok farklı: ne rahattırlar ne de temiz. Tıpkı manastırlar gibi hemen hemen kare planlı ve genellikle tek katlıdır. İki katlı olanlara ender rastlanır.” (Tavernier, 2010: 142).

Seyyahların Osmanlı toplumu yanında devletin işleyişi ve adalet mekanizmaları hakkında yaptıkları yorum ve görüşler dikkat çekici niteliktedir. Sir Henry Blount, Osmanlı ordusundaki savaş zamanında uygulanan bazı cezaların işleyişine ve bunların etkilerine hayran kalmıştır. Osmanlı ordusunun yürüyüş esnasında, çok disiplinli görülmemesine rağmen, düşman tayfada görüleceğinden daha az disiplinli olmadığını ve yapılan harekâtın boyutlarından ve başarısından etkilenmiştir (Maclean, 2006: 195).

Osmanlı insanı ve kültürüne yönelik seyahat anlatıları seyyahların dikkatini çeken olay ve durumlarla iç içedir. Seyyahlar kültürün tüm motiflerini eserlerine alarak ülkelerine aktarmışlardır. Tabii burada yanlış ve önyargılı anlatımlara da rastlamak mümkündür. Gerard de Nerval, “Doğu’da Seyahat” adlı eserinde Osmanlı’da, Ramazan gecelerinde kahvehanelerdeki hikâyecilerin anlatımlarından etkilendiğini dile getirmektedir. Sözlü kültür içerisindeki bu hikâyecilik geleneği ve Osmanlı insanının yaşamındaki yeri özenle anlatılmış ve efsanelerden örnekler de eserde sunulmuştur (Nerval, 2004: 616).

Seyahatnamelerde Osmanlı'nın merkezi İstanbul en gözde şehir olmasına karşın diğer uzak iller de gezilerek seyyahların anlatımları arasında yerini almıştır. Bursa, Trabzon, Sivas, Kayseri, Mısır, Tebriz gibi Osmanlı şehirlerine yönelik değerlendirmeler ve dönemin şartları bu eserlerde yer bulmuştur. Bununla ilgili olarak Polonyalı Simeon'un 1613 yılında Anadolu şehirlerine yaptığı seyahatinde, buradaki illere yönelik verdiği bilgiler ilgi çekicidir. Örnek olarak Simeon'un Malatya hakkındaki tespitlerine bakmak yerinde olacaktır:

“Sivas'tan hareket ederek altı günlük bir yolculuktan sonra Malatya'ya vardık. Yolda, en güzeli Gürcü Hanı adını taşıyan birkaç handan başka bir bina görmedik. Surla çevrili ve bol meyve bulunan Malatya şehrinde, bekçilerden başka kimseyi görmedik, çünkü halk her sene bağbozumu için köylere gider ve şehir Sis'te olduğu gibi boşalır. Şehirde Sırp Lusaroviç (Orduzu Bahçelerinde) adlı kargir büyük bir kilise, üç papaz ve yüz hane Ermeni vardı. O kadar bolluk ve ucuzluk vardı ki 40 hıyar, 5-6 karpuz, 4 ekme birer dirheme bir okka et de 4 dirheme satılıyordu. Bir kilise ve 30 hane Ermeni bulunan bir köyde kervan beklemek üzere, iki hafta kaldım. Buradaki Türkler çok iyi ve insan sever adamlar olup Ermenilere çok itibar eder ve onlara *gâvur* değil, *İsevi* ve *İsa-kuli* derler.” (Simeon, 2007: 108-109).

Seyahatnamelerde, aile hayatı, evlenme, boşanma, eğitim, cenaze, bayramlar ve dini inanış biçimleri geniş oranda yer almaktadır. Gezginlerin seyahatnamelerinde anlattıkları diğer konu, Türkiye'de yaşayan Türkmen, Yörük, Avşar gibi sosyal gruplardır. Her sosyal grubun kendini diğerlerinden farklı kılan isimlerini kullandıklarını ve kendilerine göre sürdürdükleri yaşamı devam ettirdiklerini seyyahlar vurgulamıştır. Bu manada Türkmenler ve Yörükler seyyahların dikkatini çeken ve eserlerinde yer verdikleri gruplardır (Şahin, 2007: 226).

2.5. Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi

2.5.1. Evliya Çelebi'nin Hayatı

Evliya Çelebi, 1020/1611 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Derviş Muhammed Zıllî Efendi sarayda kuyumcubaşıydı. Annesi, Evliya Çelebi'nin çok şey borçlu olduğu Abaza Melek Ahmet Paşa'nın yakın akrabasıydı. Evliya Çelebi, benzer ayrıcalıklı ailelerin çocukları gibi iyi bir eğitim görmüştür. Hocası Evliya Mehmet Efendi'ye hürmeten ismi Evliya olarak isimlendirilmiş, tam olarak gerçek ismi

bilinmemektedir. Evliya Çelebi'nin ailesi Germiyanogullarına oradan da Hoca Ahmet Yesevi'ye dayanmaktadır. Aslen Kütahyalı olan ailesi, İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'a yerleşmiştir (Ak, 1999: 426).

Evliya Çelebi, 1611-1682 yılları arasında yaşayan en önemli Türk seyyahlarından birisidir. İstanbul Unkapanı doğumlu olan Evliya Çelebi'nin babası sarayın kuyumcubaşı Derviş Mehmet Zillî Efendi'dir. Seyahatnamesinin girişinde kendi doğumuyla ilgili olarak “... bin yigirmi muharremü-l harâmın onuncu günü yevm-i aşurâda vücûda geldim...” demiştir. (Küçükaya, 2002: 35).

Evliya Çelebi, sarayda önemli bir konum edinmişti. Dördüncü Murat'ın huzuruna sıklıkla çıktığını ve padişahın beğenisini kazandığını kendisi ifade etmiştir. Babasından ve babasının dostlarından duyduğu seyahat maceraları onu seyahat etmeye yöneltmiş olabilir (İlgürel, TDV, 2009: 529).

Özel bir eğitimden geçen Evliya Çelebi, ilköğreniminden sonra medresede eğitim almıştır. Ayrıca babasından tezhip, hat ve nakış sanatlarının da inceliklerini öğrenmiştir. Dayısı Malik Ahmet Paşa'nın yardımıyla Enderun'a çağrılarak Sultan IV. Murat'ın hizmetine alınmıştır. Evliya Çelebi, IV. Murat'ın hizmeti altında, birçok defa fethedilen yeni topraklara giden kervanlara, bazen görevli bazen de kendi merakını gidermek için seyahatler yapma imkânı bulmuştur. Seyahate çıkma kararını vermesi ile ilgili Evliya Çelebi, Seyahatnamesinin girişinde, bir gece rüyasında Hazreti Muhammed'i gördüğünü, ondan "şefaât ya Resulallah" diyerek şefaât isteyecek yerde, dili sürçerek "seyahat ya Resulallah" dediğini, bunun üzerine Hz. Muhammed'in ona gezmek için uzak ülkeleri görme imkânı verdiğini aktarmıştır (Bayraktar, 2011: 20).

Evliya Çelebi'nin seyahat etme arzusunun çok büyük olduğunu kendi eserinden öğreniyoruz. Eserde tek hayalinin seyahat edip bilhassa kutsal toprakları ziyaret etmek ve burada gördüklerinden geride kalanları haberdar etmek istediğini şu şekilde ifade etmiştir: “... ve daima dervîşân-ı dil- rişan ile hüsn-ü ülfet idüp şeref-i sohbetleriyle müşerref olub ekalim-i seb'anın ve çâr-gûşe rûy-ı zeminin evsafını istima' etdikde cân u gönülden seyahate talib ve râgıp olub' Ayâ alemlî temâşa idüp Arz-ı mukaddese'ye ve Mısır'a ve Şam'a ve Mekke ve Medine'ye varub ol Meşhar-i Mevcudât Hazretlerinin Ravzâ-î Mutahharası'na yüz sürmek müyesser ola mı? Deyu zâr u giryan ve serseri ve nâlân olurdum...” (Küçükaya, 2002: 40).

Evliya çelebi, seyahat etmek için devlet kademesinde bazı ufak görevler üstlenmiştir. Seyahate çıktığı anda maiyetindeki önemli devlet adamlarıyla iyi geçinerek sürekli yolculuklarda aranan birisi olmuştur. Bilgiye olan merakı sayesinde gezdiği yerlerde önemli kazanımlar elde eden seyyah Evliya Çelebi, ahlakı ve kültürü ile de herkes tarafından takdir edilmiştir. Tatlı dili, hazır cevaplı yapısı ve nükteci bir mizaca sahip olmasından dolayı IV. Murat tarafından “musahib” yapılmıştır. Sarayda böyle bir konuma sahip olan Evliya Çelebi, IV. Murat’ın sıkıntılı günlerinde yanında yer alarak tatlı sohbetiyle Sultanı rahatlatmıştır (Dağlı, 1999: 345).

1611-1682 yılları arasında yaşayan Evliya Çelebi; I.Ahmet, I.Mustafa, II. Osman, IV. Murat, İbrahim, IV. Mehmet, III. Süleyman, II. Ahmet ve II. Mustafa dönemlerinde yaşamıştır. XVII. yüzyıl Osmanlı hayatını tasvir eden ve dokuz padişahın devrini yaşayan Evliya Çelebi, Osmanlı’nın da iç rahatsızlıklarının yaşanmaya başladığı bir döneme şahitlik etmiştir (Çetindağ, 2011: 17).

Evliya Çelebi’nin ölüm tarihi tam olarak tespit edilememiştir. 1682-1690 gibi geniş bir aralıkta öldüğü söylenebilir. Çoğu araştırmacıya göre Mısır seyahatini tamamlayıp İstanbul’a döndükten sonra yaklaşık olarak 72 veya 73 yaşlarında 1683-1984 yılında İstanbul’da öldüğü söylenebilir (Mülayim, 2011: 10).

Evliya Çelebi’nin seyahatnameden başka, *Şakaname* isimli bir eserinin daha var olduğu, kendisinin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu esere ilişkin herhangi bir kaynakta bilgi veya belge bulunmamaktadır. Kendisinin verdiği bilgiler çerçevesinde, bu eserin dönemin tanınmış kişileri ile ilgili nüktelere veya taklitlere dayandığı söylenebilir (Akalın, 2011: 229).

2.5.2. Seyahatname

Evliya Çelebi’nin en çok bilinen eseri *Seyahatname*’dir. Bunun dışında “*Şakanâme*” isimli bir eseri daha bulunmaktadır. Bu eser seyyahın sevdiği bir takım fıkraları içermektedir. Ayrıca Seyahatname’nin başında yer alan 140 sayfadan oluşan, 1294 baskılı “*Müntehabât-ı Evliya Çelebi*” isimli küçük bir kitap, eserleri arasında sayılmaktadır (Bayraktar, 2011: 23).

Günümüzde birçok basımı yapılan Seyahatname, ilk olarak 1848’de Kahire Bulak Matbaasında *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* adıyla yayınlanmıştır. İkdam Gazetesi

sahibi Ahmed Cevdet Bey ile Necib Âsım Bey, Pertev Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshayı esas alarak 1896 senesinde İstanbul'da basmaya başladılar. 1902 senesine kadar ancak ilk altı cildi yayınlanabilmiştir. Yedinci ve sekizinci ciltleri 1928'de Türk Tarih Encümeni, dokuz ve onuncu ciltleri ise 1938'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Daha sonraları ise eser ya kısaltılarak veya seçmeler yapılarak çeşitli araştırmacılar tarafından yayınlanmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi son yıllarda Yapı Kredi Yayınları tarafından yeniden yayınlanmaya başlanmıştır (Erduran, 2006: 15).

Evliya Çelebi'nin ilk amacı, Osmanlı imparatorluğunun ve onun iç bölgelerinin tam olarak tasvirini sunmaktır. Bu yüzden eserinde mekânsal ve topografik tahliller ile kasaba tasvirleri önemli yer tutar. Kasabaların coğrafi yapıları ile başlayan tasvirler, mimari özellikleri, davranış ve gelenekler, âlimler, pazarlar, parklar, bahçeler, mezarlar ve türbeler aynı şablonda anlatılır (Dankoff, 2002: 296).

Evliya Çelebi'nin en kapsamlı ve hayatının eseri olan Seyahatname, 10 kitaptan oluşmaktadır. Osmanlı'da Evliya Çelebi'den önce de birçok seyahat kitabı yazılmıştır. Fakat Evliya Çelebi, hem amacı hem de isim olarak seyahatnameyi tam olarak Osmanlı dünyasında yerleştirmiştir. Seyahatname eseri, bu türün zirvesini teşkil etmektedir. Seyahatnamenin içeriğini Bayraktar (2011), şu şekilde vermektedir:

1.Kitap: İstanbul ve civarı

2.Kitap: Nisan 1640'ta yaptığı Amasya, Ünye, Batum, Trabzon, Samsun, Kafkasya, Girit seferi, 1645'te Erzurum, Azerbaycan ve Gürcistan.

3. Kitap: Şam - Suriye, Filistin - Urmiye, Sivas, El-Cezire, Ermenistan, Rumeli

4. Kitap: Van, Tebriz, Bağdat, Basra seyahati.

5. Kitap: Van, Basra seyahatinin sonu, Oçakov seyahati, Rakoçzi'ye karşı sefer, Rusya seferi, Anadolu asilerine karşı hareket, Çanakkale yolu ile Bursa'ya avdet, Boğdan'a gidiş, Transilvanya seyahati, Bosna'ya gidiş, Dalmaçya seferi, Sofya'ya avdet.

6. Kitap: Transilvanya seferi, Arnavutluk'a gidiş, İstanbul'a avdet. Macar seferi, Uyvar'ın muhasarası, müellifin 40.000 Tatarla, Avusturya, Almanya, Flemenk'e ve Baltık Denizi'ne kadar gitmesi. Uyvar'ın zaptı, Belgrad'a avdet. Hersek'e gönderilmesi, Ragusa seyahati, Karadağ seferi, Kanije seferi ve Kanizsa-Hırvat memleketi.

7. Kitap: Avusturya, Kırım, Dağıstan, Deşt-i Kıpçak, Esterhan.

8. Kitap: Kırım, Girit, Selanik, Rumeli.

9. Kitap: Kütahya, Afyon, Manisa, İzmir, Sakız Adası, Kuşadası, Aydın, Tire, Denizli, Muğla, Bodrum, Ege adaları, Isparta, Antalya, Alanya, Karaman, Silifke, Tarsus, Adana, Maraş, Antep, Kilis, Halep, Lazkiye, Şam, Beyrut, Sayda, Safed, Nablus, Kudüs, Medine, Mekke ve civar yerleri.

10. Kitap: Mısır.

Evliya Çelebi gezdiği yerlerin tasvirini çizerken kendine has dili ve üslubuyla mübalağa sanatını çokça kullanarak fantastik ve gerçek dışı olayların anlatımına da yer verir (Mülayim, 2011: 14). Bununla birlikte seyahatname bundan önce yazılan coğrafya, anı, gazavatname, fetihname, esaretname gibi türlerden farklı olarak tam anlamıyla bir seyahat kitabıdır. Evliya Çelebi'nin seyahatinin boyutlarını anlamak için gezdiği yerlere ve gezi planına bakmak faydalı olacaktır. Dankoff, 2012'de yaptığı çalışmada Seyahatnamenin şematik çerçevesini şu şekilde çizmiştir:

1. Rüya: 19 Ağustos 1630'da İstanbul'un tarihi ve coğrafi olarak incelenmesi. Boydan boya Haliç ve Boğaz. Dükkânlar, loncaların geçiş törenleri.
2. Rüya (tekrar) Seyahatlerin Başlaması: 27 Nisan 1640. Bursa, Trabzon, Kafkasya ve Kırım'da gazalar. Girit, Hanya seferi. Erzurum. Azerbaycan. Celaliler, Varvar Ali Paşa. İstanbul 1648: Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve yeniçeri isyanı. Kara Haydaroğlu Destanı.
3. Suriye, İstanbul 1650: Melek Ahmet Paşa'nın vezirliği. Rumeli. İstanbul 1653-1655: İpşir Paşa'nın vezirliği, Melek Ahmet Paşa'nın Van'a sürülüşü, Evliya'nın kaçıışı.
4. Van ve Bitlis. Azerbaycan, Kürdistan, Mezopotamya, Musul.
5. Van'a dönüş. Bitlis'ten kaçış. İstanbul 1656. Özi. İstanbul 1658. Kaya Sultan'ın ölümü. Köprülü ile Celalilere karşı. Eflak, Boğdan ve Erdel seferleri. Bosna. Seydi Ahmet Paşa destanı.
6. Melek Ahmet Paşa'nın ölümü. Macaristan. Yenikale'nin terk edilmesi.
7. Raab Savaşı 1664. 1665'te Kara Mehmet Paşa ile Viyana'ya gidiş. Kırım, Çerkezya, Kalmukya → Azak.
8. İstanbul 1667. Yunanistan. Girit. Kandiye seferi. Arnavutluk. İstanbul 1670.
9. Ege ve Akdeniz kıyıları. Kutsal topraklar. Hac. → Kahire.
10. Kahire 1672: tarihi ve coğrafi inceleme. Dükkânlar ve loncalar. Aşağı Nil: Delta. Yukarı Nil: Sudan ve Habeşistan. → Kahire.

Evliya Çelebi, kendisinin de eserinde ifade ettiği gibi Rum, Arap, Acem’de, İsveç, Leh ve Çek’te 51 yıl yedi iklim ve 18 padişahlık yerini gezmiştir. Kendisini eserinde, âlem seyyahı ve insanların dostu manasında, “*seyyah-ı âlem ve nedim-i beni âdem*” olarak tanımlar (Kahraman, 2011: 266).

Seyyah-ı âlem Evliya Çelebi, eserinde halk kültürüne, halk hikâyelerine, efsanelere ve halk şiirine büyük oranda yer vermiştir. Sarayda yetişip büyümesine rağmen halk ile iç içe olmuştur. Halkın haksızlığa uğradığı bazı konularda devletin yanında değil, halkın yanında yer almış ve eserinde var olan sorunları dile getirmiştir. Özellikle yaşadığı dönemdeki, Celali isyanları sırasında halkın yaşadığı acıları kaleme almıştır (Kahraman, 2011: 268).

Halk kültürüne yönelik olarak gezdiği illerde Evliya Çelebi, insanların yüz renkleri, erkeklerin ve kadınların giyecekleri, erkek ve kadın isimleri, ürünler, yiyecek ve içecekler ve lehçeler gibi çok farklı konular hakkında bilgiler aktarmıştır.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde gezdiği yerlerde dostlar edinmeye özen gösterir ve bölgenin önemli şahsiyetleri ile tanışır. Eserinin bazı yerlerinde şiirli anlatımlar da bulunmaktadır. Gezdiği yerler hakkında daha önce yazılan kaynaklara da başvurur. Yorumladığı konular hakkında ayet ve hadislerle başvurarak açıklamalar yapar. Konuşup görüştüğü insanlarla röportaj yapar gibi verdikleri bilgiler değerlendirir (Okumuş, 2011: 284).

Evliya Çelebi seyahatnamesinde tarihe ışık tutacak bilgileri de gözlemleri ve tecrübelerine dayalı olarak aktarmaktadır. Seyyah-ı âlem Evliya Çelebi, IV. Murat’ın ölümü ile ilgili olarak şunları aktarmıştır:

“Saadetli padişahın tuğu ve otağı Davut Paşa Ovasına dikilmek üzere iken nikris (damla hastalığı olup parmak mafsallarına musallat olur) hastalığından dolayı halsizleşmiş ve uğramış olduğu diğer müzmin (süreklileşmiş) hastalıkların eleminden ve sefer ızdırabından yatağa düşmüştü. Artık bu hastalıktan kurtulması imkânsızdı. Eski hekimler kılı kırk yarararak karayı aktan ayırdılar, hendese (geometri) bilgisiyle göklere merdiven kurup göklere çıktılarsa da ölüme çare bulamadılar. Bu padişah dahi ölüm hastalığına çare bulamayarak geçici saltanata veda edip ebedi âlemin padişahı oldu. Yıl 1049 (1639-1640) idi. Yattığı yer cennet mekân olsun.”(Alptekin, 2011: 131).

Seyahatnamede, gezilen yerlerle ilgili o yerin tarihi hakkında bilgi veya anlatımlara yer verilmiştir. Özellikle bu anlatımlar sözlü gelenek içerisinde anlatılan bazı aktarımlar da olabilmektedir. Mesela, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine yönelik az sayıda kaynak vardır. Evliya Çelebi, Bursa Kalesi hakkında bilgiler verirken Bursa'nın fethi ve Osman Bey'in ölümü hakkında şunları söylemektedir:

“Osmanoğlu devletinin ortaya çıktığı ilk yıllarda (ebced hesabıyla) evvela Osman kelimesinin karşılığı olan tarihte (H. 699/M. 1300), Osman Gazi beyliğinin ilk yıllarında üç kere kuşattılar. Üçüncüsünde Osman Gazi gut hastalığına tutulup bu sefer de alamayıp yine Konya'ya yöneldi. Şehzade Orhan Çelebi ile Şeyh Hacı Bektaş-ı Veli'yi 80.000 İslam askeri ile Bursa'ya gönderip kuşattırdı. Bursa Kalesi'nin Kaplıca tarafında büyük bir kule ve Pınarbaşı'nda da büyük bir kule yapmaya başladılar. Yedi ayda bu kuleleri tamamlayıp Bursa'yı yeniden kuşatmaya başladılar.

Kaplıca tarafından Orhan Bey Pınarbaşı tarafındaki kuleden Orhan Bey'in kardeşinin oğlu Timur Bey ve dağ tarafındaki eğimli yerden de Balabancık Bey kuşatıp dört taraftan yardıma gelen kâfirleri tamamen kılıçtan geçirdiler. Kale içinde sığınmış olan kâfirler kıtlık ve yokluğa düşüp sonunda bir sene kuşatmadan sonra vire ile kaleyi Orhan Gaziye 1322 tarihinde teslim ettiler. Osman Gazi'ye müjde ile Orhan Gazi seğirdip gitti, ancak Bursa fetholdüğü saat Osman Gazi ruhunu teslim etmişti. Oğlu Orhan Gazi müstakil padişah olup Hacı Bektaş-ı Veli ile Bursa'ya geldi. Bursa ilk Osmanoğlu taht merkezi olup o kadar mamur ve bakımlı oldu ki, sanki bir İrem bağı idi. Osman Gazi'nin vefatına tarih “Feth-i Bursa”dır. Daha sonra Osman Gazi'nin cenazesini Bursa'ya getirip iç kalede defnettiler, büyük ziyaretgâhtır.” (Kahraman, 2010: 25).

Seyahatname'de, Sosyal Bilgiler öğretimi için tarih konularının öğretilmesi noktasında birçok şekilde yararlanmak mümkündür. Seyahatnamenin bir özelliği de anlatılan yerle ilgili olarak daha önceden yaşanan olaylar ve durumlarla ilgili açıklamaların da yapılmasıdır. Mesela Evliya Çelebi, İstanbul'u gezerken yazdıkları şeylere ek olarak tarihi bilgilere ve anlatımlara da yer vermektedir. İstanbul anlatımı sırasında Evliya Çelebi, Fatih Sultan Mehmet'in doğumu, savaş hazırlıkları, fetih ve sonrası hakkındaki bilgileri de paylaşmaktadır. Yine Topkapı Sarayının anlatıldığı kısımda seyyah-ı âlem, İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in ganimeti nasıl paylaştırdığını aktararak konuya girer (Freely, 2003: 52).

Tarihe kaynaklık etmesi bakımından seyahatnameler, Sosyal Bilgiler öğretimi içerisindeki birçok konu ile ilgili açıklama ve bulguları bünyesinde barındırır. Genel olarak seyahatnamede bulabileceğimiz konular; sosyo-kültürel yapı, demografik yapı, toplumsal gruplar, din, popüler kültür, halk dindarlığı, dini ziyaretgâhlar, etnik gruplar, eğlenme, dinlenme, boş zaman kültürü, yeme- içme, kıyafet kültürü, dil, isim kültürü, menkıbeler, halk oyunları, siyasi ve idari yapı, türkü ve maniler, fiziki ve mimari yapı, kahramanlar ve büyük adamlardır (Okumuş, 2011: 284).

2.6. İlgili Araştırmalar

Sosyal Bilgiler öğretim programlarının belli konular çerçevesinde analiz edilmesine dayanan araştırmalar giderek yaygınlaşmaktadır. Özellikle Sosyal Bilgiler öğretimi ile ilgili yayınların çıkmasından sonra bu alana yönelik araştırmalar da çeşitlenerek zenginleşmektedir.

Sosyal Bilgiler ile ilgili araştırmaları bu çalışma bağlamında değerlendirecek olursak üç boyutlu olarak değerlendirmemiz gerekecektir. Birincisi, Sosyal Bilgiler öğretim programlarına yönelik yapılan çalışmalardır. Burada, öğretim programları içerik analizine tabi tutularak açıklamalar yapılır. İkincisi, Sosyal Bilgiler öğretiminde edebi eserlerin kullanılması hakkında yapılan çalışmalar ve son olarak da, doğrudan seyahatnameleri inceleyen çalışmalardır. Seyahatnamelere ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Özellikle bu eserlerin sosyoloji, tarih, edebiyat ve halk kültürü alanlarında önemli bilgiler vermesinden dolayı üzerinde yapılan çalışmalar fazladır.

Akengin ve Demir (2011) tarafından hazırlanan “*Hikâyelerle Sosyal Bilgiler Öğretimi*” isimli çalışma, bir edebi türün Sosyal Bilgiler dersinde nasıl kullanılacağını ve değerlendirileceğinin yollarını göstermektedir. Bu çalışma, 2005 yılı programı çerçevesinde yeni anlayışlara dayalı olarak edebiyat temelli bir Sosyal Bilgiler öğretiminin temel özelliklerini sunmaktadır. Örnek ders işlenişleri ve etkinliklerle örnek metinler de çalışmanın son kısmında bulunmaktadır.

Ambarlı tarafından 2010 yılında hazırlanan, “*Türkiye’de Cumhuriyetten Günümüze Sosyal Bilgiler Programları (Değişiklikler, Düzenlemeler, Güncellemeler)*” isimli çalışmada, Sosyal Bilgiler içerisindeki derslere göre ilkökul programları analiz edilmiştir ve son bölümde ise 2005 programı detaylı olarak analiz edilmiştir.

Mala, 2010 yılında yaptığı doktora çalışmasında, Cumhuriyetten günümüze ilköğretim programlarını felsefi ekollere uygunluğuna göre değerlendirmiştir. İzlenen yol ve yöntem açısından çok faydalı olan bu çalışmada, ilk olarak detaylı bir kuramsal yapı oluşturulmuştur. Öğretmen görüşleri ve elde edilen kuramsal bilgiler, bulgular bölümünde değerlendirilmiştir.

2010 yılında, Bacıoğlu tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, edebi bir tür olan seyahatnamelerin nasıl incelendiğine ilişkin fikirler elde etmek mümkündür. Bacıoğlu ilk olarak çalışmasında, seyahatnameleri açıklayarak tasnif etmiş daha sonra geçiş dönemlerine ilişkin seyahatnamelerdeki bulguları açıklamıştır. Burada Türklerle ilgili seyahatnameler, ilk yabancı seyahatnameler, Çinli, Arap ve Avrupalı seyyahların seyahatnameleri örnekleri ile genel olarak açıklanmıştır.

Şanlı (2009) tarafından hazırlanan “*Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularının Öğretiminde Siyasetnamelerden Faydalanmanın Akademik Başarıya Etkisi*” isimli çalışmada, belirlenen okulda, 50 öğrenciden oluşan örneklem üzerinde deneme modeline dayalı olarak uygulama yapılmıştır. Araştırmada, ön-test, son-test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın kuramsal olarak çizdiği tablo ve yöntem açısından dikkate değer bir çalışmadır.

2008 yılında, Berk tarafından hazırlanan çalışma, 1998 Sosyal Bilgiler öğretim programı ile 2005 Sosyal Bilgiler öğretim programı tarih konularının karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Karşılaştırmada izlenen yol açısından ve iki programın değerlendirilmesi açısından önemli bir çalışmadır.

Yılmaz, 2007’de yaptığı çalışmada Sosyal Bilgiler öğretim programının yapılandırmacılık açısından değerlendirmesini yapmıştır. Burada programın her ögesi, yapılandırmacılığın temel felsefesi açısından ele alınarak değerlendirilmiştir.

“*Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihsel Yazılı Kanıtların Kullanımı*” isimli çalışmasında Doğan (2007), kuramsal olarak detaylı bir şekilde sunduğu açıklamalar açısından önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada, kanıt temelli bir Sosyal Bilgiler öğretiminin temel ilkeleri açıklanarak bu kanıtların derslerde kullanılacağı stratejiler de verilmektedir. 2005 programına ilişkin değerlendirmelerin de yapıldığı bu çalışma, genel olarak kaynakların kullanımı ve derslerdeki sunuş biçimine yöneliktir.

2006 yılında Kavak tarafından “1998 Yılında Yürürlüğe Giren İlköğretim Sosyal Bilgiler Müfredatında Tarih Konularının İçerik Bakımından Değerlendirmesi” isimli yüksek lisans tezi, tarih konuları açısından programının ele alınıp değerlendirilmesini kapsamaktadır. Burada sadece 1998 programı incelenmiş ve 2005 programı ile kıyaslamalar yapılmıştır.

Keskin’in 2002 yılında yaptığı program tarihine yönelik çalışması kapsamlı ve yol gösterici bir çalışma olmuştur. Keskin, çalışmasına Meşrutiyet’ten başlamış ve detaylı bir tasnifle Sosyal Bilgiler öğretim programlarını açıklamıştır. Burada ilkokul, ortaokul ve ilköğretim şeklinde hazırlanan programların içerik analizine yer vermiştir. Programların içerikleri açıklandıktan sonra, içerik analizleri ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca Sosyal Bilgiler öğretim programlarının tarihi sürecini çok iyi bir şekilde yansıtan bu çalışmada, okul kademelerinin isimlendirilmesindeki değişimleri ve yasal düzenlemeleri de görmek mümkündür.

Nalçacı, 2001 yılında yaptığı çalışmasında, ilk olarak programlara kaynaklık eden düzenlemeleri açıklamış, daha sonra ilkokul programlarını 1926’dan 1999’a kadar analiz etmiştir. Bu çalışmada, programlar içerik, amaçlar, eğitim durumu, araç ve gereçler gibi öğeler çerçevesinde ele alınarak bulgular paylaşılmıştır.

III. BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, verilerin toplanması ve analizi ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Cumhuriyet'ten günümüze uygulanmış olan Sosyal Bilgiler programlarında kazanımlar, içerik ve eğitim durumları açısından seyahatnamelerin incelenmesi amaçlanan bu çalışmada var olan durum olduğu gibi betimlendiği için tarama modeline dayanır.

Karasar'a (2011) göre, tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırmalardır. Bu yaklaşımda, araştırmaya konu olan konu kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Var olan durumu değiştirmeye veya etkilemeye çalışılmaz. Bilinmek istenen durum bellidir, fakat burada önemli olan onu uygun bir şekilde gözleyerek belirleyebilmektir.

Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Eğitim alanında; ders kitapları, program yönergeleri, okul yazışmaları, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, rehberlik kayıtları, ders ödevleri ve sınavlar, eğitimle ilgili resmi belgeler gibi dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 188).

Belirlenen amaçlar doğrultusunda tarama modeli içerisindeki tarihsel yöntem kullanılacaktır. Genel tarama modeli içerisinde yer alan "tekil tarama modelleri" anlık durum saptamaları ve zamansal gelişim ve değişimleri belirlemektedir. Bu taramalarda "izleme" ve "kesit alma" yaklaşımları kullanılabilir (Karasar; 2011, 79.) Bu doğrultuda uygulanan programlar elde edilen kaynaklar çerçevesinde taranarak açıklama ve karşılaştırmalar yapılmıştır.

3.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada verileri toplamak için nitel araştırma yöntemleri kapsamında literatür taraması veya doküman analizi kullanılmıştır. Çalışmada literatürde ulaşılabilen eserler ve kaynaklar incelenerek elde edilen bulgular doğrultusunda yorumlar yapılmıştır. Literatür taraması ile elde edilen veriler içerik analizi ile incelenmiştir.

Nitel araştırmaların amacı, bir Őeye derinlemesine ve bütüncül olarak bakmak, onu karmaşıklığı içerisinde incelemek ve bağlamı içinde anlamaya çalışmaktır (Punch, 2011: 183). Literatür taraması, araştırma yapılan alan hakkında var olan bilgileri, düşüncelerin, araştırma bulgularının ve tartışmaların belli bir amaca ulaşabilmek için okunması, seçilmesi ve bunların etkili bir Şekilde eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmesine dayanır (Ekiz, 2009: 212).

Program değerlendirme sürecinde hedeflerin, kapsamı, örgütün değerlendirilmesi sırasında bazı bilgilerin yazılı dokümanlardan elde edilmesi gerekmektedir. Bu durumlarda tarihi yöntemden yararlanılır. Bu yöntemle elde edilen veriler büyük ölçüde nitelikselidir.

Geçmiş zaman içinde meydana gelmiş olay ve olguların araştırılmasında ya da bir problemin geçmişle olan ilişkisi yönünden incelenmesinde kullanılan yöntemde, bilgileri dört kaynaktan elde etmek mümkündür (Nan Lin,1976: 2 14, Akt. Erden, 1998: 62).

- Arşivlerdeki bilgiler
- Kişisel dokümanlar
- Özel dokümanlar
- Kamu dokümanları (gazete, dergi, literatür vb.)

Program değerlendirme sürecinde de bu dört tür kaynaktan yararlanmak mümkündür. Okul arşivindeki öğrenci, öğretmen ve diğer personel hakkında bilgiler, öğretmenlerin planları, ders notları, not defterleri, öğrencilerin ders notları, sınav kâğıtları, örgüt içindeki yazışmalar, ders kitapları, yazılı öğretim programlarının incelenmesi programlar hakkında çok değerli bilgiler verebilir (Erden, 1998: 61-62).

Araştırmada tarihsel yöntem kullanıldığından veri kaynakları, Cumhuriyetten günümüze kadar uygulanan Sosyal Bilgiler ikinci kademe öğretim programları ile ilgili

yazılı materyallerdir. Bu doğrultuda Sosyal Bilgiler öğretimi ikinci kademe için hazırlanan programlar, Türk eğitim tarihi üzerine yapılan araştırmalar, programların değerlendirildiği bilgi verici nitelikteki eserler ve Sosyal Bilgiler öğretimi alanındaki kaynak eserler veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

Verilerin toplanması sürecinde bazı programlara ulaşılamamıştır. Doğrudan elde edilemeyen programların içerikleri ve yapısal özellikleri, bu programlar hakkında yapılan bazı çalışmalarındaki değerlendirmelerden yararlanılarak incelenmiştir. Belirlenen veriler yapısal olarak, amaçlar ve içerik açısından analiz edilecektir. Genel manada yapılan içerik analizinden ziyade özellikle seyahatnameler çerçevesinde analiz ve değerlendirmeler yapılmıştır.

IV. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Sosyal Bilgiler öğretim programının günümüze kadar geçirdiği değişimi aşağıdaki tabloda özetlemek mümkündür.

Tablo-3: Genel Olarak Sosyal Bilgiler Öğretim Programları

Uygulanan Dönem	Programdaki İsimlendirme	Açıklamalar
1923-1968	Tarih, Coğrafya, Vatandaşlık Programları	-Tek disiplinli program yaklaşımı benimsenmiştir. -Dewey'in eğitim felsefesi etkili olmuştur.
1968-1985	Sosyal Bilgiler Programı	-Toplum ve Ülke İncelemeleri ismi, Sosyal Bilgiler ismine dönüştürülmüştür. -Disiplinler arası bütünleştirilmiş yaklaşım benimsenmiştir.
1985-1998	Milli Tarihi, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri Programı	-Tek disiplin anlayışı hâkimdir. Sosyal Bilgiler ismi kullanılmamıştır. -1997 yılında 8 yıllık zorunlu ve kesintisiz ilköğretim uygulamasına geçilmiştir.
1998-2012	Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	-1968'deki adlandırmaya tekrar dönmüştür. -Sosyal yapılandırmacılık esasına dayalı hazırlanmıştır. -4-7. sınıflarda Sosyal Bilgiler mihver ders haline getirilmiştir.
2012 Sonrası	Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	-8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim yerine, 12 yıllık zorunlu kademeli eğitim getirildi. - 4 yıl süreli ilkokul (1. 2. 3. ve 4. sınıf) ve 4 yıl süreli ortaokul (5. 6. 7. ve 8. sınıf) şeklinde belirlendi.

Şura kararlarında ilköğretime ilişkin gündeme gelen sorun ve çözüm önerileri daha sonraki yıllarda uygulama olarak programlara da yansımıştır. 1970'li yıllarda ortaokul programlarına Sosyal Bilgiler öğretim programı şeklinde yansıyan değişimler, 1985 yılındaki düzenlemelerle tekrar tek disiplinli ve ayrı derslerden oluşan bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu yapı içerisinde tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi dersleri

birbirinden ayrı olarak okutulmuştur. 1998 yılındaki programla, 1985 yılındaki uygulama kaldırılmış tekrar disiplinler arası Sosyal Bilgiler anlayışı benimsenerek bu uygulama, günümüze kadar değişik yıllardaki güncelleme ve düzeltmelerle gelmiştir.

4.1. 1938 Ortaokul Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi

Cumhuriyet döneminde ortaokullara yönelik düzenlemeler incelendiğinde, ilk olarak ortaokulların liselerle birlikte ortaöğretimi oluşturduğu görülecektir. Bu öğretim kademesi ile ilgili olarak zaman içerisinde birçok değişiklik yapılmıştır. 1924 yılında, ortaokulların eğitim seviyesinin ayrı bir eğitim birimi olması yönünde bir karar alınmıştır. 1927 yılında, lise ve orta mektepler talimatnamesi yayımlanarak ortaöğretimle ilgili önemli bir çalışma yapılmıştır. 1930 yılında ise ortaöğretimin ilk kademesi şeklinde belirlenen ortaokullar, özel amaçları olan bir kurum şeklinde yapılandırılmıştır. Bu okulların amacı, öğrencileri teknik ve akademik liselere yönlendirmektir (Demircioğlu, 2008: 219).

Kazamais'e (1966) göre, ortaokulların misyonu şunlardır:

- Ortaokullar ilköğretimden sonra pratik bilgi veren eğitim kurumlarıdır.
- Ortaokullar akademik ve teknik liselere öğrenci yetiştirirler.
- Ortaokullar ticaret ve profesyonel okullara öğrenci hazırlarlar (Akt. Demircioğlu, 2008:219).

1937-1938'deki genel ortaokulların haftalık ders dağılımına bakıldığında bu dönemdeki programda, Sosyal Bilgilerin karşılığı olarak tarih, coğrafya ve yurt bilgisi derslerinin yer aldığı görülecektir. Cumhuriyet döneminde, 1938 ortaokul programından önce 1924, 1927 ve 1930 yıllarında da programlar hazırlanmıştır. Bu programlara ilişkin verilere ulaşamadığından 1938 programı ile başlanarak değerlendirmeler yapılmaktadır.

1938 ortaokul programı incelendiğinde tek disiplinli bir yaklaşımın esas alındığı görülecektir. Bu programda, Sosyal Bilgiler dersi kapsamındaki dersler ve haftalık ders dağılımları şu şekildedir.

Tablo-4: 1938 Ortaokul Programına Göre Sosyal Bilgiler Derslerinin Haftalık Dağılımı

Dersler	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	Toplam
Tarih	2	2	2	6
Coğrafya	2	2	2	6
Yurt Bilgisi	-	2	2	4
Toplam	4	6	6	16

Kaynak: Ortaokul Programı, 1938, Akt. Keskin, 2002: 229.

1938 ortaokul programında tarih dersine ve yurt bilgisi dersine yönelik amaçlar bulunmamakta, coğrafya dersine ait ise dokuz tane hedef yer almaktadır. 1938 ortaokul programı bu özelliği ile seyahatnamelere ilişkin tarih konularının öğretimde ve coğrafya dersinde hedefler bulunmamaktadır.

1938 programında coğrafya dersinde doğrudan seyahatnamelerle ilgili bir hedef cümlesi bulunmamaktadır. Fakat bu programda, coğrafya dersinde coğrafyanın insan ve insanın coğrafya üzerindeki etkisine ve vatan hakkında öğrencilere bilgi verme amacına yönelik şu hedefler belirlenmiştir:

- ✓ Talebeye bulunduğu muhit, vatan ve memleket hakkında bilgi vermek.
- ✓ Coğrafi muhitin insanlar üzerinde ve insanların coğrafi muhit üzerindeki tesirleri hakkında esaslı bilgiler vermek.
- ✓ Talebeye milletlerin refah ve saadetlerinin coğrafi muhitten edilen istifade derecesine ne kadar çok tabi olduğunu, memleketin henüz işlenmemiş olan tabii servetlerinin çalışmak isteyen erkek, kadın zekâ ve azim sahipleri için nasıl geniş bir faaliyet ve muvaffakiyet teşkil ettiğini kavratmak (Ortaokul Programı, 1938, Akt. Keskin, 2002: 230).

Ortaokul birinci sınıf tarih dersi “Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar”, ikinci sınıflara ait tarih dersi “Orta Zamanlar” ve son olarak ortaokul üçüncü sınıf tarih dersi “Yeni ve Yakın Zamanlar” ve “Türkiye Cumhuriyeti” başlıklarında alt konulara ayrılarak programda yer almıştır. Çok geniş ve yoğun konulardan oluşan tarih dersinde seyahatnamelere yönelik olarak bir konu yer almamıştır.

1938 Ortaokul programında, “Umumi Coğrafya Esasları” ve “Kıtalar Coğrafyası” isimlerinde iki ana konudan oluşan coğrafya dersi ile ilgili konular ve alt başlıkların yanı sıra kullanılacak materyaller üzerinde özellikle durulmuştur.

Ortaokul ikinci sınıf coğrafya dersi, birinci sınıfın devamı niteliğinde olup burada şu alt başlıklar bulunmaktadır:

1. Avrupa kıtası
2. Amerika kıtası
3. Okyanusya ve Avustralya kıtaları
 - Okyanusya’da seyahat ve keşifler hakkında malumat
4. Antarktika kıtası
 - Kutup seyyahları ve keşfiyatı.

Seyahatnamelere ilişkin bazı konular, 1938 ortaokul programında üçüncü sınıf coğrafya dersinin 3. ve 4. konu başlıklarında alt başlık olarak görülmektedir. “Okyanusya’da seyahat ve keşifler hakkında malumat” ve “Kutup seyyahları ve keşfiyatı” başlıklı konular, seyyahların keşiflerine ilişkin konuların 1938 ortaokul programında coğrafya dersinin içeriğinde yer aldığını göstermektedir.

4.2. 1949 Ortaokul Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi

1945-1960 yılları arasında III. Milli Eğitim Şurası (1949), IV. Milli Eğitim Şurası (1949), V. Milli Eğitim Şurası (1953) ve VI. Milli Eğitim Şurası (1957) toplanmıştır. Bu dönemde düzenlenen Milli Eğitim Şuralarında ilköğretim ve ortaöğretimle ilgili düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür.

1948 İlkokul programındaki tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri V. Milli Eğitim Şurasında, “Toplum ve Ülke İncelemeleri” şeklinde ele alınmış ve daha sonra 1962 İlkokul program taslağında bu isimle yer almıştır. 1968 yılında geliştirilen ilkokul programında, Toplum ve Ülke İncelemeleri dersine ait konular kaynaştırılarak birleştirilmiş ve “Sosyal Bilgiler” dersi adı altında okutulmaya başlanmıştır. Tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi gibi Sosyal Bilgiler kapsamındaki dersler, ilk kez 1968 ilkokul programında birbiriyle yakın ilişkisi göz önünde bulundurularak tek ders adı altında okutulmuştur (Tazebay, 2000: 117).

1950’li yıllar, ilköğretim kurumlarının yapısında ve program çalışmalarında önemli değişimlerin olduğu yıllardır. Bu dönemde 4 ve 5. sınıflarda okutulan tarih,

coğrafya ve vatandaşlık bilgisi dersleri Toplum ve Ülke İncelemesi; tabiat bilgisi, tarım ve aile bilgisi dersleri Fen ve Tabiat Bilgileri adı altında birleştirilmiştir (Özkan, 2011: 229).

1949 ortaokul programında ilk kez Milli Eğitimin amaçlarına ve ortaokulun eğitim öğretim ilkelerine yer verilmiştir. Bu yönü ile 1949 ortaokul programı bundan önce hazırlanan programlardan ayrılmaktadır.

Tablo-5: 1949 Ortaokul Programına Göre Sosyal Bilgiler Derslerinin Haftalık Dağılımı

Dersler	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	Toplam
Tarih	2	2	2	6
Coğrafya	2	2	1	5
Yurttaşlık Bilgisi	1	1	1	3
Toplam	5	5	4	14

Kaynak: Ortaokul Programı, 1962, Akt. Keskin, 2002: 250.

Görüldüğü üzere, Sosyal Bilgiler dersi 1938 ortaokul programında olduğu gibi 1949 ortaokul programında da tek disiplinli bir anlayış çerçevesinde tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri ile yapılandırılmıştır.

1949 ortaokul programında tarih dersine ilişkin sekiz tane amaç yer almaktadır. Bu amaçlar içerisinde doğrudan seyahatnamelerin kullanımına ilişkin herhangi bir amaç yer almamaktadır. Fakat bunlardan bazı amaçlar, derslerde seyahat anlatılarının kullanılabilceğini göstermektedir. Örneğin; “*Tarihte milletlerine ve insanlığa hizmet etmiş büyük adamların hayatlarına ve hizmetlerine karşı öğrencilerde ilgi ve hayranlık uyandırmak*” şeklinde yer alan amaçta edebi türlerin kullanılabilceğine işaret edilmektedir.

1949 ortaokul programında coğrafya dersi için dokuz tane amaç belirlenmiştir (Ortaokul Programı, 1949, Akt. Keskin, 2002: 552). Tarih dersinde olduğu gibi coğrafya dersinin amaçları içerisinde de seyahatnamelere yönelik herhangi bir amaç bulunmamaktadır. Fakat “*Öğrencilerde, coğrafya alanında insan refah ve saadetine büyük hizmetler etmiş olanlara karşı takdir ve hayranlık duygusunu uyandırmak*” şeklinde ifade edilen amaç, tarih dersindeki amaç gibi öğrencilerin ilgisini bu derslere

çekmek için konulmuş amaçlardır. Seyyahların coğrafyacı kimliklerinden hareketle bu amacın kapsamına onların da girebileceği varsayılabilir.

1949 ortaokul programında tarih dersinin açıklamalar kısmında; “*Geçmiş çocukların gözleri önüne getirmek ve onlara geçmişteki olayları kavratmak için bugün ile geçmiş arasında karşılaştırmalar yaptırmak ve karşılaştırılacak olayları öğrencilerin içinde yaşadıkları günün olaylarından seçmek gerekir.*” şeklinde bir açıklama yer almaktadır (Ortaokul Programı, 1949, Akt. Keskin, 2002: 256). Geçmişteki olay veya durumları bugün ile karşılaştırmanın en güzel örneklerini seyahatnamelerde görmemiz mümkündür.

1949 ortaokul programına göre birinci sınıf tarih dersi konuları şunlardır:

1. İnsanlık Tarihine Giriş
2. Türklerin Ana Yurdu ve Göçler
3. Göçlerden Sonra Ana Yurtta Kalan Türkler
4. Ön Asya Tarihi
5. İlk Çağlarda Anadolu
6. İlk Çağlarda Akdeniz Uygarlığına Toplu Bir Bakış
7. Ege Havzası
8. Roma Tarihine Toplu Bakış

1949 ortaokul programına göre ikinci sınıf tarih dersi konuları şunlardır:

1. Orta Çağa Girerken
2. İslam Tarihi
3. Selçuklular
4. Mısır ve Suriye Türk Devletleri
5. Osmanlı Devleti
6. İstanbul’un Fethi

1949 ortaokul programına göre üçüncü sınıf tarih dersi konuları şunlardır:

1. Yeni Çağ Başlarında Avrupa
2. Osmanlı İmparatorluğunun Yükselme Devri
3. Osmanlı İmparatorluğunun Duraklama Devri
4. Osmanlı İmparatorluğunun Gerileme Devri
5. Osmanlı Türk Uygarlığı
6. VII ve VIII. Yüzyıllarda Avrupa Ve Amerika
7. Osmanlı Devletinde Geniş İslahat Devri

8. Tanzimat ve Meşrutiyet Devirleri
9. İstiklal Savaşı
10. Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi
11. İkinci Cihan Savaşı ve Türkiye (Ortaokul Programı, 1949, Akt. Keskin, 2002: 257-259).

Tarih dersinde üç sınıfın konularına bakıldığında, her üç sınıfta da seyahatnamelere ilişkin bir konu yer almamaktadır. 1938 ortaokul programına göre 1949 programı tarih dersinin içeriğini biraz daha kısaltmıştır. 1949 ortaokul programında, açıklamalar kısmında ilk defa derslerde kullanılabilecek araçlar sıralanmıştır. Bu araçlar:

- a) Yerküre,
- b) Kabartma haritalar,
- c) Plan ve haritalar,
- d) Resimler,
- e) Grafikler,
- f) Ders kitapları, yardımcı kitap ve yazılar, istatistik bilgileri,
- g) Eşya ve ürün koleksiyonları,
- h) Coğrafya defterleri,
- i) Yazısız haritalar,
- j) Kum masası ve kum havuzudur (Ortaokul Programı, 1949, Akt. Keskin, 2002: 260).

1938 ortaokul programında coğrafya dersi için bu şekilde materyallerin kullanılmasına yönelik bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bu materyaller içerisinde doğrudan seyahatnameler bulunmamaktadır, fakat yardımcı kitap ve yazılar içerisinde seyahat anlatılarının olabileceği varsayılabilir.

1949 ortaokul programında coğrafya dersi; birinci sınıfta genel coğrafya, ikinci sınıfta kıtalar coğrafyası ve üçüncü sınıf coğrafya dersi ise Türkiye coğrafyası konularına ayrılmıştır. 1949 ortaokul programında, içerik olarak coğrafya ve yurttaşlık bilgisi derslerinde seyahatnamelere ilişkin herhangi bir konu yer almamaktadır.

4.3. 1970 Ortaokul Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi

1952 yılında Wofford'un çalışmalarıyla ilköğretime yönelik bilimsel anlamda program geliştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda 1962 program taslağı hazırlanarak denenmiştir. 1968 ilkokul programı, yapılan bu denemelerden sonra geliştirilerek uygulamaya konulmuştur. 1968 yılından sonra deneme uygulamaları süreklilik göstermemiştir (Tazebay, 2000: 177).

Sosyal Bilgiler öğretim programının şekillenmesinde 1968 ve 1970 yılları önemli bir dönüm noktasıdır. 1968 yılında ilköğretim birinci kademeye, 1970 yılında ise ilköğretim ikinci kademeye disiplinler arası bir yaklaşımla Sosyal Bilgiler anlayışı girmiştir. 1968 yılındaki bu temel düzenlemeye, 5-14 Şubat 1953 tarihinde toplanan V. Milli Eğitim Şurasında ilköğretimle ilgili alınan kararlar zemin hazırlamıştır.

V. Milli Eğitim Şurasında ilkokul programlarının yeniden gözden geçirilmesine yönelik kurulan komisyonda ilköğretimle ilgili olarak şu genel tespit yapılmıştır:

“Birinci devrede toplu öğretim esasına göre ilerleyen dersler, ikinci devrede birden bire çocuğun kavrayışına, düşünme tarzına ve tecrübe imkânlarına uymayan bir istikamet almaktadır. Mesela, hayat bilgisi dersleri bu devrede birden bire tabiat bilgisi, tarih, coğrafya, yurttaşlık ve aile bilgisi halinde dallanmakta, her biri çocuk seviyesini aşan mücerret bir mahiyet alarak ağırlaşmaktadır. Bu durum uzun zamandan beri öğretmenlerimiz kadar, çocuk velilerinin de haklı şikâyetlerine yol açmıştır.” (Özalp ve Ataünal, 1977: 298-299).

V. Milli Eğitim Şurasında ilköğretimin birinci ve ikinci kademesine yönelik yapılan bu tespitler dikkat çekicidir. Özellikle komisyonun bu ifadelerinden Sosyal Bilgiler kapsamındaki derslerin ikinci kademeye çok karmaşık bir yapıda yansıdığı anlaşılmaktadır. Tespit edilen bu sorun, komisyonun aldığı şu kararlarla çözülmeye çalışılmıştır:

- İkinci devredeki öğrencilerin gelişimi dikkate alınarak Hayat Bilgisi topluluğunu oluşturan bilgi unsurlarının ayrılması ve bu bilgilerin gruplar halinde birleştirilmesi uygun görülmüştür.
- Birinci devredeki Hayat Bilgisi, ikinci devrede iki ana gruba ayrılmıştır. Tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri “Sosyal Bilgiler” adı altında, tarım konuları “Tabiat Bilgisi” adı altında ve aile bilgisi konuları her iki ders grubunda birleştirilmesi kararı alınmıştır (Özalp ve Ataünal, 1977: 299).

1970 yılında uygulamaya konulan Sosyal Bilgiler öğretim programı 1985 yılına kadar uygulamada kalmıştır. 1970 yılında ilk kez ikinci kademe öğrencileri için Sosyal Bilgiler adı altında bir program hazırlanmıştır. 1968 ilkokul programı ile uygulamaya başlanan Sosyal Bilgiler öğretimi anlayışı, 1970’te ikinci kademeye de yansımıştır. Bu anlayışla, daha önceden ayrı ayrı dersler şeklinde düzenlenen yaklaşım terk edilerek bunun yerine toplulaştırmaya gidilmiştir.

Tablo-6: 1970 Ortaokul Programına Göre Sosyal Bilgiler Dersinin Haftalık Dağılımı

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	Toplam
Sosyal Bilgiler	5	5	4	14
Toplam	5	5	4	14

Kaynak: MEB, 1973: 3.

1970 yılında hazırlanan Sosyal Bilgiler öğretim programında 1949 ortaokul programından farklı olarak daha geniş ve çok sayıda genel amaçlar sıralanmıştır. Bu programın giriş bölümünde Milli Eğitimin amacı, Sosyal Bilgiler dersinin önemi ve tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgileri derslerinin “Sosyal Bilgiler” adı altında birleştirilmesinin gerekçesi bulunmaktadır. Açıklamalar kısmında ise 45 tane açıklamaya yer verilmektedir (Keskin, 2002: 271).

Açıklamalar kısmında “ öğrencileri iyi gözlemciler olarak yetiştirebilmek için araştırma ve inceleme gezilerini, gözlem görevlerini iyi bir şekilde planlamak...” şeklinde bir açıklama yer almaktadır. Ayrıca öğrencilere istenilen konuyla ilgili hikâyeler ve piyesler yazdırılması, olayların tasvir ettirilmesi ve resimler yaptırılması gibi bir açıklama bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kaynak kitap ve yazılardan ve kaynak kişilerden yararlanılmasından da bahsedilmektedir.

Programın açıklamalar bölümünde Sosyal Bilgilerde yapılan toplulaştırmaya ilişkin izahlar da yer almaktadır. Özellikle coğrafya dersi konularının sınıflara dağıtılması konusunda, bu programın sadece coğrafya dersi olmadığı Sosyal Bilgiler dersi olduğu vurgulanmaktadır. Bu program, ortaokullar için hazırlanan ilk Sosyal Bilgiler öğretim programı olduğu için daha fazla açıklamaya yer verilmektedir.

1970 ortaokul programında birinci sınıf Sosyal Bilgiler dersi için belirlenen üniteler şunlardır:

1. Ünite: Günlerimiz Nerelerde ve Nasıl Geçiyor
2. Ünite: Köyümüz, Şehir ve Kasabamız Nasıl Bir Yerdedir
3. Ünite: Türkiye'nin Neresindeyiz
4. Ünite: Yurdumuzda Bizden Önce Kimler ve Nasıl Yaşamışlardır
5. Ünite: Apenin Yarımadası ve Roma İmparatorluğu
6. Ünite: Orta Çağda Avrupa ve Doğu Roma İmparatorluğu (MEB, 1973: 26-43).

1970 ortaokul programında ikinci sınıf Sosyal Bilgiler dersinin içeriği şu şekilde belirlenmiştir:

1. Ünite: Orta Çağda İslamıktan Önce Başlıca Türk Devleti ve Uygarlıkları
2. Ünite: İslamı Nerede ve Nasıl Doğdu; Nerelere ve Nasıl Yayıldı
3. Ünite: Müslüman Türk Devletleri
4. Ünite: Onuncu Yüzyıldan Sonra Anadolu
5. Ünite: Yeni Bir Çağ Başlıyor
6. Ünite: Osmanlıların Yükselme Devri
7. Ünite: Avrupa'nın Büyük ve Önemli Bölgeleri
8. Ünite: Osmanlı İmparatorluğunun Duraklama ve Gerileme Devri
9. Ünite: Komşu Devletler ve Bunlarla İlişkilerimiz
10. Ünite: Dünyada Daha Birçok Ülkeler ve Milletler Var (MEB, 1973: 43-50).

Programda üçüncü sınıf Sosyal Bilgiler dersi için on bir tane ünite belirlenmiştir.

Bu ünitelerin isimleri şu şekildedir:

1. Ünite: Demokrasi Nedir ve Türkiye'de Demokrasi
2. Ünite: XIX ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu-İmparatorluğun Yıkılması ve Başlıca Dünya Olayları
3. Ünite: Yeni Türkiye Devletinin Kurulması
4. Ünite: Birleşmiş Milletler ve UNESCO
5. Ünite: Nüfusumuz
6. Ünite: İhtiyaçlarımızı Nasıl Karşılıyoruz
7. Ünite: Ekonomik Hayatımızın Bazı Önemli Problemleri
8. Ünite: Türkiye'de Enerji Kaynakları
9. Ünite: Türkiye'nin Endüstrileşmesi

10. Ünite: Türkiye’de Taşıma, Ulaştırma ve Haberleşme

11. Ünite: Türkiye’de İç ve Dış Ticaret (MEB, 1973: 51-59).

1970 yılında hazırlanan ortaokul programında Sosyal Bilgiler dersinin içeriği bundan önce hazırlanan programlardan farklıdır. İlk kez Sosyal Bilgiler dersi isminde diğer derslerin içeriklerinin birleştirildiği bu programda, içerik olarak tarih konularının fazlaştığı ve vatandaşlık bilgisine ait konuların ise azaldığı dikkat çekmektedir. Bu programda coğrafya ile ilgili konular, üçüncü sınıftaki ünitelerde yoğunlaştırılmıştır.

Ünitelerin isimleri genelde soru cümlesi şeklinde belirlenmiştir. Sosyal Bilgiler dersinin içeriğinde, Avrupa’nın önemli devlet ve bölgeleri, Birleşmiş Milletler, UNESCO ve Roma İmparatorluğu ile ilgili konuların var olması dikkat çekici bir özelliktir. İçerik olarak ele aldığımızda, 1970 ortaokul programında Sosyal Bilgiler dersinin 1,2 ve 3. sınıflarında seyahatnamelere ilişkin konu bulunmamaktadır.

4.4. 1985 Milli Tarih Dersi Öğretim Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi

VII. Milli Eğitim Şurasında (1962) ortaokullar, ortaöğretimin ilk kademesi olarak belirlenmiştir. VIII. Milli Eğitim Şurasında (1970) ortaöğretimi iki derece olarak belirlenmiş ve ilk devresinde seçmeli dersler, ders dışı faaliyetler ve ikinci kademeye hazırlık esas alınarak düzenlenmiştir. IX. Milli Eğitim Şurasında (1974) ise yeni bir ortaokul programı hazırlanarak ortaokul programları yeniden gözden geçirilmiştir (Koçer, 2008: 262-263).

1980 yılına gelindiğinde ortaokul programı yeniden bir değişime uğramıştır. 1968 ilkokul programı ile ilk kez öğretim programlarına giren Sosyal Bilgiler dersi, 1970 yılı ortaokul programına da girmiştir. 1985 yılındaki program geliştirme çalışmaları sonucunda tekrar 1968 yılı öncesindeki uygulamaya geri dönmüştür.

24 Nisan 1985 tarihli ve 67 sayılı karar ile ortaokul “Milli Tarih Dersi Öğretim Programının Kabulü” 17 Haziran 1985 tarihli ve 2190 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır. Alınan karar gereği yeni program, 1985-1986 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Tek disiplin anlayışlı programın belirlendiği Milli Tarih dersinin haftalık ders dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo-7: 1985 Programında Milli Tarih Dersinin Haftalık Dağılımı

Dersler	6.sınıf	7.sınıf	8.sınıf	Toplam
Milli Tarih	2	2	-	4
Toplam	2	2	-	4

Kaynak: MEB, 1995: 432.

Milli Tarih dersi öğretim programının ilk kısmında dersin genel amaçları açıklanmıştır. Bu amaçlar içerisinde seyahatnamelere yönelik bir amaç yer almamaktadır. 1985 Milli tarih programında genel amaçlardan sonra, “Açıklamalar” kısmına geçilmiş burada dersin işlenişine ilişkin genel bilgiler verilmiştir (Tebliğler Dergisi, 1985).

Milli tarih dersi öğretim programının açıklamalar kısmında tarih dersinde belge kullanımı ile ilgili şu açıklamalara yer verilmiştir:

- ✓ “Konular harita üzerinde işlenecek, olayların planları ve krokiler çizilecek, gerektiğinde konularla ilgili olan ve Milli Eğitim Bakanlığı’na okullara tavsiyesi uygun görülen kitap, ansiklopedi, dergi ve broşür gibi kaynaklar ile varsa film ve slâytlardan yararlanılacaktır.
- ✓ Çevredeki tarihi yer, anıt ve eserler gidilip görülecek, müzelerdeki tarihi eser ve belgeler gösterilecek, öğrencilerin geçmişi kolaylıkla göz önüne getirmelerine ve böylece yapıcı ve yaratıcı çalışmaları için malzeme edinmelerine imkân ve fırsat verilecektir.
- ✓ Eski eserlerle anıtların birer tarihi belge olduğuna öğrencilerin dikkati çekilecek, bunların yıkılmaktan, bozulmaktan ve yabancı ellere geçmekten korumanın milli bir görev olduğu fikri aşılacaktır.”

Milli tarih dersi programında, kanıt kullanmaya ve ders ortamında araç-gereçlerin kullanılmasına ilişkin açıklamalar bulunmaktadır. Harita, plan, kroki, kitap, ansiklopedi, dergi, broşür, film ve slâytlar tavsiye edilen materyallerdir. Bu materyaller içerisinde edebi türlere ilişkin bir kaynak yer almamıştır.

1985 yılında, 2190 sayılı Tebliğler Dergisi’nde yayımlanan Milli Tarih dersinin öğretim programında, ortaokul birinci sınıfın ders içeriği şu şekildedir:

1. Ünite: Tarih, Takvim, Çağ, Yüzyıl Kavramları
2. Ünite: Orta Asya Türkleri ve Göçler
3. Ünite: İslam Tarihi
4. Ünite: Türklerin İslamiyete Geçişleri ve İlk Türk İslam Devletleri
5. Ünite: Türkiye Tarihi
6. Ünite: Orta Asya ve Yakın Doğuda Kurulan Diğer Türk Devletleri

Milli Tarih dersinin ortaokul ikinci sınıf yani yedinci sınıflar için belirlenen üniteleri şunlardır:

1. Ünite: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu
2. Ünite: Osmanlı Devleti'nin Yükselmesi ve Dünya Devleti Haline Gelmesi
3. Ünite: Yeni Çağ'da Avrupa'da Önemli Olaylar
4. Ünite: Osmanlı Devleti'nin Duraklama Dönemi
5. Ünite: Osmanlı Devleti'nin Gerileme Dönemi ve Dağılma Dönemi (Tebliğler Dergisi, 1985).

Milli Tarih dersi sadece ortaokul birinci ve ikinci sınıflar için hazırlanmıştır. Dolayısı ile ortaokul üçüncü sınıfta bu ders okutulmamaktadır. 1970 yılındaki Sosyal Bilgiler dersi, ortaokul üçüncü sınıfta 4 saat okutulmaktaydı. 1985 yılında ise ortaokul son sınıfta Milli Tarih dersi yer almamıştır. Birinci ve ikinci sınıfın ders içeriklerine bakıldığında seyahatnamelere ilişkin bir konunun yer almadığı görülecektir. Fakat programın açıklamalar kısmında kanıt kullanımına ve materyal kullanımına yönelik ifadeler bulunmaktadır.

4.5. 1985 Milli Coğrafya Dersi Öğretim Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi

1985 yılındaki düzenleme ile 1970 yılındaki disiplinler arası Sosyal Bilgiler öğretimi anlayışı terk edilmiş ve bunun yerine tek disiplin anlayışına dayalı Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri getirilmiştir. Milli Coğrafya dersi de Milli Tarih dersi gibi ortaokul birinci ve ikinci sınıflarda yer alacak şekilde düzenlenmiş, son sınıfta bu derslere yer verilmemiştir. Buna göre Milli Coğrafya dersinin haftalık dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo-8: 1985 Programında Milli Coğrafya Dersinin Haftalık Dağılımı

Dersler	6.sınıf	7.sınıf	8.sınıf	Toplam
Milli Coğrafya	2	2	-	4
Toplam	2	2	-	4

Kaynak: MEB, 1995: 432.

Milli Coğrafya öğretim programı “genel amaçlar”, “açıklamalar” ve “içerik” kısımlarından oluşmaktadır. Amaçlar kısmında özellikle Türkiye coğrafyası üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Milli Coğrafya dersinin amaçlarında seyahatnamelere yönelik herhangi bir ifade yer almamaktadır. Programda içerikten önce sunulan açıklamalar kısmında, gezilerin düzenlenmesi ve kaynak kullanımı ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

- ✓ “Programdaki konuların daha iyi kavranabilmesi için atlas, harita, grafik, fotoğraf gibi çeşitli vasıtalarından faydalanılmalı ve öğrencilere okuyacakları ülke veya bölge hakkında önceden fikir edinmeleri için, ansiklopedi ve yardımcı kitaplar karıştırmaları tavsiye edilmelidir.”
- ✓ “Coğrafya bir mekân ve gözlem ilmidir. Gezilerin coğrafya öğretimindeki yeri büyüktür. Bu bakımdan fırsat buldukça yakın çevrede geziler yapılmalı ve sonuçları sınıfta tartışılarak değerlendirilmelidir.” (MEB, 1995: 179).

Açıklamalar kısmında, Milli Coğrafya dersinde öğrencilere ders ortamında yardımcı kaynakların sunulması ve yakın çevrede gezilerin yapılması tavsiye edilmektedir. Burada öğrencilerin gezilerden sonra sınıfta gezi sonuçlarını tartışmaları istenmektedir. Coğrafya dersinin bir gereği olarak yakın çevreyi tanıma anlamında ve coğrafi olarak sonuçları değerlendirme vurgusu bulunmaktadır. Ortaokul birinci sınıf Milli Coğrafya dersinin içeriği şu şekildedir:

I.BÖLÜM: COĞRAFYA VE DÜNYAMIZ

1. Ünite: Coğrafya Nedir?
2. Ünite: Harita Bilgisi

II. BÖLÜM: DÜNYAMIZ VE YERYÜZÜNDEKİ TÜRKLER

1. Ünite: Kıtalar ve Okyanuslar

2. Ünite: Asya Kıtası
3. Ünite: Avrupa Kıtası

III. BÖLÜM: TÜRKİYEMİZ

1. Ünite: Türkiye'ye Genel Bakış
2. Ünite: Türkiye'nin Ekonomisini Etkileyen Coğrafi Faktörler (MEB, 1995: 180-181).

1985 Milli Coğrafya dersi ortaokul ikinci sınıflar için belirlenen içerik şu şekilde düzenlenmiştir:

I.BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN COĞRAFİ BÖLGELERİ

1. Ünite: Coğrafi Bölgelere Giriş
2. Ünite: Karadeniz Bölgesi
3. Ünite: Marmara Bölgesi
4. Ünite: Ege Bölgesi
5. Ünite: Akdeniz Bölgesi
6. Ünite: Güneydoğu Anadolu
7. Ünite: Doğu Anadolu
8. Ünite: Orta Anadolu Bölgesi

II. BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN EKONOMİK COĞRAFYASI

1. Ünite: Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyasına Genel Bakış
2. Ünite: Avrupa Topluluğu ve Türkiye

III. BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN STRATEJİK KONUMU

1. Ünite: Türkiye'nin Jeopolitik Önemi (MEB, 1995: 182-184).

Bundan önceki programların aksine, bu programdaki coğrafya içeriğinde bölümler belirlenerek üniteler ve alt başlıklar bu bölümlere göre düzenlenmiştir. 1985 tarihli Milli Coğrafya öğretim programında ortaokul birinci ve ikinci sınıfların ders içerikleri incelendiğinde seyahatnamelere ilişkin bir konu veya etkinlik yer almamaktadır.

1985 yılı ve 2195 sayılı Tebliğler Dergisi'nde Milli Coğrafya, Milli Tarih ve Vatandaşlık Bilgisi derslerini içeren ortaokul ders dağılım çizelgesi yayımlanmıştır. Buna göre ortaokullardaki dersler ve dağılımları şu şekildedir:

Tablo-9: 1985 Yılında Ortaokulların Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi

Dersler	Sınıflar		
	6.Sınıf	7.sınıf	8.sınıf
Türkçe	5	5	5
Matematik	4	4	4
Fen Bilgisi	4	4	4
Milli Tarih	2	2	-
Milli Coğrafya	2	2	-
Vatandaşlık Bilgisi	-	-	3
T.C.İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük	-	-	2
Yabancı Dil	3	3	3
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2	2	2
Resim-İş	2	2	2
Müzik	1	1	1
Beden Eğitimi	2	2	1
Seçmeli Dersler	4-8	4-8	4-8
Toplam	30(34)	30(34)	30(34)
Rehberlik ve Eğitici Çalışmalar	3	3	3
Genel Toplam	33(37)	33(37)	33(37)

Kaynak: MEB, Tebliğler Dergisi, 1985, Sayı:2195.

Tablodan anlaşılacağı üzere 1985 yılındaki program geliştirme çalışmaları sonucunda, 1970 yılında benimsenen Sosyal Bilgiler anlayışından uzaklaşmıştır. Burada, 1968 öncesindeki düzenlemeye tekrar dönülmüştür. Sosyal Bilgiler dersi kapsamındaki Milli Coğrafya ve Milli Tarih dersleri, 6 ve 7. sınıflarda iki saat yer almıştır. 8. sınıfta ise bu derslerin yerine 3 saat Vatandaşlık Bilgileri ve 2 saat İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersleri konulmuştur.

Sosyal Bilgiler öğretim programlarının yapısal ve içerik olarak geçirdiği aşamaları bilmek, seyahatnamelerin de ikinci kademe öğretim programlarında ne düzeyde ve hangi yapı içinde yer aldığını bilme açısından faydalıdır.

4.6. 1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi

1998 tarihli ilköğretim Sosyal Bilgiler öğretim programı 02.04.1998 tarih ve 62 sayılı kararı ile kabul edilerek Nisan 1998 tarih ve 2487 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlanmıştır. 1998 yılındaki bu program, ilköğretim bütünlüğü için hazırlanan ilk program olma özelliğine sahiptir. 1985 yılında tek disiplin anlayışı ile hazırlanan programdan sonra tekrar Sosyal Bilgiler ismi ile birinci ve ikinci kademeye yönelik bu program hazırlanmıştır.

18 Temmuz 1997 yılında 4306 sayılı, İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Millî Eğitim Temel Kanunu ile ilköğretimin sekiz yıla çıkarılması ile birlikte ilköğretimin programlarında ve uygulamalarında değişiklikler yapılmıştır.

1998–1999 öğretim yılında yapılan değişikliklerle beraber ilköğretim programına yeni dersler eklenmiştir. Bu dersler şunlardır:

- Bireysel ve Toplu Etkinlikler (1, 2 ve 3. sınıflar)
- Yabancı Dil (İngilizce, Almanca, Fransızca) (4. ve 5. sınıflar)
- Trafik ve İlkyardım (6. ve 8. sınıflar)
- Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi (7 ve 8. sınıflar)
- Seçmeli Dersler (4. ve 8. sınıflar)
- Millî Tarih ve Millî Coğrafya dersleri “Sosyal Bilgiler” adı altında birleştirilmiştir (6. ve 7. sınıflar) (Ambarlı, 2010: 96).

1998 yılından sonraki Sosyal Bilgiler öğretim programlarının gelişiminin Tebliğler Dergisi'nde yayımlanan değişim ve güncellemelerden izlemek mümkündür. Bu tarihten günümüze kadarki süreç, şu düzenlemeleri kapsamaktadır:

Tablo-10: 1998'den Günümüze Kadar Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yapılan Düzenlemeler

Karar Tarihi	TD Sayısı	Konu
02.04.1998	2487	İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Kabulü.
30.06.2005	2575	İlköğretim Sosyal Bilgiler (6 ve 7. Sınıf) Dersi Öğretim Programı.
07.08.2006	2588	İlköğretim Sosyal Bilgiler (6-7. Sınıflar) Dersi Öğretim Programında Değişiklik Yapılması
10.10.2006	2589	Sosyal Bilgiler Dersi (6-7. Sınıflar) Öğretim Programı (Düzeltilme).
22.08.2007	2600	İlköğretim Sosyal Bilgiler (6 ve 7. sınıflar) Dersi Öğretim Programının 7. Sınıfına Ait Kısmında Değişiklik Yapılması.
24.01.2008	2605	Sosyal Bilgiler (4-7. Sınıflar) Öğretim Programlarının, <i>Programın Uygulanması ile İlgili Açıklamalar</i> Bölümüne ve Kazanım Tablolarındaki Açıklamalar Sütununa "Müze ile Eğitim" ile ilgili ilavelerin yapılması.
05.01.2009	2617	Sosyal Bilgiler (4-7. Sınıflar) Dersi Öğretim Programının 4, 5, 6 ve 7. Sınıflara Ait Bölümlerinde Değişiklik Yapılması.

1998 Sosyal Bilgiler öğretim programı davranışçı öğrenme yaklaşımına göre hazırlanmıştır. Burada, öğrenciye verilen bilgi ve becerilerin ölçütünü öğrencilerin davranışlarında meydana gelen değişiklik ya da öğrencilerin yeni bir davranışı geliştirmesi belirlemektedir. Bu yönü ile 1998 Sosyal Bilgiler öğretim programı, bireysel farklılıklara dikkat edilmeden hazırlanmıştır (Kavak, 2006: 65). 1998 Sosyal Bilgiler öğretim programında Sosyal Bilgiler dersinin genel amaçları üçe ayrılarak açıklanmıştır. Buna göre Sosyal Bilgiler dersinin genel amaçları şunlardır:

A. Vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden;

1. Ailesine, milletine, vatanına, Atatürk inkılâp ve ilkelerine bağlı, çalışkan, araştırmacı, özverili, erdemli, girişimci, iyi insan, iyi vatandaş olarak yetişirler.
2. Türk milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki onurlu geçmişini ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetleri kavrayarak büyük milletin evlâtları olduklarını anlar, milletin geleceğine olan güvenlerini artırır ve Türk milletinin ülküsünü gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar.

3. Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu bilir; Cumhuriyet rejiminin özelliklerini ve önemini kavrarlar.
4. Topluluk hâlinde yaşamının bir gereklilik olduğunu, millet kavramını ve Türk milletinin karakterini kavrar; Türk milletine, Türk bayrağına, Türk askerine ve ordusuna sevgi, saygı ve güven duygularını kuvvetlendirirler.
5. Türk milletinin zekâ ve kabiliyetini, çalışkanlığını, bilim ve sanatseverliğini estetik zevkini, insanlık duygusunun inceliğini benimseyerek bu üstün özellikleri davranış hâline getirirler.
6. Millet ve yurt işlerini her şeyin üstünde tutarak milleti ve yurdu için canla başla hizmet etmeyi alışkanlık ve ilke hâline getirirler.
7. Tarihte milletimize ve insanlığa hizmet etmiş olan Türk büyüklerini tanır; tarihî olaylara yön veren kişilerin yerinde ve zamanında gösterdikleri ileri görüşlülük, yüksek kavrayış, cesaret, fedakârlık ve kahramanlıklarının tarihin akışını nasıl etkilediğini kavrarlar.
8. Toplumı yönlendiren Mustafa Kemal Atatürk ve diğer Türk büyüklerinin sadece millî değil, evrensel yönlerini de kavrayarak ve takdir ederek; milletimize de düşen insanlık görevleri bulunduğunu görür, insanlığa sevgi, saygı ve hizmet verme bilincine varırlar.
9. Türk inkılâbının anlamını, ayrı ayrı yönlerden önemini, Türkiye'nin refah ve mutluluğuna yaptığı ve ülkenin geleceğine yapacağı etkiyi kavrar; Türk inkılâbının değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır, fedakâr birer Türk evlâdı olarak yetişirler.
10. Bugünkü uygarlığın uzun bir geçmişin eseri olduğunu kavrar; bu uygarlıkta Türk milletinin hizmetini ve payını anlayarak, Atatürk'ün direktifleri uyarınca" millî kültürümüzü çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma" yolunda her fedakârlığı göze alabilme bilincini kazanırlar.
11. Bugünü daha iyi değerlendirebilmeleri için geçmiş çağlardaki sosyal, ekonomik ve siyasî olayların neden ve sonuçlarını günümüzle kıyaslama yaparak düşünme, araştırma ve akıl yürütme yeteneğini geliştirirler.
12. Her yerde görev ve sorumluluk alabilecek hâle gelir, aile bütünlüğüne bağlılık kazanır, ailenin refah ve mutluluğu için sorumluluk ve görev duygularını geliştirirler.

13. Kanun kavramını benimser; kanunlara ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazanırlar.
14. Çevresindeki eski, yeni sanat ve kültür eserlerini, müze ve anıtlar gibi millî değerlerimizi tanır; onları korumak gerektiğini öğrenirler.

B. Toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden;

1. İnsanların birbirlerine muhtaç olduklarını anlar; grup faaliyetlerine katılmanın, başkalarına yardım etmenin önemini takdir eder ve bunu uygulayabilir hâle gelirler.
2. İnsanların karşılıklı hak ve sorumluluklar taşıdıklarını ve birbirlerinin görüş ve inanışlarını, saygı ve hoşgörüyle karşılamaları gerektiğini benimserler.
3. Beraber çalışma, sorumluluk alma, yardımlaşma ve karar verme kurallarını uygulamayı öğrenirler.
4. Bütün çalışmalarını demokratik yaşayışın kurallarına göre düzenlemeyi öğrenirler.
5. Aile, okul ve toplum hayatının dayandığı temel ilkeleri ve topluluk hâlinde yaşamının zorunluluğunu kavrarlar.
6. Trafik kurallarına uymayı alışkanlık hâline getirirler.

C. Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yetenekleri yönünden;

1. Yurdumuzun, dünya üzerindeki yerinin önemini kavrar, ülkemizin kalkınmasında severek sorumluluk alma duygularını geliştirirler.
2. Türkiye'nin, yakın ve uzak komşu ülkeleri ve diğer dünya ülkeleriyle olan ilişkileri hakkında genel bilgi kazanırlar.
3. Türklerin yaşadığı diğer ülke ve bölgelerin coğrafi özelliklerini öğrenirler, Türklerin geniş bir alanda yaşayan büyük bir millet olduğunu kavrarlar.
4. İnsanların birbirleriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkilerini, insan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yollarını inceler; yurdun ekonomik kalkınmasında bilgili ve etkili birer vatandaş olarak yetişirler.
5. Plân, kroki, harita ve grafik bilgileri kazanarak onlardan yararlanabilir hâle gelirler.
6. Çevreyi korumanın günümüz ve gelecek yıllar için önemini kavrarlar.
7. Yaşanabilir bir çevrenin temel insan hakkı olduğunu kavrarlar.

D. Ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirmek yönünden;

1. Çevrenin ekonomik değerleri ile millî kaynaklarımızı tanır ve bunları korumanın bir ödev olduğunu kavrarlar.

2. Kendi eşyasını, okulunu, okul eşya ve araçlarını dikkatli kullanma ve koruma alışkanlığını kazanırlar.
3. Tutumlu olma ve plânlı çalışma alışkanlığını elde ederler.
4. Üretim, tüketim ve dağıtımla ilgili temel bilgileri öğrenirler.
5. İnsan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yollarını inceler ve bunlar arasındaki ekonomik ilişkileri öğrenirler (MEB, Tebliğler Dergisi, 1998).

1998 programında dört boyutta yer alan bu genel amaçlar, çağdaş eğitim biliminin özellikleri ile genel olarak uyuşmamaktadır (Sönmez, 1999: 65). Programın başındaki bu genel amaçlar dörde ayrılarak belirtilmiştir. Bunun yanında dersin özel amaçları, her ünitenin altında ünite başlığı ile birlikte verilmiştir. Hem genel amaçlarda hem 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler dersinin özel amaçlarında seyahatnamelerle ilgili bir amaç yer almamaktadır.

1998 yılındaki program ile Sosyal Bilgiler öğretiminde 6. sınıf için 6 ünite ve 7. sınıf için 7 ünite belirlenmiştir. Bu üniteler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir:

Tablo-11: 1998 Sosyal Bilgiler Programına Göre 6.Sınıf Ünitelerinin Dağılımı

Üniteler	Amaç Sayısı	Öngörülen Ders Saati Sayısı	Oran %
1.Demokratik Hayat	23	18	17
2.Coğrafya Ve Dünyamız	18	18	17
3.Türkiye Tarihi	14	18	17
4.Moğollar ve Diğer Türk Devletleri	6	12	11
5.Türkiye'miz	32	21	19
6.Osmanlı Devletinin Kuruluşu	14	21	19
Toplam	107	108	100

Kaynak: MEB, Tebliğler Dergisi, 1998.

Tablo-12: 1998 Sosyal Bilgiler Programına Göre 7.Sınıf Ünitelerinin Dağılımı

Üniteler	Amaç Sayısı	Öngörülen Ders Saati Sayısı	Oran %
1.Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri	25	24	22
2.İstanbul'un Fethi ve Sonrası	11	18	18
3.Avrupa'da Yenilikler	5	9	8
4.17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti	8	12	11
5.19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti	10	12	11
6.Osmanlı Kültür ve Uygarlığı	4	9	8
7.Yurdumuzun Komşuları ve Türk Dünyası	23	24	22
Toplam	86	108	100

Kaynak: MEB, Tebliğler Dergisi, 1998.

1998 yılındaki Sosyal Bilgiler öğretim programında, “Programın Uygulanmasıyla İlgili Açıklamalar” başlığı altında 43 maddeden oluşan açıklamalara yer verilmiştir. Programın disiplinler arası bir yaklaşımla hazırlandığı, tarih konularının öğretiminde neden-sonuç üzerinde durulması gerektiği, konuların işlendiği süreçte öğrencilerin aktif olmaları için çeşitli yöntem ve tekniklere yer verilmesi gerektiği gibi önemli açıklamalar bu kısımda yer almıştır. Doğrudan seyahatnamelerin kullanımına yönelik bir açıklama olmamasına rağmen, araç gereç kullanımı ve farklı kaynakların ders ortamında kullanımına ilişkin açıklamalar şunlardır:

- ✓ “Tarihi olaylara yön veren kişilerin yerinde ve zamanında gösterdikleri ileri görüşlülük, yüksek kavrayış, cesaret, fedakârlık ve kahramanlıkları örnek olaylarla kavratılır.”
- ✓ “Konuların işlenişinde, yalnız ders kitapları ile yetinilmez, öğrencinin seviyesine uygun çeşitli kaynaklardan da yararlanır. Böylece, öğrencinin araştırma yapması ve bunu alışkanlık haline getirmesi sağlanır.”
- ✓ “Öğrencilerin, çalışma ortamları yalnız derslikler değil aile, okul, çeşitli topluluklar, kitaplıklar, müzeler, sergiler vb. yerleri de kapsar. Öğrencilere bu yerlerde incelemeler, gezi, gözlem ve ilgili kişilerle görüşmeler de yaptırılır.”
- ✓ “Programda araç listesinde belirtilen harita, yer küre, video kaset, film, film şeridi, slâytlar vb. eğitim araçları donatım merkez müdürlükleri ile Film-Radyo

ve Televizyonla Eğitim Başkanlığından sağlanarak konuların işlenişi sırasında yeri geldikçe etkili bir şekilde kullanılır. Konularla ilgili bulunabilen eğitim araç ve gereçlerinden bilgisayar, CD ve disketlerden yararlanır.”

- ✓ “Öğretmen, ders kitabında yer alan, milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerler bakımından besleyici; demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede yol gösterici ve bu değerlerle ilgili ders konularını sevdirci okuma parçalarından (her ünite de en çok iki okuma parçası) derslerin işlenişi sırasında araç olarak yararlanır.” (MEB, Tebliğler Dergisi, 1998).

1998 yılındaki programda, son olarak “Sosyal Bilgiler Dersinde Kullanılabilecek Araç ve Gereçler” başlığında materyaller sayılmıştır. Sosyal Bilgiler öğretim programlarında ilk defa detaylı bir materyal listesi yayımlanmıştır. Bundan önceki programlarda, programların sadece açıklamalar bölümünde sınırlı sayıda materyal ismi verilerek bunların programlarda kullanılması gerektiğine değinilmiştir. Burada; harita ve levhalar, video kasetler ve film şeridi başlıklarında araç-gereçler sıralanmıştır. Programda öngörülen materyaller genellikle haritalar ve belgesel tarzı videolar şeklindedir. Sayılan bu üç başlıktaki materyaller arasında seyahatnameler gibi edebi türlere yer verilmemiştir.

4.7. 2005 Sosyal Bilgiler Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi

30.06.2005 tarih ve 188 sayılı karar ile “İlköğretim Sosyal Bilgiler (6 ve 7. Sınıflar) Dersi Öğretim Programı”nın kabulü, Ağustos 2005 tarih ve 2575 sayılı MEB Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır.

2005 yılındaki Sosyal Bilgiler öğretim programı “Giriş”, “Açıklamalar” ve “Örnek Etkinlikler” kısımlarından oluşmaktadır. Programın giriş kısmında şunlar yer almaktadır:

- Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Genel Amaçları
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Öğretim Uygulanması ile İlgili Açıklamalar
- Sosyal Bilgiler Öğrenme Alanları Üniteleri ve Süreleri (6–7. Sınıflar)

- Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Kuşbakışı Çizelgesi
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Kullanılan Semboller
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 6. Sınıf
- Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 6.Sınıf Kazanımları İle Eşleşen Ara Disiplin Alan Kazanımları Tablosu
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 7. Sınıf
- Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 7. Sınıf Kazanımları İle Eşleşen Ara Disiplin Alan Kazanımları Tablosu (MEB, 2005).

2005 yılı Sosyal Bilgiler öğretim programının açıklamalar bölümünde şunlara yer verilmiştir:

- Programın Vizyonu
- Programın Temel Yaklaşımı
- Programın Temel Öğeleri (Beceriler, Kavramlar, Değerler, Öğrenme Alanları)
- Öğrenme - Öğretme Süreçleri ve Öğretmenin Rolü
- Ölçme ve Değerlendirme (MEB, 2005).

2005 yılında uygulamaya konulan Sosyal Bilgiler öğretim programında, ilk olarak 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'na göre Türk Millî Eğitiminin genel amaçlarına değinilmiştir. Daha sonra Sosyal Bilgiler öğretim programının genel amaçları sıralanmıştır. Bu amaçlar şu şekildedir:

1. Özgür bir birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varır.
2. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak, vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, ulusal bilince sahip bir vatandaş olarak yetişir.
3. Atatürk İlke ve İnkılâplarının, Türkiye Cumhuriyetinin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrar; lâik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olur.
4. Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilir.

5. Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak, millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul eder.
6. Yaşadığı çevrenin ve dünyanın coğrafi özelliklerini tanıyarak, insanlar ile doğal çevre arasındaki etkileşimi açıklar.
7. Bilgiyi uygun ve çeşitli biçimlerde (harita, grafik, tablo, küre, diyagram, zaman şeridi vb.) kullanır, düzenler ve geliştirir.
8. Ekonominin temel kavramlarını anlayarak, kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde ulusal ekonominin yerini kavrar.
9. Meslekleri tanır, çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli olduğuna inanır.
10. Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesnelere, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirler, değişim ve sürekliliği algılar.
11. Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanır.
12. Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretmede bilimsel ahlâkı gözetir.
13. Birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkileri açıklarken, sosyal bilimlerin temel kavramlarından yararlanır.
14. Katılımın önemine inanır, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için kendine özgü görüşler ileri sürer.
15. İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, lâiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçleri ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenler.
16. Farklı dönem ve mekânlardaki toplumlararası siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz eder.
17. İnsanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak, ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir (MEB, 2005).

2005 yılındaki Sosyal Bilgiler öğretim programının uygulanması ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

“İlköğretim okulu Sosyal Bilgiler öğretim programı 6. sınıfta haftada üçer ders saati olmak üzere 108 saatlik bir ders süresi ve 7. sınıflarda dört saat olmak üzere 108 saatlik

bir ders süresi öngörülerek hazırlanmıştır. İnsan hakları ve vatandaşlık dersi pek çok ülkede olduğu gibi ilköğretim 1. sınıftan itibaren bir ara disiplin olarak ele alınmış, derslerin kazanımları ile insan hakları ve vatandaşlık programının kazanımları ilişkilendirilmiş, insan hakları ve vatandaşlık programına duyarlı bir ilköğretim programı hazırlanmıştır.” (MEB, 2005).

Yapılandırmacılık esasına göre hazırlanan 2005 Sosyal Bilgiler öğretim programında daha önceki programlarda olduğu gibi açıklamalar başlığı altında dersin işlenmesi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu programdaki açıklamalar, diğer programlara göre daha detaylıdır. Burada edebi ürünlerin ders ortamında kullanılmasına ilişkin şu açıklamalar bulunmaktadır:

- ✓ “Sosyal Bilgiler ünitelerinde; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ve insan hakları ve vatandaşlık bilgisi konuları toplulaştırılmış olarak ele alınmaktadır. Öğretmen de konuları tarih ünitesi, coğrafya ünitesi, insan hakları ve vatandaşlık ünitesi diye ayrı ayrı değil, çok yönlü olarak işlemelidir. Örneğin, Türkiye’nin coğrafi bölgeleri ele alınırken, Millî Mücadele yıllarında bu bölgedeki faaliyetlere yer verilerek, coğrafya, tarih, insan hakları ve vatandaşlık konuları ilişkilendirilerek, milli bilinç, insan hakları ve tarih duyarlılığı oluşturulmaya çalışılmalıdır. Benzer şekilde edebî ürünler ve yazılı materyallerden (efsaneler, destanlar, masallar, atasözleri, halk hikâyeleri, türküler ve şiirler vb.) yararlanılarak, Sosyal Bilgiler, Türkçe dersleriyle kaynaştırılmalı, öğrencilere vatan sevgisi kazandırılmalıdır.”
- ✓ “Programdaki değerler, bir örnek olaydan ya da öyküden hareketle, değerleri açıklama, ahlâkî muhakeme ve değer analizi şeklinde verilmelidir.”
- ✓ “Öğretmen, öğrencileri millî, ahlâki, insanî, manevî, kültürel değerler bakımından besleyici; demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede yol gösterici olmalıdır. Ayrıca derse ilişkin konuları sevdirecek roman, tarihî roman, hikâyeye, hatıra, gezi yazısı, şiir ve fıkra gibi edebî ürünleri okumaya teşvik etmelidir.”

Açıklamalar kısmındaki 2. madde, edebi ürünlerin Sosyal Bilgiler dersinde kullanılabilceğini, bu yolla öğrencilere vatan sevgisinin kazandırılacağı ve bunu yaparken de Türkçe dersi ile karşılaştırılmasına yönelik bir açıklamadır. 14. maddede,

öğretmenin öğrencileri edebi türleri okumaya teşvik etmesi gerektiği vurgulanmıştır. 2 ve 14. maddelerde sayılan edebi ürünler: efsaneler, destanlar, masallar, atasözleri, halk hikâyeleri, türküler, şiirler, roman, tarihî roman, hatıra, gezi yazısı ve fıkradır (MEB, 2005).

2005 yılı Sosyal Bilgiler öğretim programının dersin işlenişine yönelik açıklamalar kısmında derste kanıt kullanımına ilişkin şu açıklamalar yapılmıştır:

- ✓ “Üniteler işlenirken doğrudan verilecek beceriler üzerine alıştırmalar yapılmalıdır. Dokuz temel becerinin yanı sıra, öğrencilerin zaman ve kronolojiyi algılama, mekânı algılama, değişim ve sürekliliği algılama ve sosyal katılım gibi sosyal bilgiler becerilerini kazanmaları üzerinde özellikle durulmalıdır. Bu beceriler alt aşamaları ile birlikte öğretmen kılavuzunda verilmiştir. Kaynak kullanımı ve kanıt değerlendirmeye dayalı sosyal bilgiler eğitiminde öğrencilerin sebep-sonuç ilişkisi kurmaları ve kanıta dayalı akıl yürütmeleri sağlanmalı, kanıtların sınırlılıkları ve tarihin farklı yorumlarının olabileceği fark ettirilmelidir.”
- ✓ “... Öğrencilerin erken yaşlardan itibaren bireysel ya da grup olarak birincil ve ikincil kaynaklar üzerinde çalışarak, kendi anlayışlarını sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturmalarına yardımcı olmalıdır ...”
- ✓ “... Kaynak kullanımı ve kanıt değerlendirmeye dayalı sosyal bilgiler eğitiminde öğrencilerin sebep-sonuç ilişkisi kurmaları ve kanıta dayalı akıl yürütmeleri sağlanmalı, kanıtların sınırlılıkları ve tarihin farklı yorumlarının olabileceği fark ettirilmelidir...”

2005 yılında yeni bir anlayışla hazırlanıp uygulamaya konulan Sosyal Bilgiler öğretim programında, diğer programlara oranla derslerde belge kullanımına daha çok yer verildiği anlaşılmaktadır.

Sosyal Bilgiler Programını oluşturan temel öğeler: “beceriler”, “kavramlar”, “değerler” ve “genel amaçlar”dır. Sosyal Bilgilerin bu temel öğeleri, programda detaylı bir şekilde sıralanarak açıklanmıştır. Buna göre 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler üniteleri ve doğrudan verilecek beceriler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo-13: 2005 Programında 6.Sınıf Üniteleri ve Doğrudan Verilecek Beceriler

6. Sınıf	
Üniteler	Doğrudan Verilecek Beceri
1. Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	Bilimsel genelleme yapma
2. Yeryüzünde Yaşam	Harita okuma ve atlas kullanma
3. Ülkemizin Kaynakları	Girişimcilik
4. Ülkemiz Ve Dünya	Araştırma
5. İpek Yolu'nda Türkler	Çıkarımda bulunma
6. Demokrasinin Serüveni	Sosyal katılım
7. Elektronik Yüzyıl	Yaratıcılık

Kaynak: MEB, 2005.

Tablo-14: 2005 Programında 7.Sınıf Üniteleri ve Doğrudan Verilecek Beceriler

7.Sınıf	
Üniteler	Doğrudan Verilecek Beceri
1. İletişim ve İnsan İlişkileri	İletişim
2. Ülkemizde Nüfus	Grafik Hazırlama
3. Türk Tarihinde Yolculuk	Tarihsel Olguları ve Yorumları Ayırt Etme
4. Ekonomi ve Sosyal Hayat	Tarihsel Empati
5. Zaman İçinde Bilim	Zaman ve Kronolojiyi Algılama
6. Bir Arada Olmak İçin	Problem Çözme
7. Yaşayan Demokrasi	Karar Verme
8. Ülkeler Arası Köprüler	Kalıp Yargıları Fark Etme

Kaynak: MEB, 2005.

2005 programına göre, tarihsel olguları ve yorumları ayırt etme becerisinde yazılı ürünlerin kullanılması öngörülmektedir. Yazılı bir metinde, olgular ile yorumlar arasındaki farkı belirleyebilmek için programda şu basamaklar önerilmiştir:

- Bilgi içeren materyalleri okurken ya da dinlerken, sürekli olarak olgular ve yorumlar arasındaki farklılık düşünülmalıdır.
- Yorum bildiren kelime ya da bağlaçlar aranır. (Bence, inanıyorum ki, belki, muhtemelen, bana öyle geliyor ki, olabilir, benim kararına göre, benim bakış açımdan vb.)

- Metindeki, övme, onaylama ya da yerme ifadeleri araştırılmalıdır. (iyi, kötü, zavallı, tatmin edici vb.)
- Abartılı niteleme ifadelerine karşı duyarlı olunmalıdır. (en iyi, en kötü, en büyük, muhteşem, berbat vb.)
- Aşırı olumsuzluk içeren ifadeler aranmalıdır. (aşağılık, düşkün, rezil vb.)
- Cümlelerin içerdiği genellemeler irdelenmelidir. (asla, hiç, her zaman vb.)
- Bir gerçeğe ilişkin bir ifadeyi destekleyen özel verilere dikkat edilmelidir.
- Sonunda, bilginin bir gerçek mi yoksa bir görüş mü olduğu belirlenmelidir (MEB, 2005).

2005 yılında kabul edilen Sosyal Bilgiler öğretimi programında belirlenen becerilerin çoğunda edebi ürünlerin kullanılması üzerinde durulmuştur. Çıkarımda bulunma, tarihsel olgu ve yorumları ayırt etme, zaman ve kronolojiyi anlama ve tarihsel empati gibi becerilerde yazılı kaynak ve kanıtların kullanılması önerilmiştir.

İlk kez 2005 programında yer verilen öğrenme alanı, “birbiri ile ilişkili beceri, tema, kavram ve değerlerin bir bütün olarak görülebildiği, öğrenmeyi organize eden yapıdır.” şeklinde tanımlanmıştır. Programda belirlenen öğrenme alanları şunlardır:

1. Birey ve Toplum
2. Kültür ve Miras
3. İnsanlar, Yerler ve Çevreler
4. Üretim, Dağıtım ve Tüketim
5. Zaman, Süreklilik ve Değişim
6. Bilim, Teknoloji ve Toplum
7. Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler
8. Güç, Yönetim ve Toplum
9. Küresel Bağlantılar (MEB, 2005).

Bu öğrenme alanlarından “Kültür ve Miras” alanı programda tarih dersi ile ilişkilendirilmiştir. Bu alanda edebi ürünlerle ilgili şu açıklamalara yer verilmiştir:

- “6. sınıfta öğrenciler, Türk kültürünün yazılı ve sözlü edebiyat ürünlerini inceleyerek Orta Asya’da yaşayan ilk Türk toplumlarının yaşamlarını ve onların Türk kültürüne katkılarını fark edeceklerdir. Ayrıca günümüzdeki geleneklerin tarihsel kökenlerini öğrenme fırsatı bulacaklardır. Kültürümüzü oluşturan unsurları değişim ve süreklilik açısından inceleyecektir.”

- “7. sınıfta öğrenciler, Türkiye tarihinin temel kırılma noktaları yanında, Türkiye’de kurulan Türk Devletleri’nin Türk kültürünün oluşmasındaki yeri ve önemini; edebiyat, mimarî, müzik ve güzel sanatlar üzerinden değerlendirecektir. Ayrıca siyasi yapının devamlılığında kültürel faktörlerin önemini kavrarlar.” (MEB, 2005).

2005 programında, ünite anlayışı devam ettirilmiştir. Üniteler tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi konu alanlarına göre sıralanmamış, bunun yerine öğrencilerin gelişim özelliklerine göre düzenlenmiştir (Yazıcı ve Koca, 2011: 25).

Tablo-15: 2005 Programında Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 6. Sınıf Öğrenme Alanları, Üniteleri, Kazanım Sayıları ve Süreleri

Öğrenme Alanı	Ünite	Kazanım Sayısı	Süre/Ders Saati	Oran (%)
Birey ve Toplum	Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	6	12	11
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Yeryüzünde Yaşam	7	15	14
Kültür ve Miras	İpek Yolunda Türkler	9	24	23
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Ülkemizin Kaynakları	6	18	17
Küresel Bağlantılar	Ülkemiz ve Dünya	5	12	11
Güç, Yönetim ve Toplum	Demokrasinin Serüveni	5	15	14
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Elektronik Yüzyıl	5	12	10
Genel Toplam		43	108	100

Kaynak: MEB, 2005.

2005 Sosyal Bilgiler öğretim programında, 6. Sınıfa ilişkin konuların kazanımlarında, “İpek Yolunda Türkler” ünitesinin birinci kazanımı ile ilgili açıklamalarda seyahatnamelerin kullanılması öngörülmüştür. Edebi türlerin diğer örneklerinin de yer verildiği konunun içeriği programda şu şekilde geçmektedir:

Öğrenme Alanı: Kültür ve Miras

Ünite: İpek Yolunda Türkler

Kazanım Cümlesi: “*Bu ünite ile öğrenciler; Destan, yazıt ve diğer belgelerden yararlanarak, Orta Asya ilk Türk devletlerinin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.*” (1.Kazanım)

Etkinlik Örnekleri:

- “Oğuz Kağan Destanı ve Hunlar” (Oğuz Kağan Destanından seçilen metindeki bilgiler Hunlar ile ilişkilendirilir.)
- “Türeyiş ve Ergenekon Destanları” (Destanlar incelenerek Kök Türklerin yaşamlarına ilişkin çıkarımlarda bulunulur.)
- “Bilge Kağan’dan Mesaj” (Yazıtlardan oluşturulan bir metinden yararlanılarak Kök Türklerin siyasi ve sosyal yaşamlarına ilişkin çıkarımlarda bulunulur.)
- “Destan ve Yazıtlara Göre Uygurlar” (Uygur dönemi yazıt ve destanları incelenerek dönemin Türk kültürünün özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunulur.)

Açıklamalar:

- Türk destanları, yazıtlar, döneme ait seyahatnameler vb. belgelerden elde edilen bilgiler çerçevesinde Hun, Kök Türk ve Uygur dönemi ele alınacak; Kavimler Göçü ve sonuçlarına da yer verilecektir.
- Türk adının geçtiği ilk tarihsel metinler olan yazıtların önemi vurgulanacaktır (MEB, 2005).

Görüldüğü gibi 6.sınıf Sosyal Bilgiler dersinde, programda en somut şekliyle “İpek Yolunda Türkler” ünitesinde seyahatnamelerin kullanılabileceğine yönelik açıklamalar bulunmaktadır. Bundan başka 6. sınıftaki diğer ünitelerde, belge ve kanıtlar kullanılarak ders ortamında faydalanılması öngörülmüştür.

6.sınıf Sosyal Bilgiler programı incelendiğinde, ders kitabının ölçme ve değerlendirme bölümünde “Puanlama Anahtarı (İpek Yoluna Gezi Düzenliyoruz!)” başlığında bir örnek yer almaktadır. Ders kitabında, öğrencilerin performans görevi olarak gezi düzenlemesi ile ilgili açıklamalar yer almakta, kılavuz kitapta ise puanlama anahtarı verilmektedir. Bu puanlama anahtarında belirlenen ölçütler doğrultusunda “iyi”, “mükemmel”, “yeterli” ve “geliştirilmesi gerekli” şeklinde dereceler vardır. Bu derecelendirmede belirlenen ölçütler şunlardır:

- Araştırmasında farklı kaynaklardan yararlandı.
- Araştırmasında yeterli sayıda kaynak kullandı.
- Kullandığı görseller konuya uygundu.
- Broşürde tüm başlıklara eksiksiz olarak değinilmişti.
- Verilen bilgiler doğrudu.
- Kavramlar doğru şekilde kullanılmıştı.
- Çizilen harita doğrudu.
- Hazırlanan broşür yaratıcı ve özgündü.
- Dil bilgisi ve yazım kurallarına uyulmuştu.
- Çalışma, belirtilen tarihte teslim edildi (6.Sınıf Kılavuz Kitabı, 2011: 44).

2005 programına göre 6.sınıf Sosyal Bilgiler dersinde seyahatnamelerin kazanım düzeyinde ve açıklamalarda yer aldığı görülmüştür. 7.sınıf Sosyal Bilgiler dersi ünitelerinin dağılımına göre programın yapısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-16: 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına Göre 7. Sınıf Öğrenme Alanları, Üniteleri, Kazanım Sayıları ve Süreleri

Öğrenme Alanı	Ünite	Kazanım Sayısı	Süre/Ders Saati	Oranı (%)
Birey ve Toplum	İletişim ve İnsan İlişkileri	6	12	11
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Ülkemizde Nüfus	5	12	11
Kültür ve Miras	Türk Tarihinde Yolculuk	8	27	25
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Ekonomi ve Sosyal Hayat	6	18	17
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Zaman İçinde Bilim	5	12	11
Güç, Yönetim ve Toplum	Yaşayan Demokrasi	5	12	11
Küresel Bağlantılar	Ülkeler Arası Köprüler	4	15	14
Genel Toplam		39	108	100

Kaynak: MEB, 2005.

2005 yılında hazırlanan programda, 7.sınıf Sosyal Bilgiler dersinde seyahatnameler, ilk kez kazanım olarak yer almış ve bundan önceki programlarda hiç olmadığı kadar seyahatnameler kullanılmıştır. “Türk Tarihine Yolculuk” ünitesinde seyahatnameler kazanım, etkinlik ve açıklamalarda yer almıştır. Buradaki kullanım şu şekildedir:

Öğrenme Alanı: Kültür ve Miras

Ünite: Türk Tarihine Yolculuk

Kazanım Cümlesi: “*Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir.*” (7. Kazanım)

Etkinlik Örnekleri:

- Seyyahların Gözüyle” (Çeşitli dönemlere ait seyahatnamelerden alınmış metinler üzerinde inceleme yapılır.)

Açıklamalar:

- Diğer derslerle ilişkilendirme: 7. kazanım için Türkçe dersi “Okuma” dil becerisi (MEB, 2005).

2005 yılında hazırlanan program, ders kitaplarına iki şekilde yansımıştır. İlk olarak Arslan (2010) tarafından hazırlanan “Sosyal Bilgiler-7” ders kitabında, “Seyyahlarla Gezinti” (6. Konu) konusunda seyahatnamelerin önemi üzerinde durularak örnek seyahat anlatılarına yer verilmektedir. Bu ders kitabında şu seyyahların anlatımlarına yer verilmiştir:

- Bertrandon de la Broquiere
- İbni Battuta
- Lady Montagu
- Evliya Çelebi
- Robert Mantran
- Jan Potocki (Arslan, 2010: 98-101).

İkinci olarak ise, MEB tarafından hazırlanan 7.sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında seyahatnamelerin geçtiği ünite “Seyyahların Gözünden Osmanlı Kültürü” adı şeklinde değiştirilmiş ve farklı seyahat anlatılarına yer verilmiştir. MEB tarafından hazırlanan ders kitabı şu konulardan oluşmaktadır:

- Anadolu, Ana Yurt
- Kuruluş

- Osmanlı Devleti Yeni Başkentinde
- Farklı Kültürler Bir Arada Yaşadı
- Yolumuz Sivas'a Düştü
- Etkiledik, Etkilendik Ama Nasıl?
- Seyyahların Gözünden Osmanlı Kültürü
- Yenilikler ve Osmanlı Devleti (MEB, 7.Sınıf Kılavuz Kitabı,104).

MEB tarafından hazırlanan ders kitabının 3.ünitesi içerisinde yer alan “Seyyahların Gözünden Osmanlı Kültürü” konusunda şu seyyahların Türk kültürüne yönelik eserlerindeki ifadeleri geçmektedir:

- Ghiselin de Busbecq, Türk Mektupları.
- Durad de Fontmage, Kırım Harbi Sonrası İstanbul.
- Lady Montagu, Türkiye Mektupları.
- M. Serrano Y. Sanz, Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556.
- Louis-Nicholas de L'Espinasse
- Ignatius Mouradgea d'Ohsson
- Jean Thevenot, 1655-1656'da Türkiye.
- O. Ghiselin de Busbecq, Türkiye'yi Böyle Gördüm (MEB, Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, 2011: 82-85).

2005 yılındaki Sosyal Bilgiler öğretim programında seyahatnamelerin ders ortamında kullanılması diğer programlara göre daha fazladır. Bundan dolayı hazırlanan ders kitaplarında da Osmanlı kültürüne yönelik seyahatname örnekleri kullanılmıştır. Burada, öğrencilere sorular yöneltilerek seyahatnamelerde anlatılanlar üzerinde düşünmeleri ve tartışmaları istenmiştir. Seyahat metinleri sonunda kaynakların nerden alındığı belirtilmiştir. Ayrıca ders kitaplarındaki anlatımlar Osmanlı toplumuna ait görsellerle de desteklenerek anlatılanların zihinde somutlaştırılması sağlanmıştır.

2005 yılında hazırlanan Sosyal Bilgiler öğretim programına göre 7.sınıfta seyahatnameler yukarıda gösterildiği gibi programın unsurlarında en belirgin şekliyle görülmektedir. Burada seyahatnamelerden yola çıkarak kültürel özelliklerin somutlaştırılması öğrencilerden beklenmektedir. Kazanım cümlesinin öngördüğü etkinlikte, farklı dönemlere ait seyahatnamelerden alınan metinlerin üzerinde inceleme yapılması öngörülmüştür. Sosyal Bilgiler öğretim programının 6 ve 7.sınıf programlarında yer aldığı unsurlar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Tablo-17: 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına Göre Seyahatnamelerin Sınıf Düzeyinde Karşılaştırılması

Sınıf	Öğrenme Alanı	Ünite Adı	Kazanımlarda		Etkinliklerde		Açıklamalarda	
			Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
6	Kültür ve Miras	İpek Yolunda Türkler		✓		✓	✓	
7	Kültür ve Miras	Türk Tarihine Yolculuk	✓		✓		✓	

2005 yılındaki Sosyal Bilgiler (6 ve 7. sınıflar) öğretim programlarında, seyahatnamelerin yer aldığı öğrenme alanları ortaktır. 6. sınıf programında, seyahatnamenin kullanımına yönelik ifadeler sadece açıklamalar bölümünde yer alırken, 7. sınıf programında tüm bölümlerde yer almaktadır. Bu yönü ile şimdiye kadar incelenen programlarla kıyaslandığında, 2005'te hazırlanan 7. sınıf Sosyal Bilgiler öğretim programındaki “Türk Tarihine Yolculuk” ünitesi seyahatnamelerin kullanımına en çok yer veren ünedir.

4.7.1. 2006 ve 2007 Yılındaki Değişiklikler

07.08.2006 tarih ve 33 sayılı karar ile “İlköğretim Sosyal Bilgiler (6-7. Sınıflar) Dersi Öğretim Programında Değişiklik Yapılması” Eylül 2006’da 2588 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır. Yapılan bu değişiklikler kazanım sayısı, önerilen süre, oranlar ve ünitelerin yerlerinin değiştirilmesine yöneliktir (MEB, TD., 2006).

Eylül 2006’daki değişiklik ile 6.sınıf Sosyal Bilgiler programındaki “İpek Yolunda Türkler” ünitesi üçüncü sıraya getirilerek açıklaması şu şekilde değiştirilmiştir:

- ✓ “Türk destanları, yazıtlar, döneme ait seyahatnameler vb. belgelerden elde edilen bilgiler çerçevesinde Hun, Kök Türk ve Uygur dönemi ele alınacak; Kavimler Göçü ve sonuçlarına da yer verilecektir.” (MEB, TD., 2006).

10.10.2006 tarihinde alınan “Sosyal Bilgiler Dersi (6-7. Sınıflar) Öğretim Programı (Düzeltilme)” 2589 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır. Burada yapılan değişimler şunları kapsamaktadır:

- ✓ İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 6. Sınıf Öğrenme Alanları, Üniteleri, Kazanım Sayıları ve Önerilen Süreleri (Yeni Hali)
- ✓ İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 7. Sınıf Öğrenme Alanları, Üniteleri, Kazanım Sayıları ve Önerilen Süreleri (Yeni Hali)
- ✓ İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 7. Sınıf “Ülkeler Arası Köprüler” ünitesinin kazanım numaraları (Yeni Hali) (MEB, TD., 2006).

22.08.2007 tarih ve 144 sayılı karar ile “İlköğretim Sosyal Bilgiler (6 ve 7. sınıflar) Dersi Öğretim Programının 7. Sınıfına Ait Kısmında Değişiklik Yapılması” 2007 yılında 2600 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır. Bu değişiklikler, büyük çapta değil sadece dört ünitenin yerleri ve kazanımları ile ilgili değişikliklerdir. 2006 ve 2007 yılındaki değişiklik ve düzeltmelerde seyahatnamelere ilişkin herhangi bir ekleme veya çıkarma yapılmamıştır. Bu değişiklikler özellikle ünitelerin yerlerinin değiştirilmesi ile bazı kazanımların ve ifadelerin çıkarılmasından ibarettir.

4.7.2. 2008 ve 2009 Yılındaki Değişiklikler

24.01.2008 tarih ve 2 sayılı karar ile “*Sosyal Bilgiler (4-7. Sınıflar) Öğretim Programlarının, Programın Uygulanması ile İlgili Açıklamalar Bölümüne ve Kazanım Tablolarındaki Açıklamalar Sütununa “Müze ile Eğitim” ile ilgili ilavelerin yapılması*” kararı, Şubat 2008 tarih ve 2605 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır. Yapılan bu değişiklikte müze ile eğitim Sosyal Bilgiler öğretim programına girmiştir.

05.01.2009 tarihinde “*Sosyal Bilgiler (4-7. Sınıflar) Dersi Öğretim Programının 4, 5, 6 ve 7. Sınıflara Ait Bölümlerinde Değişiklik Yapılması*” şeklindeki karar, Şubat 2009 tarih ve 2617 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır.

Bu değişiklikte, 6.sınıf Sosyal Bilgiler öğretim programında “Yeryüzünde Yaşam” ve “Elektronik Yüzyıl” ünitelerinin kazanım ve açıklamalarındaki Atatürkçülükle ilgili konular genişletilmiştir. Yapılan düzenleme ile 7. sınıfta, 6. sınıfa göre daha çok değişiklik yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda 7. sınıf programında seyahatnamelerin yer aldığı ünitelerde yapılan değişiklik gösterilmiştir.

Tablo-18: 2009 Yılında 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Türk Tarihinde Yolculuk Ünitesinde Yapılan Değişiklikler

Sınıf	Öğrenme Alanı/Ünite	Kazanım/Açıklama Eski Hali	Kazanım/Açıklama Yeni Hali	Değişikliklerle İlgili Açıklama
7	Kültür ve Miras/ Türk Tarihinde Yolculuk	[!] Siyasî mücadeleler Malazgirt, Miryokefalon Savaşları ve Haçlı Seferleri çerçevesinde verilecektir. Kültürel açıdan da Anadolu Türk beyliklerinin faaliyetleri işlenecektir. (1. kazanım)	[!] Siyasî mücadeleler Malazgirt, Miryokefalon Savaşları ve Haçlı Seferleri çerçevesinde verilecektir. Kültürel açıdan da Malazgirt ve Köseadağ Savaşları sonrası kurulan Anadolu Türk beyliklerinin faaliyetleri işlenecektir. (1. kazanım)	Sınırlılık açısından ifade yeniden düzenlenmiştir.
7	Kültür ve Miras/ Türk Tarihinde Yolculuk	7.Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir.	[!]Ünite içeriği dikkate alınarak işlenecektir. (7. kazanım)	Sınırlılık açısından açıklama eklenmiştir.
7	Kültür ve Miras/ Türk Tarihinde Yolculuk	□ 4, 6 ve 7. kazanım için Türkçe dersi “Okuma” dil becerisi.	Çıkarılmıştır.	

2009 yılında 7. sınıf Sosyal Bilgiler öğretim programında yapılan düzenleme ile seyahatnamelerin en çok geçtiği konunun kazanım ve açıklamalarında değişiklikler yapılmıştır. Yapılan düzenlemede, “*Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir.*” şeklindeki kazanım cümlesinin açıklamalar bölümüne uyarı sembolü konularak bu kazanıma ilişkin konuların ünite içeriği dikkate alınarak işlenmesi vurgulanmıştır (MEB, Tebliğler Dergisi, 2009).

Bu değişiklikle ilgili olarak yapılan açıklamada ise, sınırlılık açısından böyle bir açıklamanın eklendiği belirtilmiştir. Ayrıca 2009 yılındaki bu değişiklikte, seyahatnamelerle ilgili olan yedinci kazanımla ilgisi bulunan okuma dil becerisine yönelik açıklama, yeni düzenleme ile programın bu kazanımındaki açıklamalar kısmından çıkarılmıştır.

4.7.3. 2012 Yılındaki Değişiklikler

Milli Eğitim Bakanlığı 2012 yılında yayımladığı “12 Yıl Zorunlu Eğitim Sorular-Cevaplar” kitapçığı ile yapılan değişiklikleri şu şekilde açıklamıştır: “Düzenlemeyle getirilen bir başka yenilik ise eğitimin kademelere bölünmesidir. Birinci kademe 4 yıl süreli ilkokul, ikinci kademe 4 yıl süreli ortaokul ve üçüncü kademe 4 yıl süreli lise olarak yapılandırılmıştır. Böylece kademeler arası yatay ve dikey geçişlere imkân tanınmış, esnek yapı sayesinde bireyin yeteneğine ve gelişimine göre erken yaşlarda tercih hakkı tanınmıştır. Bu değişikliklerle birlikte halen uygulanmakta olan 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim yerine, 12 yıllık zorunlu kademeli eğitim getirilerek 12 yıllık süre üç kademeye ayrılmıştır. Birinci kademe 4 yıl süreli ilkokul (1. 2. 3.ve 4. sınıf), ikinci kademe 4 yıl süreli ortaokul (5. 6. 7. ve 8. sınıf) ve üçüncü kademe 4 yıl süreli lise (9. 10. 11. ve 12. sınıf) olarak düzenlenmiştir.”

2012 yılında yapılan düzenleme ile ilköğretim 5. sınıf, ilköğretimin ikinci kademesine dâhil edilmiştir. 5. sınıf Sosyal Bilgiler öğretim programında yazılı anlatım becerisi ve görsel kanıt kullanma becerisi gibi becerilere yer verilmektedir. Yazılı anlatım becerisi ile ilgili açıklamalarda, öykü, köşe yazısı, proje, reklam, roman, gezi yazısı, mektup gibi yazılı kaynaklar sayılmaktadır (MEB, 5.Sınıf Kılavuz Kitabı, 2012: 25).

Programın açıklamalar kısmı 6. ve 7. sınıf programları ile aynıdır. Burada, efsaneler, destanlar, masallar, atasözleri, halk hikâyeleri, türküler ve şiirler vb. edebi ürünler ve yazılı materyallerden yararlanılarak Sosyal Bilgiler, edebiyat ve coğrafya dersleriyle kaynaştırılması ve öğrencilere vatan sevgisi kazandırılması tavsiye edilmektedir (MEB, 5.Sınıf Kılavuz Kitabı, 2012: 39).

5. Sınıf Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan üniteler şunlardır:

1. Ünite: Haklarımı Öğreniyorum
1. Ünite: Adım Adım Türkiye
3. Ünite: Bölgemizi Tanıyalım
4. Ünite: Ürettiklerimiz
5. Ünite: Gerçekleşen Düşler
6. Ünite: Toplum İçin Çalışanlar

7. Ünite: Bir Ülke, Bir Bayrak

8. Ünite: Hepimizin Dünyası

5. sınıf Sosyal Bilgiler öğretim programında seyahatnamelere ilişkin herhangi bir konu yer almamaktadır. Ünitelerin kazanımları incelendiğinde, seyahatnamelere yönelik bir kazanım cümlesi bulunmamaktadır. Fakat kanıt kullanımı açısından kazanımlar ve açıklamalar vardır. 3. üniteye yer alan “*Kültürümüzün sözlü ve yazılı öğelerinden yola çıkarak, doğal afetlerin toplum hayatı üzerine etkilerini örneklendirir.*” Kazanım cümlesi ile ilgili kanıt kullanma hakkında etkinlikler tavsiye edilmiştir. 5. üniteye yer alan “*Kanıtlara dayanarak, Atatürk’ün bilim ve teknolojiye verdiği önemi gösterir.*” şeklinde yer alan kazanım, kütüphane ve referans kaynakları kullanma becerisi ile ilişkilendirilmiştir.

V. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Sonuç bölümünde amaçlar, içerik, eğitim durumları ve sınama durumları ile Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki seyahatnamelere yönelik değişim ve gelişimler ile ilgili olarak ayrı başlıklar altında değerlendirmelere yer verilmiştir.

1-Kazanımlarla İlgili Sonuçlar:

1938 ortaokul programında Sosyal Bilgiler öğretimi kapsamındaki tarih dersine ve yurt bilgisi dersine yönelik amaçlar bulunmamaktadır. 1938 ortaokul programında, coğrafya dersi için dokuz tane hedef yer almaktadır. 1938 ortaokul programında, tarih konularının öğretiminde ve coğrafya dersinde seyahatnamelere ilişkin hedefler bulunmamaktadır.

1938 ortaokul programı ile aynı yaklaşımla hazırlanan 1949 ortaokul programında, tarih dersine ilişkin sekiz tane amaç yer almaktadır. Bu amaçlar içerisinde doğrudan seyahatnamelerin kullanımına ilişkin herhangi bir amaç yer almamaktadır. 1938 ve 1949 yıllarından hazırlanan ortaokul programlarındaki hedefler taksonomik olarak yazılmamıştır. 1949 ortaokul programında coğrafya dersi için dokuz tane amaç belirlenmiş ve amaçlar içerisinde seyahatnamelere yönelik herhangi bir amaç bulunmamaktadır.

İlk kez tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgileri derslerinin birleştirilerek bir programın hazırlandığı 1970 yılındaki Sosyal Bilgiler öğretim programında, 1949 ortaokul programından farklı olarak daha geniş ve çok sayıda genel amaçlar sıralanmıştır. Bu programın giriş bölümünde Milli Eğitimin amacı, Sosyal Bilgiler dersinin önemi ve son olarak tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgileri derslerinin “Sosyal Bilgiler” adı altında birleştirilmesinin amacına yer verilmiştir. Ünite ve konulara yönelik özel amaçların yer almadığı 1970 programında, seyahatnamelerle ilgili amaçlar bulunmamaktadır.

1985 yılında hazırlanan Milli Coğrafya ve Milli Tarih dersi öğretim programının ilk kısmında dersin genel amaçları açıklanmıştır. Bu amaçlar içerisinde seyahatnamelere yönelik bir amaç yer almamaktadır. Her iki öğretim programında da derslerin özel hedeflerine programlarda yer verilmemiştir.

1998 Sosyal Bilgiler öğretim programında Sosyal Bilgiler dersinin genel amaçları dört bölüme ayrılarak açıklanmıştır. Vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden, toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden, çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yetenekleri yönünden, ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirmek yönünden maddeler halinde Sosyal Bilgiler öğretiminin genel hedefleri sıralanmıştır. 1998 Sosyal Bilgiler öğretim programında, hem genel amaçlarda hem 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler dersinin özel amaçlarında seyahatnamelerle ilgili hedefler yer almamaktadır.

Önceki yıllarda hazırlanan programlardan farklı bir boyutta olan 2005 Sosyal Bilgiler öğretim programı, yapısalcı bir yaklaşımla ve öğrenciye göre hazırlanmıştır. 2005 Sosyal Bilgiler öğretim programının başında dersin genel amaçları sıralanmıştır. Bunun yanında ünitelerin kazanımları programda yer almıştır.

2005 Sosyal Bilgiler öğretim programında 7. sınıfın kazanımlarında seyahatnamelere yer verilmiştir. 7.sınıfın “Türk Tarihine Yolculuk” ünitesindeki; “*Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir.*” kazanım cümlesi seyahatnamelerle ilgilidir. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler öğretiminin kazanımlarında seyahatnamelerle ilgili bir cümle yer almamaktadır. 2005 programında, 2006 ve 2007 yıllarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerde, seyahatnamelerle ilgili bir değişiklik veya yenilik yoktur. 2009 yılında 7.sınıf Sosyal Bilgiler programında “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinde yapılan değişikliklerle “*Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir.*” şeklindeki kazanım cümlesi aynen programda yer almış fakat bu konunun ünitenin içeriği dikkate alınarak işleneceği uyarısına yer verilmiştir. 2012 yılındaki düzenleme ile ilköğretimin ikinci kademesine dâhil edilen 5. sınıf Sosyal Bilgiler dersinde seyahatnamelere yönelik bir kazanım cümlesi bulunmamaktadır.

2-İçerikle İlgili Sonuçlar:

1938 Ortaokul programı tek disiplinli bir yaklaşımla düzenlenen bir programdır. Bu programda, Sosyal Bilgiler öğretimi kapsamına tarih, coğrafya ve yurt bilgisi dersleri girmektedir. Ortaokul birinci sınıf tarih dersi “Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar”, ikinci sınıflara ait tarih dersi “Orta Zamanlar” ve ortaokul üçüncü sınıf tarih dersi “Yeni ve Yakın Zamanlar” ve “Türkiye Cumhuriyeti” başlıklarında konulara ayrılarak programda yer almıştır. Çok geniş ve yoğun konulardan oluşan tarih dersinde seyahatnamelere yönelik olarak bir konu bulunmamaktadır. Her sınıfın dersi içerisindeki alt başlıklara bakıldığında çok detaylı olarak ünitelerin içeriklerinin belirlendiği dikkat çekmektedir.

1938 Ortaokul programında, “Umumi Coğrafya Esasları” ve “Kıtalar Coğrafyası” isimlerinde iki ana konudan oluşan coğrafya dersi belirlenmiştir. Ortaokul ikinci sınıf coğrafya dersi içeriğinde kıtalar konusunun alt başlıklarında, “Okyanusya’da seyahat ve keşifler hakkında malumat” ve “Kutup seyyahları ve keşfiyatı” başlıklı iki konuya yer verilmiştir.

1949 Ortaokul programı da 1938 ortaokul programında olduğu gibi tek disiplinli bir anlayış çerçevesinde tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri ile yapılandırılmıştır. 1949 ortaokul programına göre birinci sınıf tarih dersi genel manada ilk Türk tarihi ve tarihe giriş konularından oluşmaktadır. İkinci sınıf tarih dersi, Ortaçağ tarihi konularını ve üçüncü sınıf tarih dersi de Yeniçağ ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi konularını kapsamaktadır. Çok geniş ve ayrıntılı konu bütünlüğünden oluşturulan 1949 ortaokul programı, içerisinde seyahatnamelere ilişkin konulara rastlanmamıştır.

1970 Sosyal Bilgiler öğretim programı içerik açısından bundan önce hazırlanan programların içeriklerinde farklıdır. Bu programda ilk kez Sosyal Bilgiler bütünlüğü gözetilerek konular belirlenmiştir. Bundan önceki programlarda, tek disiplinli bir anlayışla hazırlanan içerikler sadece üniteler ve konuların yazılmasından oluşturulmuştur. 1968 yılındaki çalışmalar, 1970 yılında ortaokulların programlarını da etkilemiştir. Programda, içerik olarak tarih konularının fazlaştığı ve vatandaşlık bilgisine ait konuların ise azaldığı dikkat çekmektedir. Sosyal Bilgiler adı ile ilk kez hazırlanan bu programda dersler arası eşit dağılım sağlanamamıştır. Bu programda coğrafya ile ilgili konular, üçüncü sınıftaki ünitelerde yoğunlaştırılmış, seyahatnamelerle ilgili konular programda yer almamıştır.

1985 yılında hazırlanan Milli Tarih dersi, sadece ortaokul birinci ve ikinci sınıflar için hazırlanmıştır. 1970'deki düzenleme ile disiplinler arası bir yaklaşımın belirlendiği program anlayışında, 1985 yılındaki Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri ile tekrar tek disiplinli birbirinden kopuk ve detaylı bir içerik yaklaşımı benimsenmiştir.

1998 yılında kabul edilen Sosyal Bilgiler öğretim programında yeniden disiplinler arası bir içerik yaklaşımı benimsenerek ünite ve konular belirlenmiştir. 1985 yılındaki Milli Tarih ve Milli Coğrafya derslerindeki yoğun içerik, bu programda hafifletilmiştir. Üniteler içerisinde seyahatnamelere yönelik konulara bu programda, yer verilmemiştir.

2005 yılında kabul edilen Sosyal Bilgiler öğretim programı, seyahatnamelerin içerik olarak en çok yer aldığı programdır. Yapılandırmacı bir yaklaşımla, öğrencilerin gelişim düzeyi dikkate alınarak hazırlanan 2005 Sosyal Bilgiler programında, “Kültür ve Miras” öğrenme alanı içerisinde, 6. sınıfta “İpek Yolunda Türkler” ve 7. sınıfta “Türk Tarihine Yolculuk” ünitelerinde seyahatnameler tarihsel kanıt olarak kullanılmıştır. 6. sınıf programında sadece etkinlik olarak değinilen seyahatnamelere, 7.sınıfta “Seyyahların Gözünden Osmanlı Kültürü” isimli konu başlığı altında çeşitli dönemlere ait seyahatname örneklerine yer verilerek öğrencilerin bunlar hakkında düşünmesi, yorum yapması, çıkarımlarda bulunması ve bunlarla ilgili etkinlik yapmaları amaçlanmıştır. Verilen seyahat metinlerinde Türk kültürü ile ilgili konular anlatılmaktadır. Buna göre, Osmanlı döneminde Türk insanının günlük yaşantısı, insanların toplum içerisindeki davranışları, Osmanlı insanının kişilik özellikleri, mimari yapıların özellikleri, Türk kültürüne ait geleneklerle ilgili konular seyahat metinlerinde öğrencilere okutulmaktadır.

3- Eğitim Durumları İle İlgili Sonuçlar:

1938 ve 1949 yıllarında hazırlanıp uygulamaya konulan ortaokul programlarında tek disiplinli bir yaklaşımla sadece derslerin üniteleri ve konuları sıralanmıştır. Tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi derslerinin ayrı ayrı programlarda hazırlandığı bu programlarda, eğitim durumları açısından program geliştirme kriterlerine yeteri kadar uyulmamıştır. Bu programlarda programın uygulanması açısından gerekli açıklama ve etkinlik örneklerine rastlanılmamıştır. 1949 ortaokul programında, ilk kez tarih dersinde kullanılabilir araç-gereçlere yer verilmiştir. Ders kitabı, haritalar, yardımcı kitaplar gibi materyallerin sayıldığı bu listede seyahatnamelere yer verilmemiştir.

1970 Sosyal Bilgiler öğretim programında, eğitim ortamına yönelik bulgulara yer verilmemiştir. 1985 yılında uygulamaya giren Milli tarih dersi öğretim programının açıklamalar kısmında tarih dersinde belge kullanımı ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Milli Coğrafya öğretimi programında ise gezi ve gözlem yapılması üzerinde durulmuştur.

1998 Sosyal Bilgiler öğretim programının yapısı daha önceki programlara göre daha bilimsel yapıdadır. Fakat bu programın da eğitim durumları boyutu yetersiz durumdadır. 43 maddelik açıklamalar kısmında öğretim ortamına ilişkin bazı tavsiyelere yer verilen bu programda, araç-gereç ve etkinlik olarak seyahatnamelere ilişkin herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.

2005 Sosyal Bilgiler öğretim programının yapısı kendinden önceki programlara göre daha bilimsel temellidir. Bu programda, her ünite içerisinde açıklamalar ve uyarı sembolleri ile yönlendirmeler yapılmıştır. Her ünitenin karşısındaki ilişkilendirme sembolleri ile ilgili konunun hangi ders veya konu ile ilişkilendirileceği gösterilmiştir. Bunun yanı sıra 2005 yılındaki program, kendinden önceki programların hepsinden fazla kanıt kullanımına ve edebi ürünlerin ders ortamında yer almasına vurgu yapmıştır.

4-Sınama Durumları İle İlgili Sonuçlar:

2005 yılından önce hazırlanıp uygulanan 1938, 1949, 1970, 1985 ve 1998 ortaokul veya Sosyal Bilgiler öğretim programlarında sınama durumları ile ilgili açıklamalara yeteri kadar yer verilmemiştir.

2005 yılında hazırlanan Sosyal Bilgiler öğretim programında, çağdaş değerlendirme araçlarına yer verilmiştir. Her ünitenin sonunda değerlendirmeye yönelik çalışmalar ve örnekler açıklanmıştır. 6. sınıf Sosyal Bilgiler programında öğrencilerin gezi düzenlemeleriyle ilgili puanlama anahtarına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra öğrenci çalışma kitaplarında kişisel seyahatname yazdırılması ve ders ortamında tartışılması süreç değerlendirme olarak programda yerini almıştır.

5-Ders Kitapları İle İlgili Sonuçlar:

2005 yılında hazırlanan Sosyal Bilgiler öğretim programı ile birlikte ders kitaplarında birçok yenilik de gündeme gelmiştir. Öğrencilerin seviyelerine uygun olarak hazırlanan ders kitapları Kılavuz Kitap, Çalışma Kitabı ve Ders Kitabı olarak

yayımlanmıştır. Ders kitaplarına yönelik olarak bu dönemde ders kitabı ölçütleri yayımlanmıştır.

2005 yılında uygulamaya konulan programdan sonraki ders kitapları incelendiğinde, Arslan (2010) tarafından hazırlanan Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabında “*Seyyahlarla Gezinti*” konusu altında seyahatname metinlerine yer verilmiştir. Burada birçok seyyahın Osmanlı kültürel yaşamı hakkındaki görüşleri sunulmuştur. Aynı şekilde bu konular çalışma kitabında da etkinlik olarak öğrencilere yaptırılmıştır. Buradaki konulara bakıldığında Evliya Çelebi, İbni Battuta gibi seyyahların anlatımları ön plandadır. Bunun yanı sıra yabancı seyyahların anlatımları da ders kitabında yer almıştır.

MEB tarafından hazırlanan Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabında, “*Seyyahların Gözünden Osmanlı Kültürü*” isimli konuda seyahatnamelere yer verilmiştir. Burada Evliya Çelebi’nin önemi vurgulandıktan sonra yabancı seyyahların Osmanlı toplumu hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. Burada Evliya Çelebi’ye ait herhangi bir metnin yer almaması büyük bir eksikliklerdir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında seyahatnamelerin yanı sıra sefaretnamelere de yer verilmiştir.

2005 yılındaki programa göre hazırlanan ders kitapları; “ünite giriş sayfaları”, “işleniş bölümü” ve “ünite sonu değerlendirme soruları” kısımlarından oluşur. İşleniş bölümü, konular ve bunlarla ilgili kazanımlar, yazılı ve görsel materyallerle tasarlanmış konu bilgileri ve öğrenciyi düşünmeye ve yaratıcılığa sevk etmek için tasarlanmış sayfalardır. Bu sayfalar, “oryantasyon soruları”, “haberler”, “bilgi kutucuğu”, “konu ile ilgili sorular” ve “etkinlikler” kısımlarından oluşmaktadır (MEB,7. Sınıf Kılavuz Kitabı).

Ders kitabında yer alan seyahat metinlerinin öğrencilere okutulması ile konunun işleniş başlanmaktadır. Daha sonra bu metinlerden öğrencilere sorular sorarak kültürel yaşamın izlerini tahmin etmeleri ve çıkarımda bulunmaları istenmektedir. Öğrencilerden alınan cevapların tahtaya yazılması, seyahatnamelerin bulunduğu sayfalardaki toplum hayatına ilişkin fotoğrafların öğrencilere yorumlatılması gibi bildirimler 7. Sınıf Kılavuz Kitabında yer almıştır.

2005 yılına göre hazırlanan ders kitabında seyahatnamelerin geçtiği konunun kavramları; tören ve yüzyıldır. Yine bu konunun amacı; “Osmanlı Devleti’nde bir süre yaşamış, sosyal ve kültürel yaşamı gözlemlemiş kişilerin kaleminden Osmanlı

kültürünü tanımak” tır. Bu ders kitabında dört sayfalık bir konu olarak geçen seyahatnameler, Osmanlı toplum hayatını anlatan kısa metinlerden oluşmaktadır.

Öğrenci ders kitabının 85. sayfasında, öğrencilerin çalışma kitabındaki “Türk Kültürü” isimli etkinliği yapmaları istenmiştir. Çalışma kitabı, öğrencilerin ders kitabında yer alan konulara ve bu konularla ilgili kazanımlara ulaşmaları için hazırlanan etkinlik kitabıdır. Ders kitabındaki etkinlik numaraları ile öğrenciler, çalışma kitabına yönlendirilir. Öğrenci çalışma kitabında, dört adet seyahat metninin öğrencilerin okuması ve sonra şu soruları yanıtlaması istenmektedir:

- “Karşı sayfada yer alan kaynaklardaki Türk kültürüne ait öğeler nelerdir?
 - Seyyahlar, bu gözlemlerin yazarken nelerden ve kimlerden etkilenmiş olabilir?
 - Seyyahlar bu gözlemlerini kimler için yazmıştır?
 - Metinlerdeki benzer kültür öğelerini farklı seyyahlar nasıl yorumlamıştır?
 - Metinde geçen uygulamalar günümüzde hala mevcut mu?
 - Metinlerdeki kültür öğelerinden kalanlar var mı? Varsa hangileridir?”
- (MEB, 7.Sınıf Kılavuz Kitabı)

Ders kitabına ve Çalışma kitabına bakıldığında seyahatnamelerin öğrencilere sunulmuş şekli ve öğrencilerin bu metinlerden çıkarım yapmaları yeterli düzeydedir. Fakat verilen seyahat metinlerinde Busbecq’in anlatımları daha fazla yer almaktadır. Bunun yanı sıra ders kitabı ve çalışma kitabında daha başka seyyahların anlatımlarına yer verilebilir. 7. Sınıf ders kitabında Türk Tarihine Yolculuk ünitesinden başka bir üniteye seyahatnamelere yer verilmemiştir.

Öneriler

1. Sosyal Bilgiler öğretim programlarının içeriği seyahatnameler gibi birçok niteliğe sahip ve tarihsel belge değeri taşıyan edebi metinlerle zenginleştirilmelidir. Özellikle toplumsal ve kültürel değerlere ilişkin konuların içeriğinde seyahatnamelerin kullanılması, öğrencilerin bu konuları daha kolay kavramasını sağlar.

2. Sosyal Bilgiler öğretim programlarının eğitim durumları kaynak kullanımı açısından daha da zenginleştirilmelidir. Bu manada öğrenci merkezi etkinlikler içerisinde seyahatnameler ile ilgili öğrencilere somut yaşantılar kazandırılmalıdır. Programlarda sıralanan araç-gereçler listelerinde, seyahatnamelere de yer verilmelidir.

3. Sosyal Bilgiler dersinin içeriğinde seyahatnamelere daha çok yer verilmelidir. Özellikle sadece bir öğrenme alanı ve bir konu ile sınırlı kalan seyahatnamelerin, diğer konularda da kullanılması sağlanmalıdır. Sadece Osmanlı dönemi ile ilgili konularda yer verilen seyahat anlatıları, Osmanlı öncesi Türk ve İslam medeniyetleri ile Avrupa ve Doğu medeniyetleri gibi kültürel öğelerin büyük çapta öğretildiği konularda da kullanılmalıdır.

4. Seyahat metinleri, Sosyal Bilgiler ders içeriği için uygun metinlerdir. Fakat bu metinlerin taraflı veya seyyahın kendi kanaatlerine dayandığı gerçeği unutulmamalıdır. Bu metinlerin kaynak tenkidi yapıldıktan sonra öğrencilerin kullanımına sunulması büyük önem arz etmektedir. Bir seyahatnamenin içerik analizi öğrencilere yaptırılarak, öğrencilerin bu metinlerdeki toplumsal ve kültürel bilgileri yorumlamaları ve tartışmaları sağlanmalıdır (Bkz. Ek-2).

5. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında, seyyahların belli bir konu hakkındaki anlatımları görsel öğelerle desteklenmelidir. Farklı dönemlerde okutulan ders kitaplarında seyahatnamelerin yer alışı ve seyahatname örnekleri değiştirilerek öğrencilere sunulmuştur. Seyahatname örneklerine bakıldığında, yerli ve yabancı seyyahların ders kitabında yer alması ile ilgili dengesizlik dikkati çekmektedir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yerli ve yabancı seyyahların anlatımı eşit oranda yer almalı ve ilköğretim ikinci kademedeki sınıfların konularına göre ders ve çalışma kitaplarına eşit bir şekilde dağıtılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (2006). *Osmanlı'nın Gezginleri*, İstanbul: 3F Yayınları.
- Ak, M. (2009). *Evliya Çelebi, Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt:1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 426-428.
- Akalın, H. Ş. (2011). *Seyahatnameden Evliya Çelebi'ye*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı:711, Ankara, ss. 212-233.
- Akpınar, B. (2009). *Eğitim ve Program*, Elazığ: Data Yayınları.
- Akyüz, Y. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*, (17. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Alptekin, A. B. (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, (3. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Altaylıoğlu, T. ve Oğuzkan, F. (1976). *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi.
- Ambarlı, A. (2010). *Türkiye'de Cumhuriyetten Günümüze Sosyal Bilgiler Programları (Değişiklikler, Düzenlemeler, Güncellemeler)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Arslan, M. N. (2010). *İlköğretim Sosyal Bilgiler-7 Ders Kitabı*, Ankara: Anıttepe Yayıncılık.
- Asiltürk, B. (1999). *Osmanlı Seyyahları Avrupa Yolunda*, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Asiltürk, B. (2009). *Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler*, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4 /1-I Winter.
- Ata, B. (2009). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programı*, C. Öztürk, (Editör). *Sosyal Bilgiler Öğretimi Demokratik Vatandaşlık Aktarımı*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Aybet, G. Ü. (2003). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bacıoğlu, E. (2010). *Yabancı Seyahatnamelerde Geçiş Dönmeleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Bayraktar, G. (2011). *Hans Dernschwam'ın "İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü" İle Evliya Çelebi'nin "Viyana Notları"nda İmgeler ve Önyargılar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Bilgili, A. S. (Editör). (2010). *Sosyal Bilgilerin Temelleri*, (4.Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Binbaşıoğlu, C. (2005). *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara: Anı Yayıncılık
- Binbaşıoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bull, V. (2009). *Oxford Learner's Pocket Dictionary*, Oxford University Press.
- Candan, A. (2005). *Kuran'ı Anlamak Gayesi İle Yapılan Seyahatler*, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 3, ss. 227-235.
- Chesneau, J. (2012). *D'Aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul- Anadolu-Mezopotamya*, (Çev: I. Erverdi). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Coşkun, M. (2009), *Türk Edebiyatı*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 37, İstanbul, ss. 13-16.
- Çağrı, M. (2009). *Seyahat*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 37, İstanbul, ss. 7-9.
- Çetindağ, Y.(2011). *Evliya Çelebi*, İstanbul: Kaynak Yayınları,
- Dağlı, Y. (1999). *Evliya Çelebi Hayatı ve Seyahatnamesi*, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dankoff, R. (2002). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı*, (Çev: N. Uslu). Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dankoff, R. (2012). *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, (Çev: M. Günay). (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demir, S.B. ve Akengin, H. (2011). *Hikâyelerle Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Demircan, A. (2010). *Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Demircioğlu, İ.H. (2008). *Tek Partili Dönemde Eğitim*, S.Arıbaş. ve M.Koçer (2008). (Editörler). *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul: Lisans Yayınları, ss. 211-236.
- Demirel, Ö. (2007). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, (10.Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2011). *Öğretme Sanatı*, (17.Basım). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Demirkaya, H. (2011). *Sosyal Bilgilerde Düşünme ve Soru Sorma Becerileri*, B.Tay ve A. Öcal, (Editörler). *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 400-431.

- Deveci, H. (2011). *Türk Eğitim Tarihinde Sosyal Bilgiler*, R. Turan ve K. Ulusoy, (Editörler). *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi* (2.Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık. ss. 20-35.
- Doğan, G. (2008). *İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Rodos), ve Çevresi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, Y. (2009). *Kanıt Temelli Öğrenmeyi Geliştiren Öğrenci Merkezli Stratejiler ve Teknikler Üzerine Bir Derleme*, M.Safran, (Editör). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 321-340.
- Doğan, G. (2008). *İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Rodos) ve Çevresi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, Y. (2007), *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihsel Yazılı Kanıtların Kullanımı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, Y. (2009). *Sosyal Bilgiler Programı ve Ders Kitaplarında Birinci Elden Kaynak ve Kanıt Kullanımı: ABD, İngiltere ve Türkiye Karşılaştırması*, R. Turan, A. M. Sünbül ve H. Akdağ, (Editörler).*Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar-1*, Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 86-124.
- Donuk, A. (2013). *Seyyahlara Göre Türk Töresinin İzleri*, M.A. Beyhan (Editör), *Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler*, İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, ss. 21-32.
- Dunn, R. E. (2004). *İbn Battuta'nın Dünyası*, (Çev: Y. Sezdirmez). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erden, M. (1998). *Eğitimde Program Değerlendirme*, (3.Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erduran, Z. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre İstanbul'da Esnaf, Zanaat ve Ticaret- Açıklamalı Metin*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Faroqhi, S. (2003). *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* (2. Baskı). (Çev: Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Freely, J. (2003). *Evliya Çelebi'nin İstanbul'u*, (M. Günay). (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Güler, İ. (2013). *Osmanlı Tarihi Kaynakları Olarak Avrupalı Seyyah ve Gözlemciler İle Eserlerinin Önemi*, M.A. Beyhan (Editör), Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler, İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, ss. 141-174.
- Güleryüz, H. (2001). *Son Değişikliklerle İlköğretim Okulu Programı*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Gümüşçü, O. (2006). *Tarihi Coğrafya, Kavramlar-Tarihçe-Mekân-Metod*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gürer, S. (2010). *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güven, İ. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Naturel Yayıncılık.
- Işık, H. (2008). *İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Tarih Konularının Öğretiminde Kanıt Temelli Öğrenme Modeli: Bir Aksiyon Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İlgürel, M. (2009). *Evliya Çelebi*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 11, ss. 529-533.
- Kahraman, A.S. (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karasar, N. (2005). *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (22.Basım). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kavak, B. (2006). *1998 Yılında Yürürlüğe Giren İlköğretim Sosyal Bilgiler Müfredatında Tarih Konularının İçerik Bakımından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Keskin, Y. (2002). *Türkiye'de II. Meşrutiyetten Günümüze Kadar Uygulanmış Olan Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Analizi ve Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kocaoluk, F. ve Kocaoluk, M.Ş. (1984). *İlkokul Programı ve Beş Sınıfın Yıllık Planı*, Kocaoluk Yayınları.
- Koçer, M. (2008). *Çok Partili Dönemde Eğitim*, S.Arıbaş. ve M.Koçer (2008). (Editörler). *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul: Lisans Yayınları, ss. 237-267.

- Küçükaya, M.A. (2002). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvufi Kültür*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Maclean, G. (2006). *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi, Osmanlı İmparatorluğunun İngiliz Konukları (1580-1720)*, (Çev: D. Şendil). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Maden, S. (2008). *Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları*, Travelbook And Itinerary In Turkish Literature, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 37, Erzurum.
- MEB, (1973). *Ortaokul Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi ve Matematik Müfredat Programı*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB, (1985). *Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri Derslerini İhtiva Eden Ortaokul Ders Dağıtım Çizelgesi*, Tebliğler Dergisi, Sayı: 2195.
- MEB, (1985). *Ortaokul 1. ve 2. Sınıf Milli Tarih Dersi Öğretim Programı*, Tebliğler Dergisi, Sayı: 2190.
- MEB, (1995). *Ortaokul Programı (İlköğretim İkinci Kademe)*, MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB, (1998). *İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler (6 ve 7.Sınıflar) Dersi Öğretim Programı*, Tebliğler Dergisi, Sayı: 2487.
- MEB, (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*, Tebliğler Dergisi, Sayı: 2575.
- MEB, (2005). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 6-7. Sınıflar*, (<http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72>).
- MEB, (2006). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6. ve 7. Sınıflar Öğretim Programında Değişiklik Yapılması*, Tebliğler Dergisi, Sayı: 2588.
- MEB, (2006). *Milli Eğitim Şuraları 1921-2006*, Ankara: MEB, TTKB Şura Genel Sekreterliği.
- MEB, (2008). *Sosyal Bilgiler (4-7. Sınıflar) Programının Uygulanması ile İlgili Açıklamalar Bölümüne ve Kazanım Tablolarındaki Açıklamalar Sütununa "Müze ile Eğitim " ile İlgili İlavelerin Yapılması*, Tebliğler Dergisi, Sayı: 2605.
- MEB, (2009). *İlköğretim Sosyal Bilgiler (4-7. Sınıflar) Dersi Öğretim Programının 4.5.6.7. Sınıflara Ait Bölümlerinde Değişiklik Yapılması*, Tebliğler Dergisi, Sayı: 2617.

- MEB, (2011). *5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitabı*, (3. Baskı). İstanbul: MEB Yayınları.
- MEB, (2011). *6. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitabı*, (3. Baskı). İstanbul: MEB Yayınları.
- MEB, (2011). *7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitabı*, (3. Baskı). İstanbul: MEB Yayınları.
- MEB, (2012). *12 Yıl Zorunlu Eğitim Sorular-Cevaplar*, Ankara, (http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2012/12Yil_Soru_Cevaplar.pdf 10.06.13)
- MEB, (2012). *Sosyal Bilgiler -7 Ders Kitabı*, Ankara.
- Mülayim, A. (2011). *Evliya Çelebi'nin Hayatı*, TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:2, ss. 9-14.
- Nalçacı, A.(2001). *Cumhuriyetten Günümüze İlköğretim Sosyal Bilgiler Programındaki Değişmelerin Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Nerval, G. (2004). *Doğu'da Seyahat*, (Çev: S. Hilav). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Noyan, T. (2012). *Reinhold Labenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1-2*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Okumuş, E. (2011). *Evliya Çelebi'yi Okumak ve Anlamak*, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Gezi Özel Sayısı, Sayı; 174-175-176, ss. 177-192.
- Örgen, E. (2011). *Edebiyat Tarihleri ve Gezi Türü*, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Gezi Özel Sayısı, Sayı; 174-175-176, ss. 141-144.
- Özalp R. ve Ataunal, A. (1977). *Türk Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı, (Taim Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şurası)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özgül, M. K. (2011). *Demir Asa Demir Çarık*, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Gezi Özel Sayısı, Sayı; 174-175-176, ss. 6-28.
- Özkan, S. (2011). *Türk Eğitim Tarihi*, (3. Baskı). Nobel Yayınları.
- Öztürk, C. (2009). *Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinlerarası Bir Bakış*, C. Öztürk, (Editör), *Sosyal Bilgiler Öğretimi Demokratik Vatandaşlık Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, ss. 2-31.
- Öztürk, C. ve Otluoğlu, R. (2011). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Ürünler ve Yazılı Materyaller*, (4. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Palancı, B. (2006). *Orta Çağ Seyahatnamelerine Göre Türk Dünyasında Gelenek ve Görenekler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Parmaksızoğlu, İ. (1989). *İbn Batuta Seyahatnamesi Seçmeler*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Punch, K. F. (2011). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (Çev: D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz). (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Resmi Gazete, (2012). *İlköğretim Ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm> 20.06.2013.
- Robert, D. (2008). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, (Çev: Semih Tezcan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rugoft, M. (2003). *Marco Polo Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati*, (Çev: H. Loddo). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Safran, M. (2008). *Sosyal Bilgiler Öğretimine Bakış*, B.Tay ve A. Öcal, (Editörler). *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 2-17.
- Safran, M. (2011). *Sosyal Bilgiler Öğretimine Bakış*, B.Tay ve A. Öcal, (Editörler). *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi*, (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 1-18.
- Simeon, D. L. (2007). *Polonyalı Simeon Seyahatnamesi*, (Çev: H.D. Andreasyan). (2. Baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sönmez, V. (1996). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Sönmez, V. (1999). *Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sönmez, V. (2007). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara: Anı Yayınları.
- Stradling, R. (2003). *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli?* O. Köymen (Editör). *Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, ss. 90-106.
- Şahin, G. (2007). *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, İstanbul: Gökkubbe Yayınevi.
- Şentürk, O. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Folklorik Unsurlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (2.Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

- Şimşek, A. (2009). *Sosyal Bilgiler Derslerinde Bir Öğretim Materyali Olarak Edebi Ürünler*, M.Safran, (Editör). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 389-412.
- Şirin, İ. (2013). *Seyahatnamelerin Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Düşünce Tarihi Yazımında Yeri ve Önemi*, M.A. Beyhan (Editör), *Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler*, İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, ss. 175-186.
- Şişman, M. (2011). *Eğitim Bilimine Giriş*, (8. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Tanrıöğen, A. (Editör). (2005). *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Tay, B. (2011). *Sosyal Bilgiler Öğretimin Dünü Bugünü ve Yarını*, R. Turan ve K. Ulusoy, (Editörler). *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi* (2.Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 2-16.
- Tazebay, A. (2000). (Editör). *İlköğretim Programları ve Gelişmeler*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Tezcan, N. (2009). *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tireli, M. (2011). *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Ahiler ve Ahilik*, Türkiye Yazarlar Birliği Akademi Dergisi-2, Ankara: (Mayıs 2011).
- Togan A. Z. V. (1985), *Tarihte Usul*, (4. Baskı), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Touati, H. (2004). *Orta Çağda İslam ve Seyahat Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, (Çev: Ali Berktaş), İstanbul: : Yapı Kredi Yayınları.
- Turgut, M.F. (1983). *Program Değerlendirme, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Türk, E. ve Katırcı, M. (2010). *Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010)*, Ankara: MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Ulusoy, K. (2009). *Yenilenen Sosyal Bilgiler Programında Tarih Öğretimi*, R. Turan, A. M. Sünbül ve H. Akdağ, (Editörler). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar-1*, Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 299-321.
- Varış, F. (1978). *Eğitimde Program Geliştirme, Teori ve Teknikler*, (3. Baskı), Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Varış, F. (1983). *Program Geliştirme Çalışmaları, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Variş, F. (1999). *Eğitimde Program Geliştirme, Teori ve Teknikler*, (6. Baskı), Ankara: Alkım Yayınları.
- Vatin, N. (1999). *Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı?* Cigito, Osmanlılar Özel Sayısı, Sayı: 19, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yazıcı H. ve Koca, M.K. (2011). *Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı*, B.Tay ve A. Öcal, (Editörler). *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 19-40.
- Yazıcı, H. (2009). *Seyahatname*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 37, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yerasimos, S. (2009). *Thevenot Seyahatnamesi*, (Çev: A. Berktaş). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yerasimos, S. (2010). (Editör). *Tavernier Seyahatnamesi*, (Çev: T. Tunçdoğan). (10. Baskı). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yeşilbursa, C.C. (2006). *Sosyal Bilgiler Dersinde Tarihi Yerleri Kullanarak Tarih Konularının Öğretimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, K. (2011). *Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretiminde Tarihsel Empati: Geçmiş Geçmişteki İnsanların Gözüyle Bakabilme Becerisi*, R. Turan, A. M. Sünbül ve H. Akdağ, (Editörler). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar-II*, Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 12-30.
- Yılmazçelik, İ. (2013). *Seyahatnameler ve Ortadoğu*, M.A. Beyhan (Editör), *Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler*, İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, ss. 79-110.

EKLER

EK-1: Türk Tarihi İle İlgili Bazı Önemli Seyahatnameler

Seyyah	Eserin Adı	Açıklamalar
Yüang-Çang	<i>Memoires Sur Lesscountries Occidentales Par Hiouen-Thang</i>	7. yüzyılda Batı Göktürk memleketi üzerinden Hindistan'a seyahat etmiştir.
Ahmed İbni Fazlan	<i>Rihle</i>	921-922 yılları arasında Türk ülkelerde yaptığı seyahatname.
Ebu-Dulaf Mis'ar İbni Muhalhil	<i>Risale</i>	-
Çang-Yung	<i>Garp Ülkelerinde Seyahat</i>	Çengiz Hanın garp seferleri esnasında Türkistanı ziyareti hatıraları.
Ciao-Gan ve Pun-Daya	<i>Seyahatname</i>	Cengiz Han'a elçi olarak giden iki Çinlinin hatıratı
Plano Karpini	<i>Seyahatname</i>	Papanın 1245-46'da Karakurum'u ziyaret eden elçisinin hatıratı
Rubruk	<i>The Journay Of William Of Rubruck</i>	Fransız Kralının 1253'te Karakurum'da bulunan elçisinin hatıratı.
Marco Polo	<i>The Book Of Ser Marco Polo</i>	1271-91 yıllarında Moğollar ülkesinde seyahat eden tüccardır.
Muhammed İbni Battuta	<i>Rihle</i>	-
Seydi Ali Reis	<i>Mir'atü'l-Memalik</i>	-
J.B.Tavernier	<i>Les Six Voyages en Turguie, en Perse aux Indes</i>	Fransız seyyah,1636-1663 seneleri arasında Türkiye ve İran'da bulunmuştur.
Evliya Çelebi	<i>Seyahatname</i>	En önemli Osmanlı seyyahı
Piton De Tournefort	<i>Reletion d'in voyage de levant fait par l'ordre du roy</i>	1700-1702 yolları arasında Türkiye'yi gezen nebatatçı. Haritaları ve resimleri çok önemlidir.
Kazanlı İsmail	<i>Seyahatname</i>	Rusya tarafından elçi olarak üç arkadaşı ile birlikte Hindistan'a gönderilmiştir.
John Cook	<i>Voyages and travels through the Russian Empire, Tartary and part of Persia</i>	1746'da İngiliz kraliçesi tarafından Nadir Şah'a gönderilen elçi heyetinden olan Cook'un seyahat hatıralarıdır.
Lady Mary Montague	<i>Letters</i>	İngiliz sefirinin eşi tarafından yazılan mektuplardır. R.Ekrem Koçu 1946'da "Lale Devrinde Türkiye'yi Ziyret Eden Mary Montague" ismiyle basmıştır.
Sigmund von Heberstrein	<i>Rerum Moscovitarum Commentarii</i>	16.yüzyılda elçi olarak geldiği Moskova'da Kazan, Astarhan ve Nogaylar hakkında bilgi toplamıştır.
Mehmed Emin	<i>İstanbul'dan Asyai Vustaya Seyahat</i>	Türkçe basım: İstanbul, 1879.

EK-2: ÖRNEK ETKİNLİK**Seyahatname İçeriğinin Analizi**

Seyyahların Kaleminden Kültürel Yaşamın İzleri	
<i>Seyahatnamenin Temel Bilgileri:</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Seyyahın Adı:..... • Eserin Adı:..... • Yazıldığı Dönem:..... • Seyahat Güzergâhı:..... 	
<i>Seyahatnamede Geçen Konular:</i>	
Toplumsal Yaşamın İzleri	(Gelenek-görenekler, ad koyma, bayramlar, ölüm ve cenaze merasimleri, şöenler vb.)
Şehir/Yöre Adları	(şehir, kasaba, köy adları ve bu adların nerden geldiğine ilişkin bilgiler vb.)
Dönemin Tarihi Bilgileri	(dönemin tarihsel bilgileri)
Gerçek Dışı Anlatımlar	(abartılı anlatımlar, efsaneler, mitolojik unsurlar vb.)
İçerikte Geçen Kişiler	(padişah ve sadrazamlar, devlet görevlileri, himaye eden kişiler vb.)

EK-3: ÖRNEK METİNLER

ÖRNEK METİN-1

Oğuzlar

“Daha sonra, bunun üzerine çok miktarda odun bulunan bir yere kadar yürüyüşümüzü sürdürdük. Orada durduk ve kervan ateşi yaktık. Isındık, giysilerimizi çıkardık ve kurutmak için serdik. Daha sonra yola çıktık ve her gece, gece yarısından öğlene ya da ikindiye kadar en hızlı biçimde ve elimizden geldiğince en büyük merhaleleri kat ederek yolumuza devam ettik. Daha sonra mola verdik. Böyle on beş gün yürüdükten sonra çok kayalık büyük bir dağa geldik; kaynaklardan çıkan sular kendilerine bir yol buluyor ve bazı yerlerde toplanıyordu. Bu dağı aştıktan sonra, Guz(Oğuzlar) adı verilen bir Türk boyuyla karşılaştık.

Bunların kıl çadırları olan ve oba kurup oba kaldıran göçebeler olduklarını gördük. Göçebe yaşam tarzları ve yer değiştirmeleri uyarınca çadırları kâh orada kâh burada görülür (...) İdare biçimleri karşılıklı dayanışmayla idare biçimidir. Bununla birlikte bir şey üzerinde anlaşmaları ve ona girişme kararı aldıkları zaman, içlerinden en aşağılık ve en sefil olan biri çıkar ve sonuca vardıkları anlaşmayı bozar. Onların ülkelerinden geçen Müslümanlara şirin görünmek için, “Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun resulüdür,” dediklerini işittim, ama buna kesin olarak inanmazlar. Eğer içlerinden biri bir haksızlığa uğrarsa, ya da başına nahoş bir şey gelirse, kafasını göğe doğru kaldırır ve “Bir Tengri” der ki bu Türkçe’de tevhid kelimesidir.”

(İbni Fadlan, Bin Yıl Önce Türkler ve Ötekiler, Siyasal Kitabevi, İstanbul, 2005)

ÖRNEK METİN-2

İstanbul

“Bu şehir büyüklük bakımından son dereceyi bulur. İki parçaya ayrılır. Bu iki parça arasında Magrip’te Vadi-Sela’ya benzeyen ve sularında gel-git olayı görülen büyük bir ırmak vardır. Haliç’in üzerine bir köprü yapılmışsa da, şimdi harabolduğundan karşıdan karşıya kayıklarla geçilmek mecburiyeti doğmuştur. Bu ırmağın adı Absumi’dir. Şehrin büyük parçası İstanbul/Kostantaniye adını taşımakta olup, ırmağın doğu kıyılarında bulunmakta, İmparator ile devlet erkânı ve nüfusun çoğu burada oturmaktadır. Sokakları, çarşıları taş döşeme kayraklarla kaplı ve geniştir. Sanat erbabının her biri kendi bölgesinde yaşar, birbirlerine karışmaz ve her çarşının ayrı kapıları olup, geceleri kapatılır. Çarşı esnafının ve sanatkârların çoğu kadındır.

Şehir denize doğru uzanmış, dokuz mil kadar uzunlukta ve aynı veya daha fazla bir genişlikte olan bir tepenin yamaçlarında kurulmuştur. Bu tepenin dibinde ufak boyda bir kale ile imparatorluk sarayı vardır. Şehrin duvarları tepeyi olduğu gibi çevirir, ne denizden, ne karadan kimsenin içeriye girmesine meydan verilmez. Şehrin merkezinde ise on üç kadar büyük mahalle ile büyük bir kilise vardır. Şehrin öteki parçasına gelince, burasının adı Galata olup ırmağın batı kıyılarını kaplar ve nehre açılan kapıları ile Ribat el-fetihî andırır. Bu bölgede frenk taifesi yerleşmiş bulunmaktadır.”

(İbni Battuta Seyahatnamesi)

ÖRNEK METİN-3

Ertuğrul Gazi

“Ertuğrul Gazi, Osmanlıların büyük atası olan Osman Gazi’nin babasıdır. Osmanoğulları Mahan diyarından çıkıp Selçukoğullarından Sultan Alaaddin’e katılırlar. Üç yüz askerle savaşlarda büyük yararlıklar gösterince, Alaaddin kendilerini boy beyi yapar. Böylece Ertuğrul Gazi davul ve sancak sahibi, yani bey olur.

Ertuğrul Gazi Bursa’dan Kastamonu’ya varıncaya kadar olan coğrafyada yaptığı savaşlarda Allah’ın da takdiriyle hep galip gelmiş ve elde ettiği ganimet malları Sultan Alaaddine takdim etmiştir. Allah’ın takdiri, Sultan Alaaddin’in de erkek çocuğu olmamıştır. Onun ölümünden sonra bütün ayan(seçkinler) Ertuğrul Gazi’yi bey tayin ederler. Ertuğrul Gazi daha sikke bastırmaya ve hutbe okutmaya fırsat bulmadan Lefke ile Söğüt arasında yapılan büyük bir savaşta yaralanır. Ertuğrul Gazi’nin vasiyeti üzerine oğlu Osman Gazi Rum diyarında davul ve sancak sahibi olur. “Evvela Osman” terkibi ile bu olaya tarih düşürülmüştür. Ebeded hesabıyla “Evvela Osman” terkinin karşılığı 699 (1299-1300) tarihidir.

Osman Gazi adına ilk Cuma hutbesini, Dursun Fakih okumuştur. Osman Gazi peygamber soyundan olduğu söylenen Edebalı’nın kızıyla evlenir. Ondanda Orhan Bey dünyaya gelir. Bu yüzden Osmanoğullarının anne tarafı peygamber soyuna dayanır. Osman Gazi babasının ölümü üzerine onu söğüt şehrindeki ebedi istirahatgahına defneder. Ardından da onun yerine bey olur. Yıldırım Bayezit zamanında Timur, Söğüt şehrini de yakıp yıkmıştır. Bu sebepten Ertuğrul Gazi’nin türbesi de bakımlı değildir. Daha sonraki dönemin padişahları tarafından onarılarak daha da genişletilmiştir.”

(Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011)

ÖRNEK METİN-4

Türklerin Mizacı

“Türklerin tüm adet ve alışkanlıklarını uzun uzun tarif ettikten sonra, burada anlatılanların kısa bir özetini çıkarmak ve onların hem tabiatını hem de törelerini birkaç satırda belirtmek yerinde olacaktır. Hıristiyan dünyada pek çok kişi Türklerin büyük şeytanlar, barbarlar, imkânsız kişiler olduklarına inanırlar, ama onları tanıyıp konuşmuş olanların duyguları bundan çok farklıdır; çünkü Türklerin iyi insanlar olduklarına ve Tabiatın bize en önemli buyruğu olan, “kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma” kuralına gayet iyi uyduklarına kuşku yoktur.

Ben burada Türklerden söz ederken, Türkiye’de çok sayıda bulunan ve başka bir dinden onların dinine geçip de tecrübeyle sabit olduğu üzere ellerinden her türlü kötülük ve günah gelenleri, Tanrı’ya ne kadar sadakatsiz iseler aynı kalleşliği insanlara karşıda gösteren değil, doğuştan Türk olanları kastediyorum. Doğuştan Türk olanlar dürüst insanlardır ve dürüst insana ister Türk ister Hıristiyan, isterse Yahudi olsun, saygı duyarlar... Hükümdarlarına ihanet edip Hıristiyanların safına geçen Türklere rastlayamazsınız. Aralarında da hiç kavga etmezler ve kent içinde askerler bile kılıç taşımaz, sadece hançerleri vardır... Türkler ilim alanında eğitimle pek uğraşmaz, okuma-yazma öğrenmekle yetinir ve hem medeni hem dini kanunlarını içeren Kuran’ı hatmederler. Bazıları ilm-i nücumla (yıldız falı), az sayıda insan da başka işlerle uğraşır.”

(Thevenot Seyahatnamesi)

ÖRNEK METİN-5

Lakaplar

“Bu milletin (Türklerin) bütün milletlere ve düşmanlara lakap takmak âdetidir. Böylelikle bugün Polonya kıralı ve Saksonya Elektörü, Macaristan’da imparatorun kumandanı olan kral Auguste’nin Türkler arasında lakabı “nal kıran” dır. Yahudilere de “Chifud” (Çıfit) derler. İranlılar “Kızıılbaş” diye anılır.”

(Moldovya Prensi Demetrius Cantimar)